

Орга **№ 3-4. 2016**

Пачхьалкхан бюджетан учреждени
«Литературин-исбаьхьаллин журнал «ОРГА»

Арадолу 1958 шарахь дуьйна

Шен ненан мотт халкъо,
Сий ойбуш, Iалашбахь,
Цу халкъан парIато
Цхьаммо а хьошур яц.

Мамакаев Мохьмад

сайташ: www.orgajournal.ru

эл. почта: orgagroz@mail.ru

Коьрта редактор
Минкаилова Хьава Эльбрусовна

Редакцин кхеташо:

Алиева Зарина
Бурчаев Хьаьлим
Минкаилов Эльбрус
Сумбулатов Дени
Цуруев Шарип
Шамсудинов Бувайсар

Журнал диллинарг:

Нохчийн Республикин къоман по-
литикин, араьхарчу зIенийн, зорба-
нан а, хаамийн а Министерство

364060 НР, Соьлжа-гIала,
Дудаев С. бульвар, 5, Радион цIа

Журнал шина баттахь цкъа
арадолу

Редакце схьалушйолу произведенеш
зорботьхна хила еза. Журнала тIе ца тоь-
хначу произведенийн маххадор а, уьш ав-
торшка юхаялар а редакцино шена тIе ца
лоцу.

Суьрташ даьхнарш, дехкинарш:
Минкаилов Э., Шавхалова А.

Журнал арахоьцучун (редакцин адрес): 364051 Нохчийн Республика, Соьлжа-гIала,
В. Маяковскийн урам, 92
Зорботоха дIаделла 23. 04. 2016 ш. Арахеца куьг яздина 25.04. 2016 ш.

ЧУЛАЦАМ

Нохчийн Республикин Куьйгалхочун, Россин Турпалхочун Кадыров Рамзанан декъалдарш.	3
---	---

НОХЧИЙН МЕТТАН ДЕННА

СУМБУЛАТОВ Дени Нохчийн мотг, буьйцуш, Иалашбан беа... <i>Статья</i>	6
--	---

Саидов Билалан, Арсанукаев Шайхин, Кибиев Мусбекан, Макалов Шамсудин, Сайдуллаев Хъасанан, Кусаев Иадизан, Абдулаев Лечин, Ахмадов Мусан, Цуруев Шарипан, Талхадов Хъамзатан, Дакаев Саидбекан, Ахматукаев Адаман стихаш.	15
---	----

ЛИТЕРАТУРНИ КОНКУРС

ТИМБУЛАТОВ Мовсар. Лийройцу Нохчийчоь. <i>Стихаш</i>	23
АЙСУЛТАНОВА Разет. Нене. <i>Стихаш</i>	26
ЧИРАЕВ Сайд-Селим. Ялалахь кьинтIера, нана! <i>Стихаш</i>	27

ЮБИЛЕЙ

Дахарца йоьзна кхолларалла (Борхаджиев Хожбаудин 60 шо кхачарна).	30
БОРХАДЖИЕВ Хожбауди. <i>Стихаш, гочдарш</i>	33

ПРОЗА

БЕКСУЛТАНОВ Муса Хьалхара Южалла. <i>Дийцар</i>	37
---	----

ПОЭЗИ

БУРЧАЕВ Хьалим. «Маьлха-Аьзни» гуларна тIера. <i>Стихаш</i>	42
САЙДУЛЛАЕВ Хъасан. <i>Стихаш</i>	46
ДЖЕБИЕВ Хъусайн. Ойланаш сан дайначу ирсехьа кхийда... <i>Стихаш</i>	48
ЯХЪЯЕВ Салавди. Дилхинчу кьинна. <i>Стихаш</i>	51
КОВРАЕВ ШапаI. Дала азаллехь иштта яздина хилла.	55
ДАЛТАЕВ Вахит. Сирла хенаш. <i>Стихаш</i>	56

НОХЧИЙН ЗУДАРИЙН - ЯЗДАРХОЙН КЕРЛА ГОВЗАРШ

Зуцаева Хадиштан, Халикова Асетан, Джабраилова Румин, Гайсултанова Маликин, Саламбиева Яхитин, Шишханова Зулпаан, Исраилова Луизин стихаш.	59
---	----

АЙДАМИРОВА Машаран, ПЕТИРОВА ПетIматан, ЭЛЬДИЕВА Маретан, САРАЛИЕВА Табаракан, Ахматова Зулиханан дийцарш.	72
--	----

Кадам.	94
-------------	----

Нохчийн Республикин Куьйгалхочун, Россин Турпалхочун Кадыров Рамзанан Нохчийн меттан денца доьзна декьалдар

Хьомсара махкахой!

Даггара декьалдо шу Нохчийн меттан денца!

Шен Даймахке цена, даггара безам хуьлийла дац, шен матте безам ца хилча. Нохчийн мотт вайн историх, кьоман башхаллах, гиллакхех, культурах дIакъасто йиш йоцу дакъа ду.

Нохчийн Республикин хьалхарчу Президента, Россин Турпалхочо Кадыров Ахмад-Хьаьжас кест-кеста олура: «Ненан мотт ларар а, цуьнан сий-пусар дар а, безар а ша-шен ларар а, шен халкъ ларар а ду». Цо олура муьлххачу а халкъан коьрта билгало цуьнан мотт бу. Нагахь санна мотт дIабалахь, къам долчуьра дIадевр ду вай.

Тахана вай даздо оцу дезачу дийнан исс шо кхачар. Оцу шерашкахь иза уггаре а безачех хилла дIахIоьгтина. Оцу дийнахь къаьсттина самукъане а, гIовгIане а хуьлу вайн гIалийн а, яртийн а урамашкахь, иллеш, беларш хеза, уггаре а коьртаниг – ненан мотт хеза.

Ненан маттаца экаме юкъаметтиг хилийтар, иза Iалашбар, бовзийтар, баржор, цуьнга марзо кхоллар вайн коьртачу декхарех цхьаь ду, хIунда аьлча иза вайн культурин, кьоман башхаллин бух бу.

Нохчийн мотт Iалашбархой а, баржорхой а ду вай. Цундела вайна тIехь доккха жоьпалла ду. Ненан матте безам, цуьнан аьхналле марзо доьзалехь кхолла еза. ТIаккха вайн кьоначу бахархойн дегнаш чохь, синошца хир бу иза. Ларбе иза, тIейогIучу тIаьхьенашка дIакховдабе!

**Машаран денца добзна
Нохчийн Республикин Куьйгалхочун, Россин
Турпалхочун Кадыров Рамзанан декъалдар**

Хьомсара махкахой!

Декъалдо шу Машаран денца! 2009-чу шеран 16-чу апрелехь Россин Федерацин Президентан тЕдилларца Нохчийн Республикера контртеррористически операцин раж дЯаяккхира. И де вайна массарна а баккъал а дерриге а халкъан а, сирла а деза де хилла дIахIоьттира.

Контртеррористически операцин раж дЯаяккхаран де нохчийн халкъан исторехь республикехь маьрша хийцамаш дIаболабаран де хилла дIахIоьттира. Оцу сацамо гIо дира пачхьалкхан Iедалан а, урхаллин а ерриге а институташ меттахIотторна, шуьйра таронаш схьайиллира республикин экономика а, социальни дакъа а кхиорна.

Оцу дийнан мехаллин а, шайн дахарш ца кхоош иза гергададо гIиртинчеран хьуьнاران а мах хадиьна вер а вац. Нохчийн Республикехь машар а, синтем а, токхе а хилийтاران дуьхьа шайн синош ца кхоййра Нохчийн Республикин хьалхарчу Президента, Россин Турпалхочо Кадыров Ахьмад-Хьаьжас а, цуьнан тешамечу эзарнаш бIанакъосташа а. Церан цкъа а лийр йоцу турпалалла бахьанехь тахана Россин уггаре а сиха кхуьуш йолчу, маьршачу, синтемечу цхьана регионехь Iаш ду вай. Вайн декхар ду оцу маршонан, кхиамийн хама бар, и маршо а, кхиамаш а ларбар, чIагIбар, дебор.

Билгал Кадыров Ахьмад-Хьаьжа бахьана долуш республикин пачхьено – Соьлжа-ГIалано лардина шен исторически дозанаш. Лардина иза кхечанхьа дехьа яккха еза бохуш дуьйцуш хабарш хиллехь а. Тахана Соьлжа-ГIала Россин уггаре а хазачу а, маьршачу а гIаланех цхьаь ю. Кхузахь дIахьо дуьненаюкъяра кыйсадаларш, конференцеш, гайтамаш, фестивалаш. Дуьненан массо а маьШера туристаш богIу вай долчу, инвесторша шайн харжаш вайн экономикана юкъяйохку, гIала бIаьргашна а гуш кхуьуш, хазлуш ю. Нийсса шо хьалха мехкан Президента Путин Владимира Владимировича исторически нийсо меттахIоттийра, Соьлжа-ГIалина «БIаьхаллин сийлаллин гIала» цIе а тиллина.

Контртеррористически операцин раж дЯаяккхинчул тIаьхьа дIадевлла шераш билгал дара бIаьрла толамаш бахарца а, баккхий хиламаш хиларца а, регионан дахаран дерриге а дакъош – промышленностана тIера дешарна а, могошалла Iалашгьярна а тIекхаччалц сиха кхиарца. Амма вайн уггаре а коьрта кхиам бу адамийн дахар тоделла хилар. Церан яккхий таронаш ю шайн бакъенаш, лаамаш, сатийсамаш, ойланаш кхочушгьян, шайн таронех пайдаэца.

Хьомсара махкахой! ХIокху дезачу дийнахь суна лаьа шун доьзалшкахь ийман, беркат лаьттийла, дахарехь аьтто хуьлийла, стигал даима а маьрша хуьлийла. Шайн дикачу дерриге а гIуллакхашкахь кхиамаш хуьлда шун!

Нохчийн Республикин Конституцин денца доьзна Нохчийн Республикин Куьйгалхочун, Россин Турпалхочун Кадыров Рамзанан декъалдар

Лараме махкахой!

13 шо кхечи 2003-чу шеран 23-чу мартехь дерриге а халкъан референдумехь Нохчийн Республикин Коьрта закон тӀеэцна.

Референдум дӀаяхъа езаш хиларан гуллакх юкъадаьккхира Нохчийн Республикин хьалхарчу Президента, Россин Турпалхочо Кадыров Ахьмад-Хьаьжас. Иза чога тешна вара Россин бакъонийн хьаьрме республика юха ца ерзийча вежарша вовшийн байъар, талораш дар, терроризм сацо ницкъ кхочург цахиларх.

Дукхахболчу политикашна референдум дӀаяхъа хьалхе ду аьлла хетара. Конституци тӀеэцаран гуллакхаш масех шарна юхататта деза бохура цара. Делахь а, Ахьмад-Хьаьжа тешна вера референдум дӀаяхьхий бен Нохчийн Республикин бахархошна хӀун лаъа хаа аьтто цахиларх. Вайна дика дагадогу цо аьлла дешнаш: «Халкъах дагадовла вай! Халкъана хӀун лаъа хьовса вай!». Иза тешаш вара халкъах, цуьнан хьикматах. Цу тӀехь и гал а ца велира! Республикин дукхахболчу бахархоша кхаж тесира Россина юкъахь дахарехъа. Иза даггара бина, кхета а кхеташ бина харжам ара.

Конституци тӀеэцар бух хилла дӀахӀоьттира юкъараллехь цхьаалла а, барт а хиларна. Цо билгалбаьккхира республика политикин а, социальни а, экономикин а кхиоран некъ. Цул тӀаьхъа вовшахтуйхира Едалан органаш, МВД, бакъонаш ларъяран кхийолу структураш, дӀадолийра вовшашна юкъахь йолчу галморзахалаша декъна халкъ цхьаьнатохар, йохийна гӀаланаш, ярташ меттахӀоттор, республикин хьалха хилла болу сий-ларам меттахӀоттор.

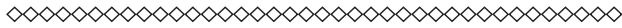
ХӀара де билгалдоккхуш, нохчийн халкъо баркаллица дагалоьцу Нохчийн Республикин хьалхара Президент, Россин Турпалхо Кадыров Ахьмад-Хьаьжа, цуьнан бӀеннаш бӀанакъостий, дийна берш а, кхелхинарш а, оцу Iаламат халачу хьелашкахь, дахарна болчу кхераме хьаьжна ца Iаш референдум дӀаяхьарна кечам бинарш а, дӀаяхьнарш а – берриге а.

Нохчийн Республикин Коьрта закон тӀеэцначул тӀаьхъа дӀаяьллачу хенахь регионехь вуно баккхий хийцамаш хилла. Мехкан тоьллачу субъектийн могаьре хӀоьттина вайн республика. Инвесторшна шайн харжаш юкъаяхка уггаре а бегӀийла а, тешаме а хета Нохчийчоь. Мехкан уггаре а тоьллачу курорттийн цӀерш лелочарна юкъах хила лууш ю республика. Вай тешам боллуш токхонехъа а, регионе заадаккхийтарехъа а доьлхуш ду. Кхиарехъа боьдучу оцу некъана, шеко йоццуш кхачо йо Коьртачу законо. Цуьнца ехаш ю Нохчийчоь.

Дезачу денца хьомсара махкахой! Нохчийн Республикин Конституцин денца!

Нохчийн меттан Денна

СУМБУЛАТОВ Дени

Нохчийн мотт, буйцуш, Галашбан беа...

*«Нохчийн къам дийна хиларан
мокхазан чIагIо ю нохчийн мотт»*

КАДЫРОВ Ахьмад-Хьабьжа

Муьлхачу а пачхьалкхан хьал-бахам маIданаш дукха хилар хилла ца Iаш, цунна чохь деха халкъаш, церан меттанаш, ламасташ, гIиллакхаш, обздангаллаш а ю. Къаьсттина и хьал-бахам цхьанхьа гулбелла меттиг Дала комаьршша Iаламан хазаллин дакъа шена делла Кавказ ю. Ширачу заманахь дуьйна Кавказехь дехачу къаьмнашлахь цкъа а тIом, дов а цахиларо гойту оцу къаьмнийн меттанаш маслаIате хиларал совнаха, царна юкъахь цхьана орамо чIагIдина вошалла а, доттаIалла а хилар. Диканиг, хазаниг, цIенаниг вовшашкара схьаоьцуш, шайх цхьанна тIелетгачу мостагIчух юкъара мостагI а веш, дика-вон цхьаьна дIадерзош, гергара мукъамаш долчу иллеша, эшарша лерса хьобстуш, шовкъечу хелхарша дог-ойла иракарахIиттош, бертахь даьхна Кавказехь иттанаш халкъаш. И дерриге а бакъдерш-тоьшаллаш вайга схьакхачийнарш оцу халкъийн меттанаш ду: ширачу йозанашкахь а (гуьржийн, эрмалойн), барта кхоллараллахь а. Мотт мел бу деха халкъан иэс, кхетам, амал, синмехаллаш а. Шен мотт дIатесча, бицбича, доьза дов халкъ. Доьза дайна а, доьза даран тIегIане кхаьчна а халкъаш ду дуьненахь. Царех цхьадерш Кавказехь а ду...

Илманчаша чIагIдарехь, хIора шина кIиранчохь хIокху дуьненахь цхьа мотт леш бу. Беллачу маттаца леш ду дийнна къам а шен амалца, мехаллашца, Iер-дахаран башхаллашца. Мотт кхоччуш дийна лоруш бу, нагахь оцу маттахь лаххара а цхьа бIе эзар адам къамел дан хууш, и мотт буйцуш делахь. Луларчу ДегIастанара Илманчаш, бан ма-беззара талламаш бинчул тIаьхьа, Iожаллин киртиг тIехIобтинчу шайн мехкан цхьадолчу къаьмнийн меттанашна орцахбевлла. ДIадаханчу бIешеран 50-чу шерашкахь дуьненахь а вевзачу нохчийн Илманчо-профессоро Ю.Д.Дешериевс, меттанаш талла а теллина, монографеш язйира: «Бацбийский язык», «Грамматика хиналугского языка». Бацойн мотт (Гуьржийчохь, Земо-Алвани) гуьржийн мотт, гуьржийн къоман Iер-дахаран тIелаткъам бахьнехь нагахь болчарна бен бийца ца хаьа. Цара буйцуруг а, гуьржийн меттан боккха тIелаткъам хиларна, керла кхин мотт бу, ала мегар ду. Хиналугийн мотт буйцуруш Азербайджанерчу Хиналург юьртахь бехаш хилла, ДегIастанарчу меттанашца гергарло а долуш. И мотт

буьйцуш долу адамаш тахана каро хала ду. Вай лакхахь ма-аллара, бийца а ца бийщича, къомана эша а ца эшча, дIаболуш, леш бу мотт. Цъхьацца бахъанашца доьза дайна Кавказера иттаннаш меттанаш, и меттанаш дийцина адамаш кхечу къаьмнех дIауьйш, царех тарделла.

Муха ду Нохчийчохь мотт ларбеш а, кхиош а динарг? Нохчийн мотт, литература а школашкахь хъехар муха ду хъаьвсича а гуш ду, вайн маттаца йолу уьйр-марзо мел ю, вайна вешан мотт мел хъашт бу. Меттан хъашто кIезиг ю юкьараллехь, Iер-дахарехь а. ХIиттинчу хъелаша иштта дIахIоттийна матте йолу хъашто. Iаматаш, хрестоматеш ледаро хиларна, кхачаме дац нохчийн мотт а, литература а хъехар. Программехь билгалIйна исбаьхьаллин произведенеш дика хаарш долчу хъехархошна лерина ю, дика хаарш доцчу хъехархошна шайх лаяцна дийца, йийцаре ян, дахарца йоза хала хир долуш. Уьш эша каро а хала ду, берийн эша лаам хилча а. Бакъду, царах цъхаерш «Орга» журналан агIонаш тIехь зорбане йохуш ю, амма и журнал дIакхочуш дац хъехархошка. Цъхаболчу хъехархоша яздайтинарг а дац почтехула цаьрга дIакхачош. Цундела наггахь бен вац «Орга» доьшург. Ерриге а тираж «Орга» журналан цъха эзар бен цахиларо а гойту, вайн мел бала бу нохчийн маттаца. «СтелаIад» журнал, «Даймохк» газет дешар а ду иштта ледара. Бакъду, интернетехула доьшурш алсамо бу.

Нохчаша олуш хеза: «Вай цъха-ши миллион хилла Iийр дац...» Нохчий дукха хиларх деш долу дозаллаш а дитина, «вай, тхо», – бохуш, бетта мохь а гIелбина, «тхо дерриге а ду нохчийн маттахь язъян, эша, оила ян а хууш», – хIора а нохчо ала йиш йолуш велахъара, иза дара дозалла дан хъакъдерг. Масех шо хъалха олура: «Тхоегга коммунистийн Iедал долуш нохчийн мотт ца Iамабойтура, цундела ца хаьа тхуна язъян, эша а». Иза оццул ладаме бахъна дац. Коммунисташа де боххург а деш Iийна ду вай? Дера дац-кха... Вайх дукхахболчарна цкъа а, цъха а Iедал шайн хетта а дац. «Советан Iедал тIедогIуш...», – бохуш, Iийна ма бу вайн дай, шайш даьккхина иза доцу дела, шайш цуьнга сатийсина а ца хилла дела. Хъелаш мухха хиллехь а, вешаниг а дицдина-кх вай, къаьсттина нохчийн мотт, дуккха а хаза гIиллакхаш, Iадагаш, ламасташ а. Нохчийн мотт Iамийнарш, гIиллакх-оьздангалла дийна латтийнарш, бусалба динца доьзнарг лардинарш шайш дийриг, дуьйцург, кхайкхориг, хьоехург пачхьалкхан законна бIостанехъа дуйла хуьушехь, гIел а ца луш, кхера а ца кхоьруш, къахъегна бу. Уьш бахънехь бен лар ца делла къоман башхалла билгалIйо цъхадерг. Хъалха а, хIинца а къоман мехаллаш ларийнчарна, ларъечарна хала ду. Цара, Iеламнаха, Iилманчаша, яздархоша шайна хIумма а ца доьху. Уьш кханенна дита гIерга шайш хала гулдинарг, лардинарг: Iилма, дахаран зиеделларг, къоман синмехаллаш, шайн дош, шайх аьндолу дика дош а. царех масал оьцуш къахъоьгуш болчу вайн интеллигенцин векалша лардинарг ду тахана вайга кхаьчнарг. Иттаннаш шераш хъалха дуьйна нохчийн халкъан интеллигенцин векалша: шайн статьяшкахь, интервьюшкахь А. Айдамировс, К. Чокаевс, М. Ахмадовс, Л. Абдулаевс, М. Бексултановс, I. Вагаповс, С. Умархаджиевс, Р. Дадашевс, Хь. Умхаевс, I. Арсанукаевс, Ш. Цуруевс, Хь. Бурчаевс, Хь. Юнусовс... дуккха кхечара а чIагIдора: «Школашкахь нохчийн берашна хъехар, уьш дика кхетачу, царна хуучу нохчийн маттахь хила деза», –

Илманан бух болу бакъдерг. «Къоман тептар» романан автор волчу яздархочо Юсупов Гусмана сан шеца хиллачу къамелехъ элира: «Дадаханчу бешеран 80-чу шерашкахъ Башкирерчу школашкахъ I-Ю классе кхаччалц дешархошна хъехар церан ненан маттахъ дара. Церан хаарш ледара цахилар гойтург уггаре а хьалха цхьаъ дара: лакхарчу дешаран заведенеш чекхъяхнарш церан дукха хилар. ЦхьамогIа шерашкахъ оцу республикехъ со болх а беш Ийна дела хаъа суна, кхетош-кхиор муха дIахIоттийна дара церан школашкахъ. Матто къомана зиэн дина аьлла, дало масал да-м дац къаьмнийн Iер-дахарехъ. Бакъду, шен маттана херадаьллачу адамна, халкъанна а зиэн хуьлий-м хаъа вайна. Хъехар, кхетош-кхиор Дала синош кхуллуш оцу берашна беллачу маттахъ хила деза. Нагахъ кхечу маттахъ хъехар дIахъахъ, оцу берийн кхетамна бийриг эшам а, тешнабехк а бу». РФ-н, НР-н Конституцеша бакъо елলেখъ а, Нохчийчохъ оцу декъехъ долу хьал ледара ду. Юхъанцарчу классашкахъ нохчийн маттахъ хъехар цахиларал совнаха, юккьерчуй, лакхарчуй классашкахъ нохчийн мотт а, литература а хъеха билгалдина сахъташ (урокаш) кIезиг ду. Иттеш шо хьалха хиллачул а кIезиг ду нохчийн мотт, литература хъехаран сахъташ школашкахъ, училищешкахъ, университеташкахъ а.

Вай лакхахъ билгал ма-даккхара, боккха тидам тебохуйту луларчу ДегIастанахъ къаьмнийн меттанаш Iаморна. Кхин цхьа хIума а ду шена те тидам бахийта безаш: ДегIастанан халкъан Гуламахъ теэцначу законца бакъо ю шайн къоман мотт Iамо лаам болчу пхеа дешархочунна лерина класс схъаелла. СССР-пачхьалкх йолуш Къилбаседа Кавказерчу цхьайолчу республикашкарчу школашкахъ (масала: Адыгея) оьрсийн мотт, Нохч-ГIалгIайн республикехъ санна, хьобхуш бацара. Церан школашна лерина оьрсийн меттан Iаматаш, къаьмнийн меттанийн башхаллаш тидаме а оьцуш, хIиттийна яра. Цундела оцу республикашкара дешархой оьрсийн мотт дикахо хууш а, хаарш дика долуш а бара. Нохчийн маттана те а тийжаш хьобхуш бацара Нохч-ГIалгIайчохъ оьрсийн мотт, цундела берийн хаарш а дара ледара. Шайна хьобхучух кхетар ледара хилла ца Iаш, шайш хала Iамийнарг (кхета а ца кхеташ, дагахъ амийнарг) хъехархочунна урокахъ дIадийца оьрсийн мотт бацара церан. Цхьана классера (25-30 дешархочух) цхьаъ лакхарчу дешаран заведене деша вахавелча а хаза кхаъ кхочура дай-наношка, хъехархошка. Дешаран министерство Москва дIало отчеташ мухха хилলেখъ а, кхечу республикашца дуьстича, интеллигенцин дукхаллин барам уггаре а лахара бара Нохч-ГIалгIайн республикехъ.

Тахана тайп-тайпана цIераш йолу институташ, университеташ дукха хиларна, студенташ а, дипломаш а дукха ду вайн республикехъ, делахъ а хаарш лахара долу «говзанчаш» алсамо бу. Уьш а, кхидолу а хаттарш гулдаларна, вайн меттан хьал вон хиларна, НР-н Президента Р.А.Кадыровс шен Указца «Нохчийн меттан Де» – дIакхайкхийна апрель беттан 25-гIа де. Нохчийн Республикин Парламентехъ теэцна, Президента куьг яздина, теIчагIдина «Нохчийн Республикерчу халкъийн меттанийн хьокъехъ закон». Вайн республикерчу цхьайолчу школашкахъ юхъанцарчу классашкахъ хъехар нохчийн маттахъ дIадолийра (2009 шо), амма 2010-чу шарахъ и болх тидамза битарал а совнаха, лакхарчу классашкахъ нохчийн мотт, литература а хъехаран сахъташ эшийна. Нохчийн меттан алфавитехъ (графикехъ), орфографехъ (нийсаяздар) хийцамаш

беш, леррина вовшахтоьхна комисси ю. Нохчийн меттан алфавитехь, нийсаяздарехь шаш бан лерина хийцамаш (леррина кхоьллинчу комиссино) бовзийтина хаамийн гирсашкахула. Хийцинчу алфавитан, нийсаяздан проекташ ю зорбанехь араевлла. НР-н ледалан векалшкара орца кхаьчна нохчийн маттанна. И орца кхачаме дуй-те, нагахь къоман (къаьсттина кегийрхойн!) шен маттаца уьйр-марзо хила ма-езза яцахь?

Пачхьалкхан тегланехь леррина хлоттийначу планаца нохчийн меттан сий-ларам хьалабоккхуш бан беца болх да ца хьахь, кхане кхин а сингаттаме хир ю. Тахана Нохчийчоьхь нохчийн мотт боллучу хьолехь бара ткьех шо хьалха Галмакхойн республикехь галмакхойн мотт а. Пачхьалкхан тегланехь бинчу балхо галмакхойн мотт хьашт хиларан хьелаш кхоьллира, иза буйьцучарна, цуьнах пайдаоьцучарна билгалдина тайп-тайпана совгаташ а долуш. Муха, стенна тера дадолийча, муьлха хьалха, хун тьаьхьа дича, дика хир дара Нохчийчийчоьхь?

Цьханна а хаа йиш яц, вайна санна дика, вай вешан нохчийн мотт муха буйьцу, вай цуьнан сий-ларам мел бо а. Хууш ма-хиллара, юкьараллехь, пачхьалкхан тегланехь а хаамийн гирсашкахь нохчийн мотт бийцар, цунах пайдаэцар а ледаро ду. Маса стаг ву тахана «Стелалад», «Орга» журналаш, «Даймохк» газет доьшуш? Нохчийн маттахь зорбанера араевлла исбаьхьаллин произведенеш ешар муха ду вайн? Нохчийн маттахь ораматийн, сагалматийн а цераш а йохуш, меттан мукьам а ларбеш, къамел маца хезна вайна? Нагахь деглан цхьа меже таза йоцург заьлап лоруш велахь, шен мотт цахуурш заьлап синош долуш ца хуьлу?

Вайн къоман кханалера де тахана вайна хьалха кхуьучу берех а, кхиазхойх а, кегийрхойх а доьзна ду. Цара буйьцучу маттахь, царна ламочу, лемачу гиллакхехь, церан оьздангаллах дахгуттур ду вайн халкъ. Царга хьаьжна, церан хьекьалан, кхетаман мах а хадийна, эр ду къомах олуш дерг кхечу къаьмнийн векалша. Цундела, вайна чога оьшу, кханенаш а ца йохкуш, тахханехь оцу мехалчу гуллакхна бух кечбар, говзалла йолчу нахе болх а бойтуш. Тахана, дукха бацахь а, болуш бу нохчийн мотт хаза, цена бийца хууш, нохчийн маттахь оила йийраш, язьян хуурш. Кезиг хан елахь, школашкахь нохчийн мотт, литература хьеха говзанчаш а боцуш дуса кхерам бу хаалуш, школашкара хьал теллича.

Хетарехь, и гуллакх уггаре а хьалха дадола деза доьзалехь аганан иллица, берийн бошмашкахь, юьхьанцарчу классашкахь, берашна лерина книгаш арахоьцуш. Аганан иллица, ненан маттаца ду нохчийн гиллакхаш, оьздангалла, ламасташ. Ага нохчийн цхьайолчу хусамашкара дадаккхарца, дадаларца дадевлла дуккха а хаза гиллакхаш, беннаш, эзарнаш иллеш, эшарш, мукьамаш. Хора ненан а шен илли, эшар, мукьам ма бу, цо бен ца локхуш, цуьнан сино бен ца кхуллуш. Тахана нагахь а хезаш бац нохчийн доьзалехь мукьам, ага а, гаьнгали а нанас техкош хезаш хилла болу.

...Нахе вахча, гонах хьожий,
 Хадабо ас цийнан мах:
 Чохь бер техкош ага долчу
 Хусаман мах бан ма бац.

(А.Сулейманов)

Кхечу къамнех тардала гІертачу я цхьаннах а тера ца хила гІертачу къоман оьмар йоца хуьлу. Массо а хІума цхьана барамехь, низамехь а хилча, ларло къам, цуьнан мотт, гІиллакхаш, ламасташ. Халахеташ делахь а, тахана нохчийн маттах пайдаэцаран, бийцаран а (хаамийн гІирсашкахь, юкЪараллехь а) хьал дог хьостуш, бІаьрг белош а дац. Нохч-ПаллГайн АССР-н телевиденехь, радиоох Іаламат дукха лерина кечйора передачаш. Юх-юха дуьйцуьйтуш, къамел шардой, гІалаташ дІадохий, дІаязйора передача. Цул тІаьхьа бен эфире ца йолуьйтура. Иштта терго латтайора йозанан маттана тІехь а. ГІалаташ хуьлура, делахь а мелла а кІезиг хуьлура

Ага (нохчийн доьзал) къоман мотт, кхетам кхиоран, гІиллакх-оьздангаллин, кхерчан ладаме цхьа дакъа, хьалхара терхи я къоман школа ю. Оцу аганахь дІаболало беран ненан матте, цул тІаьхьа шен халкъе, махке а безам. Дуьххьара аганахь хеза берана шен ненан мукъам, илли, нохчийн иллин мукъам, шега ша хьобстуш нанас буьйцу аьхна мотт а. Дуьххьара аьлла дош, кхетачу маттахь хаза аьллехь муххале а, дагахь лавтта берана, изсехь, кхетамехь дІаязло гуттаренна а.

ДегІан цхьа меже ца хилча, сакхте лору вай дегІ. Халкъо иттаннаш шерашкахь шен дахарх чекхдаьккхина муьлхха а дика хІума вай дІатасахь, халкъ а хуьлу шен сица сакхте. Делахь-хІета, шен олуш аганан илли доцу халкъ сакхте лерина а ца Іаш, заьІап лара мегар ду. Бух ца хилча, бохь хила йиш яц.

ХІокху дуьненахь мел болу мотт Дала кхоьллина бу, хІокху дуьненахь мел долу адам санна. Царна массарна а цхьабосса бакьонаш елла, царах цхьа а цхьаь хьала а ца айбина, лах а ца бина. Иттаннаш шерашкахь дехира вай: «Ас оьрсийн мотт Іамор бу, оцу маттахь Ленина къамел дина дела...» – бохуш. Юха «нохчийн пачхьалкх» ян арабевллачара дІакхайкхийра: «Нохчий, нохчийн гІиллакхаш дан а дац; бусалба, керста – ши дин ду» – аьлла; кхоалгІанаш бара: «Къоман истори ян а яц», – бохуш. «Нохчо», «нохчийниг» ала луурш кІезиг нисбеллера куьйгаллехь хІинцалц. Хетарш дукха дуьйцуурш, хила дезарг, бух а болуш, кІезиг дуьйцуурш бара куьйгаллехь. Тахана нохчалла, бусалбалла – и шиь цхьаьна хилийта Іалашо йолуш болх беш ву Нохчийн Республикин Куьйгалхо Р.А.Кадыров. Цу тІехь, вайна хууш ма-хиллара, кхиамаш а бу.

«Бераллехь Іамийнарг тІулга тІе яздина йоза санна ду», – олуш ду. Цундела хІинцца, кханенаш ца йохкуш, нохчийн матте шовкъ-безам болуш кегийрхой кхиор дІадахьа деза дахаран массо а тІегІанехь. Мила ву уьш кечбан безарг, оцу гІуллакхан жопалла шена тІехь дерг а? Уггаре а хьалха – дай-наной, берийн бошмашкара кхетош-кхиархой, тІаккха – школа; уьш дерриге а юкЪалоцуш, терго, Іуналла а дан декхарийлахь республикин хьокъалла долчу хьаьрмийн куьйгалхой бу.

Мотт, гІиллакх дІадаьлла халкъ, синош бен ца дуьсуш, мацах цкъа дара, бохуш, къамелаш бен ца дуьсуш, дІадолу, доь доцуш. Оцу агІор хьаьжча, школа тахана халкъан меттан, гІиллакх-оьздангаллин пхьалгІа, хьоста, орам, лард хилла дІахІотта еза. Хьехархой шайн хааршца, говзаллица, лаамца, юкЪ йихкина, кийча хила беа халкъан и сийлахь гІуллакх дІакхехьа а, даржо а, чІагІдан а. Даймахке болчу безаман йовхо кхио а, дІало а кхерч хила беа школа, кхерчан йовхо латториг, ларийриг хьехархо а волуш. Цо олучу дашах, буьйчучу маттахь,

цуьнан гИллакхех, Илманах доьзна ду кьоначу чкъуран хиндерг. Шен кьоман маттаца, гИллакхашца зIе, уьйр, шовкъ-безам боцург кхераме ву шен кьомана а, кхечу къаьмнашна а. Халкъ, мохк боцуш хила йиш юй-те адам? Халкъан поэто Л. Абдулаевс шен цъяна интервьюохь боху: «Суна мотт оьшу, олуш хьуна тамашийна хетар делахь а, махкал а чIогIа. Ненан маттана аьхнабоцу мохк – иза мохк хилар а ца хета. Кхерчан йовхо гИйла хаало ишттачу махкахь. Букъ бохбал ерг йовхо яц, дог дохдал яцахь. Вешан маттаца долччул бен дац вай вешан цIахь, вешан кьомах. Мотт шен дIахецча, къам – къам долчуьра дIадолу, махках духу. Кьоман бен хуьлуш бац мохк».

Кьоман цъа а хIума дац лелорхьама лелийна. Жима хIума дара хIара-м аьлла, емалдинарг, цъа хан дIаяьлча, доккхачу зуламе а доьрзий, дуьхьалдолу.

Доцца аьлча, вайн кьоман маттах йовзна оьздангалла ю яржо езарг. Уггаре а хьалха чIагIъан еза нохчийн доьзалан лард. Доьзалан гИллакхаш дIадевлча, доьзал боьхча, духуш ду къам. Доьзалехь ца ларбелла мотт, бехкамаш, гИллакхаш юкьараллехь муххале а ца ларло. Юкьараллехь лардан уьш хила а ца хуьлу, доьзалехь дуьйна уьш ца лардинехь. Кьоман синмехаллин кхерч бу доьзал, цуьнан бух латториг мотт а болуш.

ХIаь, доьзал бу коьрта. Доьзалехь дийца деза йиша-вешех, ден-ненан сий-пусар дан дезарх, лулахочуьнца, юьртахочуьнца, махкахочуьнца, кхечу кьоман векалшца хила езачу юкьаметтигех. Уьш дерриге а адамашлахь ваха везачу стагана ша велла дIаваллалц оьшуш ду. Ткъа кьонах, муьлххачу кьомах иза велахь а, кьонах хуьлий вуьсу. Кьонахчун сий-пусар дан кьонахчун амал кхио еза жимчохь дуьйна, ткъа кьонахчун мах кьонахчо шен хадабайттинарг бу, цул тIаьхьа наха хадийнарг. ТIаккха хир бац нохчашлахь шича, маьхча, верас дешнийн маьIна цадевзарш, гергарлонаш цалорурш а. И гергарлонаш дIадевлча бен ца буху доьзалехь, кьомалахь болу барт.

Вайн цIена са, хаза гИллакхаш, оьздангалла, эзарнаш шерашкара схьайогIу истори дуьненна а йовзийтаран гIирс (оьрсийн мотт) вайгахь ца хилахь, дукха жимачу гIайри тIехь дуьсур ду вай. Ша-шеца висина стаг бIарзло, ша-шеца дисина халкъ сингаттоне, сингаттаме хьаьвза. Дуьненан шорто вайгахь хир ю, нагахь вайниг лардеш, кхечеран дика а, вон а агIонаш а йовзуйтуш, кьона чкъор кхиадахь. Тахана вайн берашна хаза еза шайн эшарш, иллеш шайн цIахь, берийн бошмашкахь дуьйна. Цигахь дуьйна нохчийн бераш дIадуьйшуш, самадовлуш хила деза аганан иллин, эшаран мукьамца. Царна дуьйцуруш хила деза шайн кьоман туьйранаш, болийта беза кьоман берийн ловзарех, мукьамех. Биэн а цахетар дIадолало шен халкъан а, мехкан а иллешна букъ тохарна тIера. Вайна дукха гина, французийн, ингалсан, немцойн эшарш локьхуш хезча, гора а оьгуш, шовкъ йогIуш, амма шен кьоман йиш лакха йолийча, лергаш чу потт хIуьтту нах. Поэто А.Сулеймановн дешнаш оцу тайпанчу нахана аьлла ду:

Даймехкан иллига
Шен безам боцург
Ша винчу махкаца
ЗIе йоцуш ву.

И зле меттахЮттор, чIагIъяр уггар хьалха дена-нанна, берийн бошмашна, школашна тIехь хила деза. ТIаккха бевзар бу, безар бу царна вайн Даймехкан иллиалархой, мукъамчаш, халкъан мукъамаш.

Муьлхачу кхетош-кхиоран хьаьрмахь бу и болх леррина хЮттийначу программица дIахьош? Муьлхачу произведенешкара масалш а далош, дIахьош бу (бахьа ма-беззара) классал арахьара болх? Классал арахьара болх муха тухур бу цхьана низамехь вовшах, классехь бан безарг вовшахтоха а хила ма-езза Iаматаш ца хилча? Хууш ма-хиллара, литературо, историно кхиabo кхетам. Халахеташ делахь а, маттаца, литературица, историца кхетам кхиор ледаро ду цкъачунна. Сихха вон хIума ган, цуьнан мах хадо, иза вайн юкьараллера дIадаккха сихдалар дац вайн амалехь, кхечу хIумнаш тIехь сихалла елахь а. ДIадаханчу бIешерахь дуьйна кхетош-кхиоран болх къоман гIиллакх-оьздангаллех боьзна дIацахЮттор бахьнехь, дийнна цхьа чкъор дешар-йоза ледара хууш, къоман амалца зIе йоцуш а кхиьна вайн.

Илманчаша далхорах, телевиденехь, радиоох кхайкхадарх гIуллакх хир дац, нагахь халкъана шен мотт дахар-Iерехь хьашт ца хилахь, иза хьашт хинболу хьелаш Iедало ца хилиятахь. Халкъана шен мотт алсамо оьшур бу, нагахь цуьнан мотт НР-н Конституци тIехь дIаяздина ма-дарра пачхьалкхан тIегIанехь дIахЮттабахь. Массо законаш санна, «Нохчийн Республিকেхь меттанийн хьокьехь долу» закон а ду, тIехь терго а латтош, кхочушдайта дезаш. Тахана наггахь а школахь дайн-нанойн гуламехь нохчийн мотт буьйцуш хезаш бац. Цхьайолчу телевиденин, радион передачашкахь иза хаза а, нийса а буьйцуш бац, меттан бакьонаш а ларьеш. Хьал иштта хилча, иза башха къоман меттан сийдар дуй?

Мотт хаар – вовшашка урам-новкъахь хьал-де хаттар хилла ца Ia. Мотт хаар – халкъана хьалха дIахЮьттина, сахьтехь, шина сахьтехь, оьшшучохь кица далош, дустар далош, нохчийн меттан бакьонаш ларьеш, къамел дан хаар ду. Нохчийн меттан бен боцчу мукъамехь. Оцу тайпанчу къамеле, хазачу мукъамехь долчу иллига санна, ладугIу наха. Иштта динчу къамело шайн стаг вийнарг а вуьтуьйту, мел доккха дов а дерзадо. Бакьболу халкъан мотт, нохчийн мотт бу, бийца а, хьеха а безарг берийн бошмашкахь, школашкахь, хьуьжаршкахь, светски, исламан а университеташкахь. Дешнаш а, предложенеш а Iамийна ца Iаш, дешархойн сих, тIамарх дIаэйтa, болийта беза халкъан мотт. Шайх масал эца хьакьболу нохчийн мотт буьйцу Iеламнаха Кадыров Хож-Ахьмада, Шахидов Адама, Тевсиев Бай-Iелас, Ахмедов Анзора... Iаламат хаза нохчийн мотт буьйцура поэто А. Сулеймановс.

Эзарнаш халкъаш ду хЮкху малх кхетачу дуьненахь, шайн меттанаш долуш. Царех цхьана маттаца, нохчийн маттаца, сьхакхачийна вайга вайн дай-наноша халкъан иэс, амал, гIиллакхаш. Цундела шен халкъан мотт цахуург гена ву шен халкъан диканна, а, вонна а. Ша лазаро хьовзийча беш болу узам, узар, даггара долу доIа, весет, синан мукъам орца кхайкхар, гIенаш а хила деза нохчийн кIентийн а, мехкарийн а нохчийн маттахь. Царах цхьадерш хилла а кхочуш хир ду, нагахь вай НР-чу школашкахь йоьбалгIачу классе кхаччалц мукъане а нохчийн маттахь хьехар дIахЮттадахь. Вайна ган ма гина Украинехь, Латвехь оьрсийн къоман векалша, шайн маттахь йолу школаш ларьеш, йина митингаш.

Ттаккха вай хIунда дац (вешан Россин пачхьалкхехь хилча) нохчийн маттахь хьехаран сахьташ алсамдохуш, РФ-н, НР-н Конституцеша и бакьо вайна елла хилча?

Нохчийчоннан Иеламнехан кхеташонан куьйгалхочо Х-А Кадыровс ша «Даймохк» газетана еллачу интервьюохь (2010 шо, 18-гIа март, №28) боху: «...Бусалба дино ца боху вайга Къуръан Iаьрбийн маттахь хилла алий а, Дела Элча (Делера салам-маршалла хуьлда цунна) Iарби хилла алий, шайн къоман хаза гIиллакхаш тасий дуьтуш, Iарбийн гIиллакхашна тIедерза. Ма дерза! Нохчий долуш, бусалбанаш долуш, вешан къоман хазачу гIиллакхашца дахар а, декъалхилар а лойла вайна вай кхоьллинчу Дала! Ненан мотт къоман йоцуш йиш йоцу хазна ю. Мотт, ненан мотт, байна долу, и бицбина долу адам мотт буйьчучу къомах херадолу. Дала белла вайна вешан мотт. Шен ненан мотт бицбинарг, ийманах вухур вац, ала ваьхар вацара со. ДоIа дар шена дезаш дерг Деле дехар ду. Ша хIун доьху а хууш, хазачу шен маттахь Далла хьаставелла, дехар тоьлаш хир ду. Вайн хьуьжаршкахь а, исламан институтехь а, университетехь а ненан мотт Iамабар, Iарбийн мотт Iамабар санна, лакхарчу тIегIан тIехь хила деза. Ша барта дуьйцург нийса, йозанца дIаяздан хууш Иеламстаг хилар доккха ниIмат ду».

Кегийчу къаьмнийн меттанашца къийсам дIахьош болу ехха хан ю. И къийсам дIахьочарна шера хаьа, мотт дIабаьлча, къам дIадолий. Иза хуучу «идеологаша», шаш дуьйцург пачхьалкхан дIахIоттамна, халкъийн юкъаметтигашна мел кхераме, зуламе дуй хуьушехь, пачхьалкхехь цхьа мотт хила беза боху политика дIахьо. И политика дIахьо хIилланца а, нуьцкъаша а, дуьненаюкъара бакъонаш а, законаш а талхош. И политика дIахьочарна ган а, хаза а ца лаьа дуккха а йолчу пачхьалкхашкара бакъдерг: кегийчу пачхьалкхашкахь шиь я масех мотт пачхьалкхан мотт хилар. Муьлхачу а пачхьалкхан уггаре а боккха, мехала хьал-бахам цунна чохь деха халкъаш, церан гIиллакх-оьздангалла, ламасташ, меттанаш а хилар къобалдан ца лаьа оьцу «идеологашна».

Кхузахь дагаоьху Сулейманов Ахьмада дIадаханчу бIешеран 60-чу шерашкахь Москвахь кегийчу къаьмнийн меттанашна лерина дIахьочу конференцехь: «Кегийчу къаьмнийн меттанаш ишколашкара дIадаха деза, уьш хьеха оьшуш дац, шен доьзалехь а, накъосташца а бийцар бен. Кхин мах а, маьIна а доцуш ду кегийчу къаьмнийн меттанаш...», – кхайкхочийн, чIагIдечийн а къамел, дош а кагдан стогалла а, доьналла а тоььна, нийса бIостанехьа дина къамел. «Кхо хIума ду дуьненчохь даима а цхьаьна а хила дезаш, вовшех даьхча, кхуьй а леш: Даймохккий, Ненан Моттий, Халккъий. Тхо-м – нохчий, гIалгIай – Казахстанехьчул чомехь даа, цигахьчул дезаниг, хазаниг тIедуша ца даьхкиний тхешан махка, цIа, карахь-куьйгахь а, тIехь а доцушехь. Тхо цIа оьху: Даймохккий, Ненан Моттий, тхешан Къаммий цхьаьний бен мегаш дацарна», – аьллера Ахьмада.

Тахана а ду сийлахь-деза и кхоь – Даймохккий, Ненан Моттий, Къаммий – вовшехкъасто йиш йоцуш.

Ненан мотт

Хьох лаьцна яздина,
Дийца а дийцина.
«Хьайна безахь», бохуш,
Хьеха а хьо бина.
Хьехорах пайда буй,
Хьо хууш ца хилча?
Хьо бийца хуур дуй,
Хьо безаш ца хилча?

Хьо бийца Iемар вац
Дагна хьо ца безнарг.
ЮьхьIайн а лелар вац
Хьо бийца ца хуург.
Нехан говра хиьна
Вон бере шех хилла,
Кхардамехь вехар ву
Хьо хийра леринарг.

Хьюо безаш волчунна
Пондаран аз ду хьо,
Хьайца уьйр йоцчунна
Гихь беа мохь бу хьо.
Хьюо хууш волчунна
ЖовхIарийн хIонс ю хьо,
Хьайца шовкь йолчунна
Чам тайна стом бу хьо.

Хьайн хазнех кхиьначун
Вахарехь ирс ду хьо,
Хьайх хераваьллагчун
ДIатесна некь бу хьо.
Ойла хьайца ечун
Бух боцу хIорд бу хьо,
Кхин толош волчунна
Совбаьлла гIирс бу хьо.

Сан чIогIа дог лозу
Хьо ца хууш волчух,
Амма эхь ца хета
Iамо ца гIертачух.

Суна сайн ца хета
Ненан мотт бицбинарг,
БIаьрга ван ца веза
Кхечух и хийцинарг.

Хьо ца безаш волчо
Шен нана лоруру яц,
Ненан сий ца дечо
Мехкан сий лардийр дац.
Ненан мотт цахаар –
Шен кхерч цаларар ду,
Кхерчан да цахилар –
Маьгтаза вахар ду.

Дагах чекх ов доккхуш,
Iовжаме бийцало,
И дог малхах тардеш,
Хьо сирла бийцало.
Харцонан некь хадош
Буьрса аз ду хьобца.
Бакьонна некь боккхуш
Хьехаме хьо буьйцу.

Суна хьох кьахета,
Бийца ца хуучо,
Хьайн куьцах бохийна,
Мерза чам талхийча.
Чов хуьлу сан дагна,
Доггах ца безачо,
Шен гIалат дицидина,
Сийсазбеш, бийцича.

Хьайн ненан мотт хаахь,
Ас дозалла до хьох,
Даггара и безахь,
Ас хастам бо хьуна.
ДоттагIа, варийлахь,
Цунах ма херлолахь;
Ненан мотт хьайн бацахь,
Байлахь вуй, хаалахь!

АРСАНУКАЕВ Шайхи

Весет

Къобжачу вайн лаъмнийн
Дог-кура баххъаш,
Вайн тогеш, шовданаш,
Бешерийн хъаннаш –
ДѲаѲца тахна
Хъайн дола ахъ уьш –
Дас, весет деш, хъайна
Йитина хазнаш.

ДѲаѲца ахъ хИинца
Дайша шайн цИийца
Заманан йохаллехъ
Лардина латта.
Даймохк хъайн дѲаѲца,
РагI хъан ю хИинца,
Ден весет кхочушдан
Юкъ ехкий, гIатта.
Ларбе мохк, хазбе и,
Ца еш мало,
ТIаккха хъайн весет деш,
КIанте дIало.

Бешерийн къийсамехъ,
Са санна, лардеш,
Тахненга кхачийна
Вайнехан гIиллакх.
ДоттагIий хилла вайн
Вежарех тарбеш,
Орцанна кхайкхаз
Кхочуш вай хилла.

Нохчийчохъ даима
Дина сий ненан,
Воккханиг лийрина,
Жимчо деш гIуллакх.
РагI хъобгахъ ю тахна,
Вас ца еш дена,
ДѲаѲца цуьнгара
Дайн озда гIиллакх.
Ларде и, хазде и,
Ца еш мало,
ТIаккха хъайн весет деш,
КIанте дIало.

Хазнашлахъ хазна ю
Ненан мотт къоман.
Ненан мотт мел беа,
Къам дуьсу даха.

Ткъа нагахъ мотт шен лахъ,
Къам лей дIадолу,
Ненан мотт бицбинарг
Сийсазво наха.

Нохчийн мотт – и къоман
Синхазнийн хъоста –
Ларбина къийсамехъ
Массо а ханна.
РагI хИинца хъобгахъ ю,
ДѲаѲций, хъаста,
Ден весет кхочушде,
Къонахчо санна.
Ларбе мотт, хазбе и,
Ца еш мало,
ТIаккха, хъайн весет деш,
КIанте дIало.

КИБИЕВ Мусбек

Меттан сий

Цинцашка декъалой, бердах
Хецалу чухчари санна,
Даточу цинцех бу тера
Нохчийн мотт муьлххачух вайна.

Аганахъ хийла тхо техкий
Хъо, буьйцуш, наноша, дайша.
Заманак чехка чекхбевлла,
Уьш дIатий, дитина вайша!

Ткъесан шед хъох ян ца дезна,
Шаблтанак батгара баха,
Къонахийн гIиллакхе боьрзу
Нохчийн мотт – буьйцург вайнаха.

Саьхарчу иллешкахъ бекна,
Нохчийн мотт – марсонах ала! –
Дахарца Южалла екъна
Нохчийн мотт сий дарца кхала!

Назманчас назманаш олуш –
Пайхамар, асхъабаш базбеш,
Нохчийн мотт, синхаам болу
ТIемашка, хъо матто хазбой.

Мотт цIармат буьйцучух къехкаш,
Лийр бар-кха къонахий тахна,
ШозлагIа лийр бар-кха кхехкаш,
Дог лоцуш, берд эккхаш санна.

Мотт хууш доцчу вай вешан
Лелочу гиллакхах добхна,
Лийр вар-кха кьонах ца вешаш,
Дог эккхаш, дагах катохна.

Хийла ций Иенийна дайша,
Цхамза тлехь накха а сецош,
Хьан, сан сий, нохчо, ца дайна,
Бахна уьш, южалла эцна.

Меттан сий, вайн сий ца дайна,
Теман лар юльуйтуш хица,
Дитна сий дайша, дедайша,
Хий, нохчо, доккьуш дерг хинца.

Туьран чов йирзина олу,
Меттан чов йорзур яц цкьа а! –
Гиллакхан новкьа бер долу,
Нохчийн мотт буйцуш ша даккхашь.

Дахаран гиллакхийн кхерчахь,
Озда дош олучу меттешь,
Гиллакхан собарца керча,
Нохчийн мотт, кхеттарг хьох кхеттешь.

Нохчийн мотт, хьан дош а олуш,
Хийла тур баттара даккхи.
Мурдаша – дашца дош кхолуш! –
Маршонан паргата яккха.

И куьзга ду хьуна, эшахь,
Нохчийн мотт – буйцург вайнаха:
Лом готту хьо буйцуш – теша! –
Куьзганахь, кийрахь, вай даха!

Буьрса тлом кхехкабо дашо,
Ткьесан хюз туьрах бо тлаккха,
Дато а, дашо варкь дашо,
Нохчийн мотт бийца ахь баккхашь.

МАКАЛОВ Шамсудди

Ненан мотт

Дахаран некьаш сан
Морзах леллехь а,
Сайн даг чохь, ненан мотт,
Ас хьо кхехьна.

Хьо бийцар генахь сан
Киезиг хиллехь а,

Лаьмнийн сурт ахь суна
Даим эхьна.

Хьоме бу хьо суна,
Ненан васт санна,
Хьо цкьа а, ненан мотт,
Хийра ца хетта.

Ненан мотт бицбича,
Эхь ду-кха вайна.
Байттамал хуьттур ду,
Кийра цле летта.

Ненан мотт лоручо
Шен нана лору,
Цундела ма даха
Хьайн маттах анташ.

Даг тлера мал ца беш
Безаман Iexa,
Маргалаш дуьйлуш а
Хилийта некьаш!

САЙДУЛЛАЕВ Хьасан

Нохчийн маттахь...

Даймохк, ханна хьох
кьабстинчу хенахь,
Буобер санна хебаш дара дог.
Ойла хьегIаш сингатман хьаьрмахь,
Нохчий лобхуш, бийца нохчийн мотт.

Кхечу маттахь Илманаш ас Iамий,
Кхечу кьабмнийн девзи тептараш.
Синмарзонах ций пхенашка кхачий,
Нохчийн маттахь дека, аьзнаш аш.

Хезча нана нохчийн маттахь йоблуш,
Дерриг дуьне декхна, хаза го.
Нохчийн маттахь хезча нана йоблуш,
Цо стигланаш лаьтте елхайо.

Езарг хьаста хьолан зовкх ца оьшу,
Ямартлонаш герзо кьариййр яц.
Ненан меттан мерза аьзнаш оьшу,
Цуьнан ницкье хумма кхочуш дац.

Даймахкаца ханна кьаста дезча,
Дорцан арахь шеллуш хуьлу дог,

Ойла хьегIаш сингаттаман хьаьрмахь,
Нохчий лобхуш, бийца нохчийн мотт.

АБДУЛАЕВ Леча

КУСАЕВ Iадиз

НОХЧИЙН МОТТ

Сайн ялх бен шо доцуш,
Ваьккхина хьомечу махках,
Сибреха дIавигча,
Дерриг а халкъаца со.
Тянь-Шанан лаьмнашкахь,
Мел стешха адамаш сайх къехкарх,
Къайлах а, къулах а
Бийцира, нохчийн мотт, хьо.

Нохчи вуй хайитар
Кхераме хиллачу хенахь,
Хьо бийцар зуламца
Дуьстинчохь харцъIедало,
Дас элпаш яздина,
ГIиргIазойн аренийн генахь,
Дешдакъойн зIенаш еш,
Iамийра, нохчийн мотт, хьо.

Хьо бийцар дихкича,
Дерриг къам акхаро хетош,
Емал беш, цхьанххьа а
Хазийта ца магош аз,
Хьехархо хиллачу
Дас дешнийн маьIнех а кхетош,
Хьо Iамор сайн декхар
Лерина, нохчийн мотт, ас.

Ишколехь Iамабар,
Хьехор а эрначу херехь.
Вайн нохчийн киншкашца
Сатийсар хетгачохь гIан,
Бисмиллий, этхьаггий,
Салаватгий Iамочу хенахь,
Евзира хазалла,
KIоргалла, нохчийн мотт, хьан.

Сел халчу киртигехь
Хьо къомо ларбина хилча,
Хьалхара дош дина,
Дозалла, ирс, меттамотт,
Бакъ нохчи тахана
Муха ша ца хIутту холча,
Ца хезча чохь-арахь
Зевне аз хьан, нохчийн мотт!

Да ваьлла ца волуш,
Да вала ца вуьтуш,
Ког хецна ца болуш,
Iпам баржо ца кхуьуш,
Iпамарлахь хIу санна,
Овкъарлахь суй санна,
Бихкина Илманна,
Бихкина Иллина,
Иллина биллина,
Биллина Иллина.

Да хилла цхьаь ваьлча,
«Iаттахь!» – цо аьлча,
Iпаьттинарг дицдина,
Iаттийнарг вицвина,
Сиз хьокхуш, нисдина,
Эзарнах исс дина,
Да волуш, бую дина,
Керт йина гуо бина,
Иллина биллина,
Биллина Иллина.

Бийцина ШоIипа,
Бийцина Соипа,
Бийцина шайхаша,
Тептарша, жайнаша.
Дийцинарг харцдора,
Туьрца а дацдора,
Даьттанца хьан а дой,
Ахкарца шар а дой, –
Юха а дIабуьллура.
Хьо гIенах боьлура.

Тархашца тарх гIиттош,
Iпулгашка дуьйцуьйтуш,
Мохьмад а тIехIитти, –
Iпулгаша дуьйцура.
Дош дашах хьегарца,
Дашехь дош къегорца
Iаьрби а велира –
Дала схьавелира.
Хьо меттахбуьллура.
Хьо гIенах боьлура.

Джунайдан Мохьмад а,
Мохьмадан Мусбек а
Iпаьттира мохь аьлла,
Даг чохь хьан чIоб декна.
Цу кIентийн баланаш
Хьо самабала ду.

Хьо самабаха ю –
Тхо кІентийн алунаш.
Бер бац хьо Иллина,
Иллина биллина.

И анакевне а
Лаьтгаш ю йиллина,
Тхо кІентийн зевналла
Лаьтте лерг диллина.
Сайратех сайрат – хьо
Бала бу сирратах.
Нохчийн мотт гІаттахъа,
ХІара дуьне латтахъ-ма,
Бера бац кхин Иллина –
Ас хъашлагІа йиллина!

***

Мотт бу-кха ша-шаха луйьш.
Мотт бу-кх гуттар со зуьйш.

Нохчийн мотт, ненан мотт сан –
Дахъаза сан дисна са.

ДегІера даьлча а сан,
Диса а там бу сан са.

Карийна шен метта – мотт –
Ненан мотт, сан нохчийн мотт.

АХМАДОВ Муса

НОХЧИЙН МОТТ

Кхераме дац суна мехаш,
Къизачу зуламан ор а. –
Нохчийн мотт соьца мел беа,
Онда бу сан лаьттахъ орам.

Генарчу шахъаршкахъ шелло,
Ца хезаш вайн меттан аьзнаш.
Даймахках хьобгуш, са гІелло,
Хийрачу мохо веш аьшнаш.

Нохчийн мотт – хьо сина гІортор,
Хьобца ду тхан хилларг, хиндерг...
Лар яйъа милла а гІортарх,
Лар йовр яц – тІулга гІехъ йитнарг.

Хъан лараш – зуьретийн юьххьехъ,
Ширачу шумерийн кхерчахъ,
Адаман лараман дубъа
ГІиллакхаш туьйсина кертахъ.

Хъан аьзнаш, – шираллин хьаьркаш,
ХІорангахъ – эзарнаш шераш.
Ма гойла дІадовлуш, даьржаш,
Хъан къайле ястаза дешнаш!

ЦІа, барзакъ, марзонаш, уьйраш
ДІаяхъна къизаллин мохо,
Лаьтга со, ловш дерзийн гуьйре,
Хаддаза мохъ бетташ даго:

ТевогІург, соьгахъ дац деши,
Дац соьгахъ дуьненан даьхни,
Ду соьгахъ дайх дисна дешнаш,
Нохчийн мотт –
тахханалц баьхнарг.

ДІаэца, ма байта доьза,
Іалашбеш, сийде вайн меттан!
Нохчийн мотт мел беа хьобца,
Чиркх хир бу дайн корехъ летта.

Кхераме дац хьуна мехаш,
Къизачу зуламан ор а, –
Нохчийн мотт хьобца мел беа,
Онда бу хъан лаьттан орам.

ЦУРУЕВ Шарип

НОХЧИЙН МОТТ

Акха яр санна, и ца баьлла бацалахъ,
Боьжна бац стиглара, эчна а базарахъ,
Цхьаьнггара юхалург
баьккхина бацара –
Кхоьल्लीна хилла и
вайн дайша азаллехъ.

Ас лору дуьненчоьхъ
мел долу меттанаш,
Нохчийн мотт – гуттар а
сан озьда дозалла,
Іожаллин цамгаро
дІалаьцна, меттахъ Іаш,
Цу маттахъ дийр ду ас
весет а доьзале.

Цу маттахъ вина со
дуьххъара хьаьстина,
Цу маттахъ некъан дош
дадас а кхайкхийна.

Цу матто – уггара гергарчу сан синна –
Сан, генахь цхъа висча,
дог-ойла аййна.

ТАЛХАДОВ ХЪАМЗАТ

НОХЧИЙН МОТТ

Дуьххъара дош олуш,
Ас, гIалат вуьйлуш,
Воккхавеш, дуьненахь
Бийцина хьо.
Дог лазош, вилхича,
Со маракуьйлуш,
Со тевеш, бийцина
Хьо, ненан мотт.

Тахана цхъамма хьо,
Емалбеш, воьлхуш,
Лазаво, куралла
Ца буьйцуш хьо.
И коча зударий
Шен ненал тоьлла
Хеташ бу цабуьйцург
Шен ненан мотт.

Вон деъча, гIеттина
Вайн Даймохк ларбеш,
Майралла дIагойтуш,
Хьийзина хьо.
Шовданехь оздачу
ЙоIан дог дохдеш,
Мел говза бу бийца
Хьо, ненан мотт.

Шовданан зов санна,
Хьо зевне бека,
Нохчичун дог санна,
Цена бу хьо.
Ца вешаш, хьох даха
ГIалаташ лехахь,
Я бицбахь, ирсдоцуш
Вуьсийла со.

ТIаьххъара кешнашка
Стаг новкъа воккхуш,
Хьо буьйцуш, диканца
Тоьшалла до:
ХIумма дац кху лаьтгахь
Хьох сан догдоккхуш,
Хьо соьга бицбайта,
Сан ненан мотт.

Сан дайша бIешерех
Чекхбоккхуш, луьттуш,
СовгIатдеш, тIаьхьенна
Схъабелла хьо.
Дикане я воне
Хьо тхьоца хIуьтту,
Хьо говза бехийла,
Сан нохчийн мотт!

***

Сайн ненан маттахь ас язйо
Сайн хIора Iуьйренан назма.
Сан дахар цу матто хаздо –
Хир яц-кха цул йоккха хазна.

Цу маттахь со Деле воьлху,
ТIом боцу тийналла йоьхуш,
Вела а цу маттахь воьлу,
Кхера а цу маттахь кхоьру.

Кху лаьтгахь со цуьнца вежа –
Ю иза сан ирсан момсар.
Безамах ца во со Iеха,
Ницкъ а ло къайленаш йовза.

Цу маттахь ас кадам оьцу,
Захало цу маттахь дуьйцу.
Сан ненан мотт бу и оьзда –
Йиш яц и бахамах хийца.

Цу маттахь ас оьмар ехна,
Вахана со цуьнца кога.
ДоттагIий ас цуьнца лехна,
Ца буьйцуш и цкъа а шога.

Хьаша а ас цуьнца вохво,
Кхерч латто суй цуьнгахь лоьху.
Схъазца кхечуьнан бохам
Дахарехь цо суна хьоьху.

Ненан мотт, хьо ду сан дахар,
Хьан лазам сайн лазам лору.
Хьо бицбеш, гулбина бахам
Хир бац-кха къоман ирс кхолуш.

ДАКАЕВ СаИдбек

НОХЧИЙН МОТТ

Азаллин кийрара гIаттийна,
Дуьйцина, дош дашах хьоттина,

Кхолламо шегарчу ойлана
Нохчашна мотт белла доладан.

Шелонан ткъевнечу къахкаре,
Йовхонан тевнечу кхехкаре,
Техь боцчу бехкамех тийсина,
Нохчийн мотт садаккха кхийсина.

Човхийна, дош акхадаьккхина,
Нохчичун долара баьккхина,
Бистхуьлуш лаьттахь ца хазийта,
Нохчийн мотт, га тоьдуш, лазийна.

Кхолламе кхоамза хъешийта,
Даймакхе сатуьйсуш, хъегийта,
Дитт хьокхуш, ирйина, туьйсина,
Харцонаш юьхьдуьхьал тийсина.

Геллоно гелбина латтабарх,
Халоно меженаш сетгяарх,
Дош доьхна, доцург ца дийцина,
Добналлин хьаьркаш ца хийцина.

Хьакъхилла бистхила, денбелла,
Марзонийн уьйрашка гулбелла,
Нохчийн мотт когаш тле х'обьтина
Даймехкан да хилла г'аьбтина.

Назманан шовкъечу байташкахь,
Мукъамийн зевнечу айдаршкахь,
Чкъор тилла, ца буьйлуш берзина,
Нохчийн мотт дайн кхерча бирзина.

Къонахийн ойланех боьбтина,
Машаран г'ароле х'обьтина,
И бека нохчичун хьекъалехь,
Ца хила йиш йоцуш декъала.

АХМАТУКАЕВ Адам

Нохчийн маттахь

...Ас юха а сайн къамел д'адиьр ду,
Къайлакхьохьуш логах
дуьйлу кърдаш.

Ас дола а ненан маттахь дийр ду,
Тегулбина нохчийн меттан мурдаш.

Техош Дала хъаналдинчу декъахь,
Тхайн синошна чук'аргделла даь'наш,
Токхур оха къоман сийлахь декхар,

Юьхьк'айн лобхуш
нохчийн меттан маь'на.

Кхеташ дуй тхо-м: т'ера чан д'аэцна,
Тептар санна, юхакего боло
Т'аьхьалонна д'абиллалуш бац и,
Буьйцуш хилар - и бу цуьнан толам.

Цу кхетамах, дарба санна, ийна,
Безачарна лезна и цабалар.
Цунах кхета т'аьхьависна Ийнарг,
Орцахвалий, тхуна юххевала.

Къилба тило хьийза бода хьаььча,
Гур ду вайна, некъ вайн нийса хиллий.
Маьршадохуш даг чу
хьийза кхаььнаш,
Аьр вай т'аккха нохчийн коьрта илли!

Нохчийн маттах ойланаш

***

Нохчийн мотт ч'оьг'ла къен хетар
даржош берш цунах цхьана кепара
кхеташ боцу нах бу. Мелхо а и мотт,
шен г'оьнца адаман ойланан уггаре
к'оргера аг'онаш а йийцалур йолуш,
ч'оьг'ла хьалдолуш бу.

Услар П.К.

***

Ненан мотт, хьуна т'етийжаш,
Хьоьца шен баланаш балхош,
Хьоьца шен дог-ойла г'иттош,
Ловш Ийна уьш буьрса денош,
Хьоьца ду суна мел дезнар,
Вина мохк, нанас сан хьестар,
Хьоьца ду сан велар, велхар,
Дахаре сан болу безам

***

Ненан мотт – иза халкъан юьхь ю,
халкъан орам бу. Шен мотт ца хилча,
халкъ хуьлуш дац. Х'ора нохчо, нагахь
санна шен халкъ а, Даймохк а безаш

велахъ, шен ненан мотт Iамош а, хууш а хила веза. Iамадейша дуьненан дерриге а меттанаш, амма цкъа шайн ненан мотт а Iамабай, оцу маттахъ яздан а, деша а Iамадай...

АЙДАМИРОВ Абузар

***

Воккхаве со хьуна хуьчу
Кхечу къаьмнийн меттанех,
Хъайниг бицбеш, Iамо дезна
Уьш хьуна ца мотттинехь.

СУЛЕЙМАНОВ Ахьмад

***

Шен чоица, гIовталца, маьхьсешца,
сурам-куйнаца, кIалд-даьттий-
берамца, логгера вета къевлинчу
кучаца, хьонкица, хьаьжкIашца,
Махьшаре хIотта деза къам, Дала шен
еллачу амалца, шен хотIаца, маттаца.
Ша мила ву хууш, ваха веза стаг Далла
дуьхьал, ша цо ма-кхоллара, нохчо а
волуш, ингалсхо, гIазкхи, немцо хила
а ца гIерташ.

***

Къам ца кхиьча – мотт ца кхуьу, матто
кхуллу Даймохк а.

***

Абаден хеннара бу мотт я мотт ша а
– абаде.

***

Вайна биснарг мотт бен бац. Иза
вай, оздачу йоIа шен сий санна,
лар ца бахь, хIора а доьзалехь Iама
а беш, вайн гIуллакх дIа а даьлла-кх
кху лаьтгара, «нохчийн къам» боху
юкьаралла дуьнен чохь кхин хир а
йоцуш.

Къам а, маршо а, пачхьалкх а – мотт
бу-кх вайна тахана, и мотт ларбар,
Iамор, бийцар – гIазот а долуш. Сан
гIаьххъара гIазот иза а ду-кх – лечу
сохьтехь, багахь нохчийн мотт а
болуш, валар. Дала лойла-кх иза
массарна а, – мотт ца хилча, къам
доцийла хууш болу кхетам.

БЕКСУЛТАНОВ Муса

***

Ненан маттана аьхна боцчу махкахь
кхерчан йовхо гIийла хаало.

***

Нохчийн мотт, хьо, биц а бина, хаа
безаш беллахь, со цхьа а мотт ца хууш
вуйсийла; Нохчийчохь, хьо кIезга а,
лоха а хетта кхочуш делахь, со дуьне
дааза вуйсийла.

АБДУЛАЕВ Леча

Литературни конкурс

ТИМБУЛАТОВ Мовсар

Лийройцу Нохчийчоь

ХIун дисна нохчашна шайн бIаьрга ганза,
ХIун дисна декъазчийн дегнаша ланза.
Сибрехахь мацалла, хало а гина,
Безачех, бевзачех къистина хийла.

Вайн халкъ кога хIоьттина а далале,
Юха а гIемаша Нохчийчоь зийна,
Чурт доцуш, доь доцуш, хIаллакбеш кIентий,
Цъханъара гIо доцуш, билхина наной.

Харцоно, гIелоно шайн дахар къахьдина.
ВорхIе а дайх дисна Iадаташ дицдина,
Цъяболу нохчий Даймакках къистина –
Декъазчу дахарна паргIато лобхуш.

Делахь а, мисканаш бисина махкахь.
Церан цу доIанех жоп делла Дала:
Махкара и дIаьвше мархаш дIалобхкуш,
Сихонца тойина йохийна гIала.

Оьздачу дахаршца хазбелла мехкарий,
Вайн кхане тоеш, кхуьуш бу къонахий.

Хьовсийша гонаха, мел хаза ду дахар,
Мършачу Нохчийчоьхь хала дац вахар!

Де дийне мел дели толуш ду дахар,
Кхуьуш ю, хазлуш ю вайн Нохчийчоь.
Мел чIогIа гIертарх а даьа хьан доь,
Къар ца луш яьхна хьо, тхан Нохчийчоь!

Гуьйре

Аьхка со ведда, хьаьдда лелла баьццара некъаш,
Го суна тахана, макхделла, мажделла лаьтгаш.
ХIора Iуьйранна суна доьлуш лаьттина зезаг,
Го суна тахана, корта оллийна, гIийла лаьтгаш.
Селхана суна боьлуш, къегаш лаьттина малх,
Го суна тахана, эхь хеташ санна, къайлабуьйлуш.
Цъьа а марха йоцуш, сийна лаьттина стигал,
Го суна тахана, макхьелла лаьтгаш.
Генна дIахьаьжча гуш хилла лаьмнаш,
Го суна тахана, дахкарлахь дийшина Iохкуш.
Геннарчу хьуьнхахь декаш хилла олхазарш,
Дац суна тахана наггахь а хезаш!

Аьрха ойла

Сан ойла, хьо стенна сихьелла-техьа?
Махаца айелла хIунда ю лелаш?
ХIун лохуш лела хьо ворхI ломал дехьа?
Къоьжачу ламанан сирла хи муьйлуш?!

Ма хьежа, сан ойла, лаьмнашка гома.
ВорхIе а стигланан Iаьршашкахь кхарстий,
Айалуш, ялалахь аьрзунах тIома,
Кхетгачу хаьштигца йоссалахь лаьтте.

Расхачу гилаца хьо яха гIертарх,
Юхайоьрзур йоцуш яхана бералле.
Берг етгаш, дин хьийзош, суйнаш дIадеттарх
Кхочуш вац, мел лаарх, ваханчу хене.

Сан ойла, уьду хьо генна дIа хьалха,
ХIун хир ду ца хуьчу халачу новкъахь
Мох санна, маса тулгIенаш лохкуш,
Бух боцу хIурда тIехь гIаланаш югIуш...

Ма гIерта, сан ойла, харцонна герга,
Ницкъ болчо гIийланиг эшочу меттехь
Ямартло юьйцуш верг кхоссалахь цIерга,
Харцо ма яржийта кху лаьттан букъ тIехь!

Аьхкенап Iуьйре

Лаьмнел лакхаь гучуболу,
Бовха, сирла, дашо молх,
Iаламе цо маршал хотту,
Хьалабаьлча нийсса ах.
Бешаь декаш олхазарш ду,
Тайна «шабар-шибарш» деш.
Уллохула татол догIу,
Меллаша шен «шур-шур» деш.
Хилла бовлуш лаьтта стоьмаш,
ЦIен цIазамаш – бацалаьхь,
Меда комарш лаьтта оьгу,
Чомехь ю уьш, яалаьхь!
Iуьйренца кху стоьмийн бешаьхь
Малхехь кьеге бецан тхи...
Уьш стиглара охьаэцна,
Дуй-ге лепаш седарчий?

***

Соьлжа-гIалаьхь дахар кхехка.
Кьинхетаме хьаьжна малх.
Машенаш шайн хохькуш чехка,
Карзахбевлла кегий нах.

Корта бахо молха молу,
ТIаьхьенна яц ойла еш...
Машенашца «ТIома бовлу»,
Шайн болчарна бала беш...

Шу хIун лохьхуш лела теша?
Iожалла ю лохьхург аш?
Нахана беш боккха изшам,
«Хенал хьалха» доккхуш каш...

Я ца тоьа-техьа вайна,
ТIамо хIаллакбина нах?
Я хууш дац-техьа шуна –
ГIело лар а Сибрехаьхь?

Сонталла а тосий даг тIе,
Хохку... маьрша стаг а вуьйш...
Декьазчарна Iарждо дуьне,
Нанойн белхарш дац-кха туьйш...

... Собарде цкьа. Сих ма луо шу,
Ойлае, адамаш, хIай.
Деле доьхуш лардар вуочух,
Бертахь, ирсе дахий вай?!

Ялалахь кьинтIера, нана!

Даггара хьостуш хьо ала дош, нана,
Ца кардо диснариг аланза хьуна!
Со хьобца ирсе веш, дIайоьду зама!
Яхалахь, нана, хьо яхалахь суна!

Гуьйренаш, суьйренаш ца оьшу, нана,
Хьо яцахь дуьне а оьшуш дац хьуна.
ХIора де ирсе деш, массо а ханна,
Яхалахь, нана, хьо яхалахь суна!

Хьобсту ахь жима дог Iаьнарца, нана,
Кхин цкъа а йоврийоцу йовхо луш
цунна!
Беркате хилла хьан хIора дош, нана,
Яхалахь даима, яхалахь суна!

Ахь суна довзийти хIара дуьне, нана,
Со декхар дIатекхна вера вац хьуна!
Нахаца тарвала винарг со Iама,
Яхалахь даима, яхалахь суна!

Нана, ахь тахна а, бераллехь санна,
Лелаво хьобстуш со, баркалла хьуна!
Хийла хьан экам дог Iовжий ас, нана,
Ялалахь кьинтIера, ялалахь суна!

Важаб ду

Сийлахь ду хIай, нохчо,
дай баьхна латта!
Декхар ду ваха, хьо, сий лардеш дайн!
Важаб ду Даймахканна
эшнацохь гIаттар,
Дайн Iадат белшаш гIехь
сеца деш хьайн.

Мохк бицбай, ма леха ахь некъаш атта!
Эрна дош ма ала, сий ларде хьайн,
Дуьненахь, эхартахь ца хьийза готта.
Хьажарца юха цкъа ойла е дайн!

Харцонна дуьхьала бакьонца латта!
Биьна дуй кьар ца беш, баьхна бу дай.
Эшча, тур даккхаза, дитина батгахь,
Эрна мотт керчош верг, хетта бу лай!

Тахана къаьстина Даймахках атта,
Хийла бу бахана дIа, битина дай.
Генара сийсаздеш дай баьхна латта,
Нохчалла йобькина, кховдийча шай.

ХIай,нохчо, ма леха дахар хьайн атта!
Диц а дай ма лела Iадаташ дайн!
Хаалахь эрна ахь хьобшуш ду латта...!
Верза ца, хIай нохчо, Даймахка хьайн!

Валарал хала ду...

Сихьелла йобдучу заманца къуьйсущ,
Атта дац, гIаьттина, дуоладан дахар.
Дорцехь я малхехь а,
шен юьхь ца хуьйцуш,
Валарал хала ду, хала ду ваха!

Де эшнчачу нахана орцах а вуьйлуш,
Дависа, йиш хилча сагIанаш даха,
ГIо лаца йиш йоцуш
царна гIех вуьйлуш,
Валарал хала ду, хала ду ваха!

ДоттагIа ву аьлла,
   цхьанна таж туьллуш,
 Хетта хьо ваьлча и дуьненан бахам -
 Тешаме и вацахь, цуьнца чекхвуйлуш,
 Валарал хала ду, хала ду ваха!

Блаьрга мел дайнариг
   хьехамца дуьйцуш,
 Воьлча цхьаь бакъдериг адмашка баха,
 Хьехам ца лайначо вайча и вуьйцуш,
 Валарал хала ду, хала ду ваха!

Кхелинчу дешнашца говза
   мотт буьйцуш,
 Хеставеш, дуьхьала диканиг бахарх,
 Хууш цуо и дешнаш
   букъ тоьхча хуьйций,
 Валарал хала ду, хала ду ваха!

Буьйсано бодане марчо тIе кьуьйлуш,
 Атта дац данне а, ойланаш аха.
 Эгначу гIалатийн
   дIаавшан кад муьйлуш,
 Валарал хала ду, хала ду ваха!

Вита гулбан йолан цIов!

Бергаш егташ, зама уьду,
   Кхачош дахар лаамза.
 Цуо, кьахетта, цхьа ца вуьту,
   Дац-кха иза ларамза.

Стенга хьаьдда со-м ца кхета.
   Кхета, восса везий сайн.
 Болар денна сихлуш хета...
   Дита деза-кх дуьне кIайн!

Кхетий сох, цкьа витахь зама,
   Доггах Дела резаван!
 Дахарх кьастахь, тахна-кхана,
   ХIун хир ду-те дегIах сан!?

Доггах хьостуш нана-пекъар
   Кардац суна-м ала дош.
 Хийла Iовжий, доцуш хьекьал,
   ГIалат дуьйжи, кьа латош.

Со-м ца ваьлла резавина

ДогIа делларг дахаран.
 Декхар кхочуш ас ца дина,
   Лаьар-кх дада резаван!

Ма хьийза, со вига гIерташ,
   Вита гулбан йолан цIов!
 Яссайо хеназа ахь керташ,
   Хийла туху дегнех ов...

ДIаяхна зама

Хан хене яларца
   дIаяхна зама.
 Шераша ваьхьна со
   йистийоцчу пана.
 Леларехь, вахарехь
   хиллачух тахна,
 Барт хатта болор бу
   эхартахь кхана.

Кхайкхаза йогIу и
   Iожалла шийла,
 Жиманиг верзаво
   воккхачо хийла.
 Хетте а Iесалле
   ойланаш керча,
 Iожалла-м бертаза
   куогаха хьерча.

Эхь хеташ, гечдар
   ас доьху вайн Деле,
 Жималлех пайда
   со ца эцна вели.
 Дахарна букъ тоьхна
   со лелаш хилла,
 Iазапах ларвехьа,
   Я АллахI Дела!

Хан хене яларца
   дIаяхна зама.
 Шераша ваьхьна со
   йистийоцчу пана.
 Леларна тилла со
   ма дохковаьлла.
 Дахаре верзорна
   хастам бу Далла.

Доттагий, дехийла вай!

Сийлахъчу Исламан некъа гӀехъ Дала,
Декъалдеш, нисдойла, доттагий, вай.
Юттуш вайн дахарехъ диканийн гӀала,
Дехийла, доттагий, дехийла вай!

Деза а, диеза а кхоьллина Дала,
Цъаца бен доцу и дай-наний вайн.
Даггара резадеш, нисделла дахар,
Дехийла, доттагий, дехийла вай!

Бала дӀакъастаби Даймахках Дала,
Ӏамадеш даха вай баьхначохъ дай.
Кхин ца гуш хьомечу Даймехкан бала
Дехийла, доттагий, дехийла вай!

Нахаца барт болуш мерза вай даха,
Атта хир лардахъ вай гӀиллакхаш дайн.
Адмашлахъ юьгуш вайн дика цӀе яха,
Дехийла, доттагий, дехийла вай!

Вовшех а ца къесташ, дӀаидарх зама,
Ца хедаш юкъара марзонан тай,
Вовшашца барт чӀагӀлуш
тахначул кхана
Дехийла, доттагий, дехийла вай!

Дуьненан баланех лардойла Дала.
Ма хуьлда собман лай доттагий вайх,
Даим а ирс хьийзаш, гонаха даьлла,
Дуийла гӀоза вай хӀара дуьне кӀайн!

Иштта хуьлий хьагӀ?

Дуьйцуш мотт карчабо,
бӀаьргаш а ловзу,
Десачу дешнашца хӀитгаеш рагӀ...
Ирачу Иитгаршца къамел дой хьовза,
Схьагучу йоккху шайн даг чуьра хьагӀ.

Кхайкхина валийна хьаша а баьрччехъ,
ТекӀалаваьлла Гуьллуш ву, пекъар,
Лела ца хаарна нехан цу кхерчахъ,
Массо а шена и хеташ ву декхар.

Ткъа суна-м АллахӀа делла ду собар,
Хастам бу Цунна, сан дог дарна чӀагӀ.

Цъа атта лов аса-м и тайпа тоба,
Сайн даг чохъ яха ас ца юьту хьагӀ.

ТӀаьххара къевлина ков

ДоттагӀа, со тахна веьна хьан кетӀа,
Дуьххара дац хӀара - гуш ву и Дела.
Нах боьлуш лела вайх, царех со кхета.
Ду хьуна иза вай къаьстина дела.

ДоттагӀа, алахъа вайна хӀун хилла,
ГӀелдаллал гергарло,
хилларг сел онда?

Лайлахъ я ченашлахъ дуьтуш и Илла,
Вайшиннах ледарло юьйжи-те хӀунда?

Ца ваьлла, маршалла хьаттина соьга,
Жоп дала вуьлира,
дешнаш деш лехъа.

Бехке верг вийца ас ца оьшу хьобга,
Бехказа вийлар со хеташ ву эхье.

Со-м тахна ТӀаьххара
веьна хьан кетӀа,
Цкъа хьуна даггара къинтӀера вала.
Вай къастахъ - Делера оьгӀазло хета...
И ду сан, хьо толош, бехк сайн бу алар.

Вайшиннан хӀума дац
вовшашца къийса.

Со-м хьуна къарваларх тарвала ГӀерта,
ХӀара маьлхан дуьне вайх
герга ду диса,
ДоттагӀа, ас доьху - волахъа берта.

Куьг тосуш, «некъ дика
хуьлда хьан!» - аьлла,
Хоуьйтуш, хетгийла шена со атта,
Дехарна жоп ца луш,
букъ берзо ваьлла,
Къевлира ков суна, вуьтуш со латта.

Сайн боцчу бехкана бехказаваьлча,
Аьлча ас даггара къинтӀераваьлла,
Хайити хӀилланца,
бӀаьргаш деш керча,
Со доттагӀ лацарехъ
мел гӀалат ваьлла...

Юбилей

Дахарца йобзна кхолларалла (Борхаджиев Хожбаудин 60 шо кхачарна)

Суна хьалха Юхку тайп-тайпанчу шерашкахь дина куйгайозанаш, книгаш: статьяш, стихаш, дийцарш, повесташ. ХЮоранна а бухахь яздина терахьаш ду, д\адаханчу б\ешеран 70-чу шерашкара 2014-чу шаре кхаччалц йолу хан юкьалоцуш. Церан автор публицистикехь шен дашца, поэзехь шен мукьамца вевза журналист, поэт Борхаджиев Хожбауди ву. Шен дахарехь а, кхоллараллехь а г\еметтахЮьттинчарехь ву Хожбауди. Борхаджиев Хожбауди вина 1956-чу шеран февраль беттан 15-чу дийнахь Казахстанерчу Караганда-г\алахь.

Нохчашна шайн Даймахка бахка бакьо елча, Гуьмсе-эвла, шайн дайн ковкерта, шайн доьзал баллош ц\абаьхкира Хожбаудин да Рамзан, нана Кийса а. К\ентан бералла д\аяхара Гуьмсен урамашкахь, юьртана гонд\ара меттигаш а евзаш: Б\аьн некъ, Г\аролан барз, Гертманан кешнаш, Гуьмс-дукъ, Астаг\а Тимаран саьнгар, Шемалан саьнгар, Наьрташ даьхна меттиг, Алмазан ч\аба яьккхина тог\и, Дозанан барз...

Ширачу историн тешаш, хьалха ярташ хилла, бертахь дика-вонаш д\адерзош, озьда адамаш даьхна меттигаш... Кхолламаш... Адамийн кхолламаш... Йиснарш ц\ераш, баьрзнаш, шира чарташ... царех дийцарш а... И меттигаш гуттаренна а иэсехь юьсур ю к\ентан, цара Даймахкаца йолу уьйр-марзо, з\е а ч\аг\ьеш. Бераллин хено беркате бинчу т\е\аткьамо Даймахках стихаш язйойтур ю Хожбаудига. Шен сица еххачу хенахь кхаьбнар, лезнар а ду поэто вайн тидаме диллинар.

Дукха ю Х.Борхаджиевн поэзехь поэта М-С.Гадаевс набахтера яздинчу цхьана кехатехь дуьйцучуьнца йог\у стихаш. Мохьмад-Салахьа яздо: «И поэзия боху х\ума тоьзарг «лозуш» ю сан. Корерчу маьнги т\е г\ант а х\оттийна, цу т\е а ваьлла, арахьаьжча, сийна беш-хьаннаш а, генара анайисташ а гича – ов-в-в олий, стихийн мукьамехь ц\овза доьду дог. И деган ц\ийзар д\аяздан а хьаьвза. Амма, цкьа-делахь, зама а ца хуьлу, шолг\а-делахь, дог кхоадо: дагна ч\ог\а ницкь хуьлу и тайпа х\уманаш язъеш – забарна доцуш, ах\и-декъахь доьлхуш хуьлу и оцу муьрехь, б\аьргехь \енаш хиш а долуш. И х\ума цадевзашверг кхаьрдар ву цунах. Амма оцу «\азапца» бен кхоллалуш яц, мел «зевне» екаш уьш елахь а. Даггара язйинарш йобшучун дагах кхеташ а хуьлу. Оцу дагах

кхеташ йолчу стихех хуьлуш ю юьззина йолу поэзи».

Хожбаудин поэзи иштта хилар чIагIдо вайн махкахь дика вевзачу поэта Акбиев Хаваса: «Хьалхо, Сталина нохчашка такхийтичну Iазапах ша байташ язъечу хенахь, поэтана дагадеана хир дац шена шен халкъаца цхьаьна кьизачу Теман къаьхьа чам баккха а, и къахьо дIамала а дезар ду аьлла, адамийн гIайгIа-бала шена а гур бу, аьлла. И кьиза бакьдерг поэзин могIанашца, лала а лелина, охьадоттаделира:

Нохчийчохь дIаялац тахана кхолар,
Нанойн бала – бе а барам боцуш.
Къапалг хилла йоьжна Соьлжа-гIала –
Сан бераллин гIан ду иза доца.

И ерриг байт («Доьлху лаьмнаш») къеггина тоьшалла ду стеган дахар поэзех дIаэран, дешан а, синхааман а, цецвоккхуш, цхьаьнадар. Сайн бIаьрхиш ца совчалора соьга, цу дешнаш тIехь яьккхинчу эшаре лодугIуш. Боккъал а дика эшар кхоллаелла цу дешнаш тIехь...

Башха могIанаш! Бендоцуш цахилар, ойлаяр... Говзарш кхоллар – чолхечу дахаран хиламийн кIуркIманехь цIеначу, хьаналчу поэтана бен делла хIума дац...»

Шен дайн дахар-Iер дIадаханчу меттигашкахь левзина, самукьадаьлла, цIа кхачначу кIантана шайн чохь дас-нанас боккхачу безамца сих-сиха йохуш хезара кхунна ца девзачу адамийн цIераш, «вара, яра» а олуш, генара мохк а хьехош. ТIаьхьо хиира кIантана, ша хIокху махкахь ца виний, ден-ненан къамел, гIайгIа-бала, ойла Сибрехахь дIакхелхинчу дай-нанойх, йиша-вешех, юьртахойх юй а. ТIаьхьо, дас-нанас дийчича, шен кхетам кхиьча, дахаро хьалха хIиттийначу дуккха а хаттаршна жопаш карийча, бехк-гуьнахь а доцу халкъ махках даьккхинчу, Даймахка бала боьссинчу Iуьйренах, шен са паргIатдала ца дуьтучу кхойтта шарах «Февральский набат» – стихотворени язIо Хожбаудис. Оцу заманах поэташа язйинчу стихашлахь дикачарех лара мегар ду иза. Даймахкана генахь болчу, цуьнга сатуьйсучу нохчийн даггара язйина М-С. Гадаевс «Даймахке сатийсар» – стих-илли. И стих-илли лаккхарчу говзаллийца оьрсийн матте гочийна Хожбаудис.

Оьрсийн а, нохчийн а маттахь стихаш язъеш ву РФ-н яздархойн, журналистийн а Союзийн декъашхо Борхаджиев Хожбауди. Цо нохчийн матте гочийна М.Лермонтовн, К.Симоновн, К.Хетагуровн, К.Кулиевн, Р.Гамзатовн, Б.Окуджаван стихаш. Оьрсийн матте гочийна М-С.Гадаевн, М.Сулаевн, А.Айдамировн, М.Дикаевн, Ш.Арсанукаевн, Ш.Рашидовн, М.Кибиевн, Л.Абдулаевн, М.Ахмадовн, Хь.Сайдуллаевн, А.Эдельхановн, I.Саиевн, А.Ахматукаевн, I-I.Асхабовн и.дI.кх. стихаш а.

Шайна чохь поэзин мукьам хиларна, Хожбаудин стихаш тIехь даьхна иттаннаш иллеш дIаолуш, эшарш локхуш а бу НР-н, РФ-н хьакьболу артисташ: Межиева Макка, Ахмадова Амина, Каримов Ринат, Гадаев Валид, Адамова Тамара, Саламгереева Альбина, Минцаев Мовсар. ХазахеташладугIу Бисултанов Тимура, Исраилов Майрбека, Иризиева Ларисас дIаолучу иллешка, эшаршка а.

Хожбаудин поэзи а, цуьнан стихаш тӀехь даьхна иллеш, эшарш а Нохчийчохь евзина ца Ia. Таьххьарчу шерашкахь Россин мехкашкарчу журналистийн цхьаьнакхетарш хилла Москвахь, Сочехь. Оцу мехалчу форумийн болх дIа а болабора, берза а бора Хожбаудин дешнаш тӀехь даьккхинчу, Гадаев Валида дIаолучу «Гимн Кавказа» иллица.

Нохчийчохь журналисташлахь дIаьбаьхьначу дуккха а кьовсамашкахь толамхо хиллачу Хожбаудина тайп-тайпана совгIаташ дина, царна юкьахь «Платиновое перо» - цIе йолу деза совгIат а долуш. Цуьнан статьяш, стихаш а зорбане йийлина Къилбаседа Кавказерчу республикашкахь арадовлучу газетийн, журналийн а агIонаш тӀехь, ткьа иштта «Журналистика и медиа-рынок» журналехь а.

Хожбауди прозехь а язъеш ву. Цуьнан дийцарш, повесташ зорбанехь арайийлина «Орга», «Вайнах», «Нана» журналийн агIонаш тӀехь оьрсийн а, нохчийн а меттанашкахь.

Х.Борхаджиев коьрта редактор волчу «Гумс» редакцин коллективан белхан лаккхара мах хадийна Iедало, дешархоша а, грамоташца, дипломашца а совгIаташ деш.

Журналистикехь, литературехь а хьанал-цIена кьахьегарна Хожбаудина «НР-н хьакъволу журналист», «НР-н хьакъволу культуран белхало» - сийлахь цIераш елла, ткьа иштта М.Мамакаевн «Дашо аьрзу» орден, «Интеллектуальни Центро», РФ-н журналистийн Союзо, НР-н Парламенто, НР-н культуран министерство а «Сийлаллин мидалш» елла.

СУМБУЛАТОВ Дени,
НР-н хьакъволу журналист

БОРХАДЖИЕВ Хожбауди

Адамаш, зезагаш

Йохаеш, кег а еш силаман чIагIалла,
Хьалкхуьуш зезаг ду кIай.
Дуьхьало ян ца ло жимачу марIална...
Гонаха кхуьуш бу бай...

Силаман стоммаллех
ца везарх чекхвала,
Адамо хала бо некъ:
Ца туьгу, ларалац халонна тIехвала,
Петоьхна валалац чекх.

Дахарехь кьийсамехь эшаяр халонаш –
Лакхара сийлалла ю!
Адамын, зезагийн дукха ю башхаллаш,
Делахь а, тераниг ду.

Ненан мотт

Ненал дац хIумма а деза,
Дахар а цуьнца ду доьзна.
Ненан мотт бу вайна беза,
Ю иза исбаьхьа хазна.

Сан ненан маттахь ду аз а,
Ненан мотт бу даим сица.
Лаьа-кха суна и хаза!
Хаза и лаьа-кха бийца!

Ас ненан маттахь йо ойла,
Цуьнца сан доьзна ду лелар.
Ю иза сан синан гIовла,
Сан ненан маттахь ду велар.

Ша безча, цо воккху тIома,
Халонехь хуьлу накьост а,
Ю иза башхалла кьоман,
Хазачу гIиллакхийн хьоста.

Ду иза чIогIачех герз а:
Кьийсамехь милла а цосту.
Бийцича ша аьхна, мерза,
ГПорийна дегнаш цо досту.

ХIорд хуьлий цкъа иза беста,
Оьшучохь мостагIий човхо.
Делахь а лаьа-кха хьеста
Адамаш, луш царна йовхо.

Ненан мотт бу беза вайна.
Исбаьхьа хазна и хета.
Ма диса вай иза байна,
Йишйоцуш вай вовшех кхета.

Кешнашкахь

Стигал а Iаржйина, яржина мархаш,
Ирбина шайн баххьаш,
лаьтташ ю тархаш.
Уьш вовшах ма кхетта,
тоьур дац тхевнаш:
ДогIанах валалац, дIачIагIарх кевнаш.

Ойлано селхане дIавуьгу гена,
Иэсанна гIоли еш догIанаш Iена.
Со горавахана тахана дена:
Дагахь ду и кхалхар, елхар а ненан...

Хала ду карадан дог тедо дешнаш –
Гуьйренан гIайгIано
тIадош ду кешнаш...
Лаамийн, хиламийн совъевлча ченаш,
ДогIанийн делхаро Iийжайо чевнаш.

Стигалахь беллачийн гулделла синош...
Лаамза ду цаьрца дахаран кьинош.
Стигал а Iаржйина, яржина мархаш,
ДогIанца хетало цу синойн бIаьрхиш...

***

Вайшиннан кхолламан
 декъазчу орамо
 Бластенца ца дити
 сендала дитт.
 Тахана серло лац
 безаман чУрамо,
 Ойланаш гГел а еш,
 дДаяйна милт.

Иаьржачу стигалахь
 ас серло лехира,
 Цхьа седа шатайпа
 хьобжура схьа...
 Бос-цIена лепарца
 жима дог Iехийра,
 Соьга бIаьрг таийна,
 и байра дIа.

Доккхачу дуьненахь
 суо-сайца висира,
 Ца тоьуш бетгаса,
 ца кьегаш малх.
 Дахкарлахь гIийла ас
 хьобга сатийсира,
 Белшашна тIейобжна
 дахаран чалх.

Хьо цхьаь ю ницкъ болуш
 сан дахар кьагадан,
 Буйсанах де а деш,
 дIайоккхуш кьахь,
 Шераскан суьйренца
 мукъане, сагIа дай,
 Довха дош алахьа,
 хьомениг, ахь.

Сан шераш...

Сан шераш гулдададьлча,
 Со церан дукхаллех воьлча,
 Хала ду гушдерг тIеэца,
 Ойланаш жималлехь сеца...

Ма сиха дIаяха зама,
 Ца кхуьуш дикачух Iама,
 ХIора а дийно дIавоьху,
 Даима ирсан тIам лобху.

Мобгтура, рогIера кхане
 Беркате хир ю таханел.
 Дикачух лаба-кха теша,
 Харцонга ца войтуш эша.

Генахь бу сан сирла седа,
 Цуьнан нур цкъа лепа, цкъа хеда.
 Амма дог аса ца дуьллу,
 Серлонга некъ кхидIа а Iуьллу.

Сихваларх иза тIейизо,
 Дерриге хадор ду зило.
 Дахаран дIабовр бу седа,
 БIаьрхиш а ца кхуьуш леда.

Сан шераш гулдададьлча,
 Со церан дукхаллех воьлча,
 Хала ду гушдерг тIеэца,
 Ойланаш жималлехь сеца...

***

Керла шо тIедеа вайна,
 Шираниг – исторехь диси.
 Вай хийла баланаш лайна,
 Юх-юха дог Iовжа дийзи.

***

Дахаро ца хуьйцу болар:
 Диканна хьо ваьлча орцах,
 Малхо дIакъахкайо кхолар,
 Бохамца хьо воккхуш морзах.

***

Зуламна хьо араваьллехь,
 Кхочур ву цу Iалашоне,
 Хьан даге хьаьжжина Дала
 Хьегор ву тIаккха маршолах.

***

Адамаш, хилийша мерза,
Марзонах эцийша пайда,
Пайданах даздейша терза,
Терзанца эшадеш шайтҮа.

***

Собарна хилийша каде,
Кадамбан ма яйша мало,
Малонна ма лойша цхьа де а,
Ткьа дахар машарна дҮало.

Кланте весет

Дахарехь ца хаьа вайна,
ХҮун дохьуш йогҮур ю кхане.
Хьуна тҮехь ду хилар тайна –
Дуьххьара лара хьайн нана.

Вайн халкъан сий лардеш гҮаттар
Хуьлийла хьан коьрта декхар.
Даймехкан орца дҮататтар
Ду хьуна хьо хилар пекьар.

Нийсонан накьост а хилла,
Харцонан хуьлийла мостаҮҮ.
Хьайн къоман гҮиллакхех тилла,
Диканна ма хила бҮоста.

Берийн а доладан деза,
Диканиг ахь царна хьеха.
Адмашца хилалахь мерза,
Гуллакхе хьажалахь нехан.

Сайн весет дерзадо доццу,
Ахь цуьнца нисьелахь ойла:
Вайн Дала магийна доцург
Ахь хьайна мага ма дойла!

2015 шо

Гочдарш

Омар Хаям

***

Бакьдолчу дуьнене вигале хьо Дала,
Ойлае хьайн синан,
хила цуьнан бала.
Эхарта хьо кчацахь,
дийца дика доцуш,
Цигахь хьо кхуьур вац
диснарг меттахҮотто.

***

Вай довр ду лораза, дҮабер бу тешам,
Дуьнено хуьйцур яц бҮешерийн эшар:
Хьалха вай дацара, хир ма дац кхана –
ДҮагҮур ду, ца буьтуш пайда я эшам.

***

Бевза суна цхьа нах,
аьлча а сонта варраш,
Вота санна баьсса,
вуно даккхий хабарш.
Лайн амал ю церан.
Хьан цҮе елахь йоккха,
Кийча бу уьш кего
хьуна хьалха гҮамарш.

***

Рум, ХҮина, Мисара,
когаш кҮелахь латтош,
Хилча кху дуьненан
хьо цхьа воккха баьчча,
Вайшиннан цхьатерра
бахам хир бу кхана:
Кхузза хьарчо марчо,
кхо-диь дол латта.

***

Дахаран цу новкъахь
лела вай тилделла:
Караоьцу Кьурьан,
долуш къаьркьа мелла.
Иштта хенедовлу,

стиглан кїелахь деха,
Ахбусулба, я ахтиларш Везчу Делах.
2006 шо

Михаил Лермонтов

Кавказ

Денош дїаобхуш ду...
                        хколламан лаамца
Кавказан лаьмнашна
                        ваьлла со гена.
Шух йолу сан ойла
                        чїагїелла аренца,
Хьо мерза илли ду
                        Даймахках аьлла...
Суна еза Кавказ.

Бераллин шерашкахь
                        къаьстира ненах...
Делахь а аренца
                        ладобгїча суьйрана,
Со изсо, вадавой,
                        дїавуьгу гена –
Лекхачу лаьмнашка...
                        Тарьелла туьйранах
Суна еза Кавказ.

Сан лаьмнаш, со шуьца
                        ирс долуш вара –
Пхи шо хан дїаяларх
                        дицлур дац атта.
Со цигахь бїаьргашка
                        сатуьйсуш Іара –
Исбаьхья и амат
                        сан даг чохь лаьтта...
Суна еза Кавказ.
2015 шо

Сергей Есенин

***

Дохковаьлла, кхойкхуш, со ца вольху,
Южа тїера къайлабаьлла хІур...
Цунах terra дерриге дїадовр ду,
Юха хир бац сан жималлин мур.

Детталур дац хІинца, хьалха санна,
Кийрахь шело шеца йолу дог...
Дахх кхуьучу махка тахна - кхана
Кхочур буй-те сан берзина ког?

Наг-наггахь бен сино, долиь кхерста,
Байташ язьян хьийза ца бо мотт.
Дицлуш лаьтта синхаамо хьестар
Мичахь бу-те бїаьргаш чуьра хІорд?

Сан лаамаш бїаьрмециге хилла.
Дахар ду и? Я ду иза гІан?
Хетало:цїегІазчу говра хиьна,
Ас Іуьйренца йоккху новкъахь чан.

Кху дуьнен тїехь даим дац вай дехар.
Лаьтта гїийла оьгу къохкан гІаш
Хьан декъала хила зевне дахар...
Цунах дуьсург ду цхьа тийна каш...
2006 шо

Расул Гамзатов

Индексь хета: массарал а хьалха
Бара текхаргаш кху лаьтта тїехь.
Ломахь олу: «Аьрзу яра хьалха,
Мацах синош кхуллучу юьххьехь».

Ткъа сан коьрте кхин ойланаш хьийза:
Хьалха гучудевлла адамаш.
Цхьадерш тїаьхьо аьрзунашка дирзи,
Бисинчарах хили текхаргаш.

2010 шо

Проза

БЕКСУЛТАНОВ Муса

Хьалхара Южалла

Ошаев Халидана

Сарахь, балхара чудаьккича, мотгэладита хезира, комисси йогу, бохуш.

Хун комисси ю ца хьара я хьанна йогуш ю а.

Шуна иза бен а дацара.

Шуна дуза лаьара, дохдала, де-буьйсанащца набьан, гьенаша гьа а деш.

Гьенах бепиг гуора, даим довха, кьеда бепиг.

Кхин хумма а ца гуора гьенах, шекаран чай, бепиг доцург.

Юьйрана, сахилале:

«Ткьов-ткьов-ткьов» – хезаш, бьогьамах хьалакхозучу рельси тье эчиг тоьхча, кхетам набарал хьалха самаболура, гьан гуш а долуш.

Гьан сихлора, ца хада санна, цхьаь вукхо кескашца хуьйцуш.

Узарш хезара, самабуьйлучу нехан узарш.

Дов дацара, леткъамаш а, долчунна кьера хилар бен, шадолчунна ма-дарра кьера.

Столови дьадуьгуш, мьогьа бой, дуьгура дьа, барака чу а иштта дахкадуора, конвойс доьху кьа а хезаш.

Кхихкинчу хин беса кад лора, селедкин дакъа а гуш. Баьпкан цастар а кхуссура, тьаьхьуо юха хударан ши гьаг а.

Кийра Юьхура, меца Юьху кийра.

Юьйрана юха, цу дийнахь, барака чуьра массо нах арабаьхна, дьабига дьахиттийча, тьехь йовха бушлат а, когахь валенкаш а йолуш, цьечу беснешца хьаькамах цхьаь хьобтира шуна хьалхачь.

Массаьрга а хьаьжира, хьала-охьа а волалуш.

Арахь шовзткъа градус шийла яра, жимма дохделла дегь, хорше эга а деш.

Кхьолина гуора, де доцуш санна, лакха тьехула гьийла дьасахьуьйш дитташ а долуш.

Тужуркано вох ца вора, ши ког а бара иштта шийла, одеялах, тьелхех йина валенка-тайпа кьовлуш, куога тьехула гьийриг а йихкина.

Ши ког, жимма лаьттича, ша-тулг санна, чьагьлора, ког баьккхича, кьажош а лозуш.

Хьаькам яххьашка хьобжура, шелонний, мацаллий йистинчу кьайн-кхьолинчу яххьашка.

Цхьана-шиннан тужуркех куьг Юьбтира, нисьеш санна, чет дьаса а тухуш.

Тужуркаш тиша яра, юкьа-юкьа бамбеш а кхозуш, гьаьржа кьаьстачу

тужуркин кӀайн-боьха хьобкхнаш а гуш.

Хьан тужурка а яра иштга йобхна, тӀемаш тӀеттӀа озош, гӀодаюккӀехула массехацца гуобоккхуш, – муьшан тӀийриг а йолуш, йихкина.

ЦӀена тужурка ян а яцара – дӀайоккхура уркаша, хьобга хьаттина-аьлла хӀума а доцуш, хьан бедаршна кехатах а ловзий.

Дуьхьал цхьа а ца волура.

Дуьхьалваьлларг охьаотура, вийна меттигаш а яра дуккха а, барак йист а ца хуьлуш.

Вистхила цхьа а ца ваьхьара – шу кьоман мостагӀий дара, политически, 58-чу статьяца лецна.

– Ты, ты, ты – на три шага вперед, – элира хьабкама, тӀийриг йина лаьтгачу нахана хьалхахула волалуш, цхьаццана тӀе, чохь бовха тӀаргӀа болчу тӀаьрсиг каранан пӀелг хьажош, – имя, фамилия, отчество, статья, срок? – хоттуш.

Ткье ворхӀ стаг сехьавелира, уггар а гӀийла, хӀоралла кӀелвисинчех.

– В санчасть их! – ома дира конвоире, – без вещей, – тӀе а тухуш.

Шу иштга, хьалха-тӀаьхьа дӀахӀиттийна, санчасть хьаладигира, тӀехьара тӀечехош конвоир а волуш.

Лагеран кертахь, дӀанехьо, цхьа чохь йолу жима цӀа дара, неӀ кьовлуш сени а йолуш.

Сени чу пхий тарлора, вуьйш араьх а буьсуш.

Цхьацца чувуьгура: «Следующий!» – мохь а тухуш.

Ваьлла-ваьлларг аравоккхура, лай юкӀехь саца а веш.

Хьо тӀаьхьарчу пхеанца сени чу нисвелча, хьан юьхь зийза юьйлира, гӀорийнчуьра ясталуш – чохь мелла а йовха хетара, пхеа стеган Ӏаьнаро чохь кӀайн дохк а латтош.

Хьо кхоалгӀа вахара чу, шиь тӀаьхьа а вуьсуш.

– Много вас там еще? – схьа а ца хьожуш, хьаттира стага, стоьла дуьхьал яз деш Ӏачу.

– Двое, – элира ахь, стеган букь тӀехьарчу пенах кхозу Сталинан портрет а гуш, цӀийелла йогучу турбин пеша тӀе ши бӀаьрг а боьгӀна.

Чохь хӀумма а дацара кхин: беса биь пей, турбин пеш, стол, ши гӀант, цӀенкӀахь дешна дечиг бен.

– Садись! – хезира хьуна.

Хьо неӀарна уллохь лаьтгачу цхьаь бен доцчу гӀанта вехха охьахиира.

– Фамилия, имя, отчество, статья, срок?

Ахь дӀаэлира.

Шен стоьлан яшки чуьра цхьа папка схьа а эцна:

– Тысяча восемьсот девяносто восьмого года... как тебя – дуьхьара схьахьаьжира – угораздило, дедушка, попасть столь далеко... сидеть бы тебе возле бабушки своей и лупить кукурузу...

– Не знаю, – элира ахь.

Жима стаг вара, 25 шо хила мегаш, Ӏаьржа мекх а, сийна ши бӀаьрг а болуш.

– Иди, погрейся, пока я., – цхьа кехат хьалалецира, куьзганашна тӀе куьг а хьош.

Хьо пеша улле дӀавахара, бурканаш схьадохуш, ши куьг пеша тӀе а лоцуш.

Шелгаш лаза дуьйладелира.

Пеша тӀехь чайник яра, «цхиз» хезаш, цӀузамах Ӏаь а туьйсуш.

Стобля тЕхь стака лаьгтара, хедар чохь бЕлиг болу кIайн шекар а гуш.

Схьакхевдина, чайник дIаобьцуш, стака хьала а дуйзна, чу шекар тосуш, стакана чу Iайг хьовзийра: «Садись вон», – олуш хьобга.

Чай мелира, «хурртI» деш.

Ахь деса кьурдаш дира, бага чу шат а хьодуш.

– В революции участвовал? – хаьгтира юха, хьан кехаташ дIаса а доьккуш.

– Не довелось, – элира ахь.

– И царя не видел?

– Не видел – элира ахь юха а.

– А учился в Петербурге! – хезира хьуна, айдинна олуш.

Хьо вист а ца хилира.

– На что жалуешься? – хаьгтира.

– На жизнь – элира ахь.

– Служил кто в «Дикой дивизии»? – схьахьаьжира.

Ахь – нет, – олуш, корта ластийра.

– Мой старик рассказывал как-то..., – аьлла валале сецира, сихха хьобгахьа схьа а кьаьрзаш.

Хьан ши бIаьрг шекар тЕхь бара, нускал санна, кIайн кьегачу шагаран шекар тЕхь.

Цуьнан корта хьан хьажарца дIабирзира, иштта схьа а боьрзуш.

Чай доьгтира, хьалха стакан чу буй буьззина шекар тосуш, стоьлан гIутакха чуьра ши сухар а юьллуш стакана тЕ.

– Быстро и на выход! – схьакховдийра – а то не выдержишь.

Хьуна хIун ду ца хаьара, цо иштта хIунда боху а.

Ахь стака шина куьйга юкьалецира.

Стака куьйгашна мела хийтира, оццул довха долу стака.

Ахь сухарш чета таIийра, чай бете а дадош.

– Нет, нет, с собой никак, слопай тут, – куьг ластийра, охьахаа, олуш.

Хьо меллаша охьавахара, голашца охьа а сетташ – меженаш хIорьеллера, оьзгийн ницкь а худалуш.

– Вот и славно, на выход – схьахьаьжира, ахь неI херьерцанна, – Следующий! – мохь а тухуш.

– Шо там? – хаьгтира тIаьххьара висинчо.

– Ничего.

– Шо говорит-то?

– Пишет.

– Куды нас?

– Молчит, – элира ахь.

– Анафема, – хезира хьуна, сени чуьра лай тЕ волуш – в аду им гореть, в аду им, Боже!

Машен цигга тЕялийра, тЕхь цIа долу машин.

Шу цу тЕ ца довлалора, – де дацара ког айа, куьйгашца тасавала а.

Шопаро, дIакхевдина, у ийцира чуьра охьа, пурх тоьхна ши-кхо дечиг а йолуш.

У шера дара, гIорийна, тЕхь даккхий шаш а дохкуш.

Не! члогга тетуьхира шуна тлаьхара: «На курорт вас, доходяги, на недельку, а, может, на совсем!» – не!арх догга а тухуш.

Машен д!айолаелла ца яллера, араьх г!овгга иккхича:

– Выгружай доходяг! Расстрельных привезли, в Магадан надо, начальник бычится!

– Дак че... куда этих-то? – хезира.

– Погоним пешочком!

Тхо конвойс, хьалакхевдина, цхьацца лоцуш, бергал, аркьал чудиттира, сихха д!атакха хьевеллачунна т!е мийраш а бетташ.

Тхо юьстахдехира, машенна ткья-шовзткья метр.

Ши стаг вара, буржулш а тоьхна, дихкинчу куьйгашца, шина конвойс схьавалош. Цхьаь тхобга схьахьобжура, вевзарг ган лууш санна, корта дег!ал т!аьхьа а буюсуш.

Цунна конвойс, букья юккье, тоьпан бух туьйхира.

Стаг бергал кхийтира, ши куьг генна д!а а тухуш. Юха керчира, хьалаг!атта г!ерташ.

Конвойс кья доьхура.

Шина конвойс, шишшамма цхьацца схьа а лоцуш, бехчалг санна ластийна машена чу кхоьссира ший а, т!ехьара догга д!а а тухуш.

Орца дохьуш веана конвой шопарца кабиничу хиира, вукху шимма тхо новкья а дохуш.

Чаккхарма гергга д!а генадевлча: «Стой!» – мохь хезира.

– Пойдете прямо, одна всего дорога, там вас ждут, недельки две отдохнете. Кто повернется назад, того расстреляем – вы знаете! Тринадцать километров всего, с легким бегом и с пионерской зорькой. Марш-бросок! – мохь туьйхира.

Шу ткье ворх! стаг вара, ткье ворх! са, цхьаннан а т!ехь дилха а доцуш, когех даь!наш а дина, кхакханах н!аьний санна, шайн дог!мех мезий а докхуш.

Шун могга бахбелира, гена мел довлу, г!еллуш, т!аьхьа текхаш, соьцуш, охьахуйшуш, г!уьттуш, ший вовшийн уллехь воцуш, ши чаккхарма сов беа могга.

Хьо хьалхарчу мог!арехь вара, дуьххьарчаьрца.

Хьо меллаша воьдура, саде!ар, когбаккхар цхьана барамца нисдина, куьйгаш д!аса ца лестош, жимма охьатаь!на, пхийтга – ткья сантиметарал гена ког а ца боккхуш.

Хьуна хьара, сиха ца луш, цхьанаэшшара д!авахча, к!ела ца вуюсуш, кходиь сахьт хенан барамехь стаг новкья вахалур вуйла.

Охьахийшича, г!еллора, дег!ера г!ора д!а а долуш.

Цхьана суьрто а к!адвора стаг, даим гучу к!айчу лайно а, гунаша а, кхачацалучу, ша мел вахна, мел бисина ца хуучу некьо а.

Ло доккха дара, семса, дайн ло, юкь-кара, ша-шеца санна, механ х!аваьца ловза а хьодуш.

Шу юккье девлла хир дара, – шу хьалхара пхи-ялх стаг, – мох, ловзу-у-уш, ловза болабоьлча, цкья т!ехьа, юха хьалха хьокхуш, лакхара чу, дехьа-сехьара, ло дадош, д!асакхуссуш, гуонашца мох хьийзабаьлча.

Мох г!аьттира, саьрмик санна, ло хьовзийра, айдира ло, ло стигала хьаладаьхьира, шайт!ан бера санна, хьовзош.

Дарц делира, дарц бен гуш х!ума а йоцуш.

Дорцан шок цийзара.

Цхъа а хIума а дацара гуш, ши метр дехъа – бIаърса а.

Мел хан ялла я хIун хуьлу ца хиира, цхъанаэшшара, некъах ца тила, хьалхахь дIагIертар бен, гуш дуьне а, серло а доцуш.

Шу масех цхъаьна вара, цхъаьний иштта, вовшах хьерчаш, цхъаь юкъара варна кхоьруш, цхъа жIуга йина, тийсалуш.

Цхъацца вужура, гIаттавора, вита ша, бохуш, воьжнарг, дехарца хьесталушшехь.

Цхъаь вуйсура, юха шиь. Текха ца лора. Ницкъ бацара.

Иаржьелира, дарц ца туьйш, дуьне хыйза моьгтура, дуьне хаьдда доьдуш ду, семах хаьдда, шен буха тIера.

Керт хIоьйтира, бIогIамийн керт, баххъашца ира, лекха дукъош.

Шу цхъайтга стаг дIакхечира, вуйш дорцалахь биса а буьсуш.

ШоллагIчу дийнан сарахуо, дарц дIа а тийна, буьйса йоьлча, говран салазашца, церан декъий лагеран керта схъадеара.

Шиь дийна карийнера, са далаза, кхетам а байна.

И шиь шуна кхин ца гира – дIавигначух тера дара, больнице, генна дIавигна.

Пхи де даьлча, некъ цIан а бина, дийна висина шу цхъайтга стаг машенахь юхавалийра, шаш хиллачу лагере юха – комисси ца еьнера: «Спугались, черти, драпанули от пурги!»

Уркаша элира иштта.

Царна хаьара дерриг а.

Шовзткъе иссалгIачу шеран Iай дара иза, Сталин вала дий шо долуш, цкъа а лийр вац моьгтина хилла Советийн ПирIун.

P.S

1975-чу шеран гурахь, со студент волуш, Iедало бехке веш, партера дIа а ваьккхина, зорбанна некъ боькхуш, бевза-безарш а хербелла, уьйрех хаьдда висинчу Халид волчу кхечира со буса, Ошаев Халид волчу.

Иза лохачу стоьла хьалхахь цхъана жимочу гIантахь Iара, кхин готта хила йиш йоцчу, квартиран готтачу чохь, аьрзун тIемаш санна, ши белш генна-вортанал лакха хьала а яхна, меран буьхьиг а боцуш – гIорийна дIабаьллера, – шийтга-кхойтга шеран беран дегIахь, туьйранера къано санна, вуткъа худавелла, ИндагIах терра.

– Хьан дедушка хьалхарчу Южаллах цу сухарша ваьккхир-кх хьуна, дера ваьккхира, оцу шина сухаро-м! – кхехь-кхехь-кхехь, – велавелира Халид, виснарг а кхин а жимлуш.

Со жима вара, къона, могаш.

Суна сайх эхь хийтира, сайн шерех, къоналлек, оццул къиза бала лайначу цу къеначу къаночух а.

Буьйса йижнера, тийнал ца туьйш.

ШийтгалгIачух ах а даьллера.

3.03.2016 шо

Поэзи

БУРЧАЕВ ХЪАЛИМ

«Маълха-Аъзни» гуларна тѳера

1. Ас ойланехъ хъобсту...

Ас ойланехъ хъобсту
Генара хъан бѳаьргаш.
Сайн дог хъуна досту,
Олуш:"Со хъох хъаьгна..."

Суьрта тѳера йоѳ, хъо
Собга, йоблуш, хъобжу.
Ахъ дог-ойла дѳахъо.
Самукъане хъобсту.

Хъан цѳе малхах йогу,
Дашо зѳаьнарш хилла.
Маълха-Аъзни, хъобгу
Хъуна гергахъ хила!

2. Вовшашна генахъ

Делахъ а вовшашна генахъ.
Гина а доццухехъ кестга,
Вайн дегнаш,гергара хилла,
Тѳекхача сихха сатесна.

Геналлин ницкъ хир бац эшо
Вайшиннан догцѳена ойла.
Хъо хир ю луш суна тешам,
Со хир ву и тешам ларбеш!

3. Марша я хъо!

Марша я хъо, деган хъаша!-
Ас хъо ларйинера.
Хъо-м схъакхечи, сан дог хъаста,
Гена-геналлера.

Со-м Іаш вара, йобхна ойла,
Йобхна дегайовхо.
Тешна вара:хир дац гойла
Суна юхайогуш.

Хъо схъакхечи тийна-тийна,
Йогу а ца олуш,
Деган баьрчехъ къиза Гийна
Гѳайгѳа арайоккхуш.

Цуьнан меттиг ахъ сан даг чохъ
Тешамца дѳаледи.
Ирсан даьгначу овкъаршлахъ
Безаман суй къеги.

Марша я хъо, маьрша кхача,
Хинццалц ас ларйинарг!
Гена-геналлера кхачьна,
Ахъ со ирсе вина!

4. Буйсанан или

Тховса буйса еьна тийна-тийна,
Мела мох бу гѳийла хъобкхуш схъа.
Хъан корера диттан луьста гаьннаш
Дѳасалеста, техкош синтем хъан.

Дашо гѳенаш даьхкина гѳовланга,
Хъан дог Іехо сирла хиллалц са..
Цара хъобстуш, ирсе хилла, бѳаьргаш
Белабо ахъ, паргѳатдаьлла са.

Бетгаса ду когабуьхъар хѳуьттуш,
Хъан корах чухъажа тесна са.
Генара цхъа седа холчахѳуьтту,
Шена гергахъ хъо ца хиларна.

Цо сатуьйсу, гѳенийн накъост хилла,
Бус-буса шех хила хъаша хъан.
Сагатделла, иштга Іа и хийла,
Сирла богуш цѳарах безаман.

Синхаамаш мерза бу, цхъа аьхна,
Гѳенийн шабарш лерса хъобстуш ду.
Геналлера седа, ахъ дог даьхъна,
Хъан йийсаран гѳайгѳа ялхош бу.

Буйса еъна тховса аьхна-тийна,
Синтем Iехош, дIадайн гIенаш хьан.
Со сахиллалц Iуьйре ларъеш Iийна,
Маьлхан нуьрехъ де хьан декъалдан!!!

5. Цъха де-буйса...

Iюьхна хилла оила
хIинца сирла ю,
Акхабаьлла синтем
юхабирзина.
Деган гIайгIа ойъуш,
гергахъ серло го,
Паналлера суна
кхаъ цо беана.

Хьо ю, боху, Iаш цо
гIийла, гIайгIане,
Сатийсамаш боьхна,
дог соьх диллина.
Хьан дог-ойла айъа,
гергахъ серло яц,
Геналлера хьуна
кхача кхаъ а бац...

Маржа-яI хьо!.. Маржа,
цIена безам вайн
Вайша тесна битна
хилла-кх тергамза!
Йиш ярий-ткъа оццул
вай шеконехъ Iан,
Цъха де-буйса даккха
вовшашна ганза?!
Паналлера кхаъ ас
хьуна боккхур бу,
Деган гIайгIа ойъуш,
цо хьо хьостур ю.
Акхабаьлла синтем
юхабирзина,
Вовшех хьаьгна дегнаш
ирсах Iабор ду!!!

6. Декъальяр

Малхо зIаьнарш шен комаьрша хецна,
Тхишлахъ даьржи дато буьртигаш.
Анайистехъ кIайн марха го сецна,
Кхоларх ларъян маьрша стигал хьан.

Зарзаро шен эшарш хьуна локкху,
Таханлера де хьан декъалдеш.

Дитгаш техкош, мела мох бу хьобкхуш,
ГIа-буц леста, хьобга шабарш деш.

Боху цара: "ГIоза хьо ехийла,
Цкъа а бохам ца гуш обмарехъ!
Ирсан седа даима лепийла,
Серлабохуш некъ хьан дахарехъ!"
Туьйранера еьнарг хаза-оьзда,
Маьлха-Аьзни, тхуна яхалахъ!
Хьайн гIиллакхца ахъ кIайн дуьне
хаздин,
Даим хуьлда хьобца къоналла!!!

7. Маьлха-Аьзни йина де

Йинчу денца хьо декъальян
Дерриг Iалам сихделла,
Нур-зIаьнаршца дуьне кхала
Малх сьхакхета айбелла.

Луьйчу бай гIехъ тхишлахъ Iуьйре,
Дато цинцаш даржадеш.
Талл ду лаьтгаш коьртаIуьйра,
Гаьннаш хьобга кхийдадеш.

Чухчари ю ловзаяьлла.
Берд-тархашца кхийсалуш.
Шовда а мукъаме даьлла,
Хьан дог хьаста кьийсалуш

Лаккха стиглахъ хьийза нIаьвла,
Зевне эшарш Iенаеш.
Iам чохъ суьрташ хIуьтту бIаьрла,
Башха басарш хIиттадеш.
Маьлха-Аьзни, йинчу денца
Хьо даггара декъальеш,
Лаьтгаш ву со вайн акхтаргца
Деган къайле ялхаеш

ГIоза, ирсе хьо ехийла,
Даим хьобстуш безамо.
ГIайгIа хьуна кхин ма гойла,
Хила гуттар самукъне!!!

8. Сагатдо...

Ас хьуна сагатдо,
Гуш йоцуш бехказло цунна.
Ас хьуна досту дог,
Делахъ а и хала суна.

Генара хьан амат

Ойланехъ эсала хьостий,
До сайна масладат,
«Вай кестта гур ма ду» – олий.

Ас денош дагардо,
Боцушшехъ ницкъ сихъян зама.
Кхолламна хастамбо
Эххар а хьо йовзийтарна.
Ас-м хьуна сагатдой!..
Досту дог...хъан амат хьобсту..
Дийнан а хьесапдо-
Вай вовшийн гурдолчу кестта...

9. Сан дагахъ дерг...

Сан дагахъ ерг ас йийцича,
Іаържа буйса кьегира.
Лабтта Іени нур бетгасин,
Стигал серлаелира.

Ас сайн гІайгІа шега аьлча,
Кхоблина де дийкхира.
Малхо, зІаьнарш охьаІанош,
Дуьне, Іалам хаздира.

"Мичахъ ю-те Маълха-Аьзни?!.." -
Аьлла, шега хаьттича,
Дийца и мел еза шена,
Даго илли даьккхира!

10. Хьо ма тийна лаьтта...

Хьо ма тийна лаьтта коьртаІуьйра,
Хин куьзган чу доьгІна бІаьрхъажар,
Шен безаман дуьйцуш дашо туьйра,
Лабтташ санна хьобца везашверг.

Генахъ лелла, сатийсамца вогуш,
Ойланашкахъ кхаьбна амат хъан,
ЧІогІа хьегна, со сихвелла вогу,
Дагна хьоме хъан сурт сайна ган.

Ма товш ю-кха хьуна тІехъ
и кІайн коч!
Мохехъ тулге етта кІажарш хъан!..
Хъан когаш кІел Іуьллу бецан йовлакх
ДІадехка ас гІодаюккье хъан?!..

Ас хъан кІажарш, ястий, охьахеца,
Зевне чІагарш охка беснешца?!..
Дато акхтарг, и ца Іийра хьобца,

Шен дог даьхьнарг
вуййцуш шабаршца?

Лабттирий и хьобца иштта тийна,
Хин куьзган чу доьгІна шен хъажар?..
Даккхий синош дохуш,гІийла Іийна,
Яхара-те доцуш дог дастар?..

Ца кхаьчнехъ а, и йогІур ю хьуна..
Хьоме акхтарг, цуьнга дийцахьа:
"Маълха-Аьзни, хьо бен
ирс дац суна!.." -
Аьлла, ас и муха хьаьстира...

11. Туьйранера йол

Суна мичахъ гина?
Я хъан юьйцуш хезна?..
Со, цецваьлла, висна,
дуьхьалкхетча хьо.
Буйсано шен кьайле
Елла хъан бІаьргашна,
Царна чохъ нур сегаш седарчий а го!

Хъан белшашца Іена
Чухчарин бос лепа
Дато кІажарш, тулге етташ, яьржина.
Боларехъ гІургІезан
ЙогІуш хьо ма-гиннехъ,
Со, кхетамах воьхна, латта висина.

...Хинца евзи суна!..
Маълха-Аьзни, ирс сайн-
Ойланашкахъ хийла ас сатийсинарг.
Бераллера туьйра
Карладоккхуш ирсе,
И бакъ хиларх тешо, лаьтта йобссина!
Ас хьо дукха лехна
Самах, гІенакхоблах,
ДуьхьалхІуьттуш,
гена-гена дахкарлахъ,
Хийла юьйцуш хезна,
Даго ехна хийла,
Суна-м моьгтинера, хир яц дахарехъ.

Хьо – сан дегайовхо,
Сатийсам сан мерза,
Малхах хьайн цІе йобзна,
нохчийн оьзда йол!

Сан догцІена оила
Даима хьох хьерча.
Маълха-Аьзни, денна ахъ со ирсе во!

САЙДУЛЛАЕВ Хъасан

«Дайн озда ламасташ хилла сан кълба...»

***

Сийначу стиглано лила Йенош лаьтта,
Седарчий уьдуш го цхьаццанхьа дла.
Тийналла ятийна буйьса а лаьтта,
Яьсси-хин тогле а тап-аьлла ла.

Хай буйьса, хьуна гахь
кханенан кхоллам,
Хьайн оьмар хадале алахьа соь! –
Муха длашерши те кхолламан кьолам,
Кагбели техьа и ирс довзале?

Ишхера бухдуйьлуш кхийна тулгеш,
Лун бердах етгалуш, аталуш ю.
Ца хаьа, сан Яьсси, дахаран тулгеш,
Аьгнадерш тегулдан мел хала ду.

Гуйьрана, юха а де серладаьлла,
Хьийзар бу говгане дуьненан пал.
Сийсарчу буйьсанах
дог даьгна даьлла,
Хьостур ду ойлано цхьа дисна талл.

Сийначу стиглано
лила Йенош баьргех,
Хай латта, хьо кьиноьх цо лийчор ду.
Тилкхазчу ойланийн
ветталуш цергахь,
Шеконийн некьаша со хьийзош ву.

Дуьххьарлера безам

Хьан деган бешара зезагаш хьоьстуш,
Баьккхина боца мур со бицлуш вац.
Лийлира, алуно сайн кийра боттуш,
Сих доьлла и дагар дладолуш дац.

Тахна а малх буьзна тееьча суьйре,
Баьрхьалха длахутту хьан озда сурт.
Ойланаш гелло сан, тьезлой гуьйре,

Кхоьлина стиглара схьакхетта бутт.
Шераша хьийзайо урчакх тле билзиг,
Галамо хьийзабо шен хлора мур.
Гур яц-кха суна кхин
дуьххьара езнарг,
Кьегар дац сан даг чоьх
кхин довха нур.

Хьан деган бешара зезагаш хьоьстуш,
Баьккхина боца мур суна бицлац,
Йочано Гийжайо деган чов кьуйьлуш,
Дуьнен чоьх хан яккха ма атта дац.

***

Цхьа хан яра сан кьоналлин шовкьехь,
Мобттуш дуьне сайна кхоьллина.
Накьосташца со нисвелча новкьаьхь,
Ас хьалхенаш хийла кьийсина.

Цхьа хан яра баьрла вала герташ,
Воцург сайх веш ийбалора со.
Моттарганех дина пенаш херцош,
Зарзбелира сан нийсархойн го.

Зама яра, маржа сонта амалш,
Карзахечу со тулгеша хьош,
Гучадохуш сан баьрзаллин анташ,
Кьора дуьсуш ас кхоьссина дош.

Тедестале сан галатийн баьрзнаш,
Юхахьажа сан кхечира эс.
Гира суна ланаяхна ювраш,
Бертал кхетча сан галатийн тас...

Ма тлаьхьа евзи хьо

Ма тлаьхьа евзи хьо, ма тлаьхьа евзи,
Корта сан клайбеллачу хенахь.
Кьоьжаллин гуьйренаш

кораш тЕсерсаш,
СинІаткъам тийжачу девнехъ.

Ма тІаьхъа евзи хьо, ма тІаьхъа евзи.
Зарзълла бІаьстенан бошмаш,
Безаман синхаам сан гІийла тевжи,
Гогтачу кийра чохъ хьерчаш.

Ма тІаьхъа евзи хьо, ма тІаьхъа евзи,
Кхоьлича кхолламан седа.
Дахаран некъаша кхолламаш хьерчий,
Вуьтуш со сайн ирсах хьега.

Ма тІаьхъа евзи хьо, ма тІаьхъа евзи,
Деган шовкъ хъаьначу хенахъ.
Овкъаршлахъ вити ахъ,
цхъа хаьштиг леха,
Суй биснехъ цуьнгахъ а къага.

Ойланийн дарц тийча...

Ойланийн дарц даг чохъ
сан карзахдаьлла,
Дахаро сан дагна йича цхъа вас,
Сан шерийн тептарш со листа воьлча,
Ма тийжа долало гІайгІанийн аз.

Мел лайнарг, мел хилларг
карла а долиь,
Иийжайо сан синна мел хилла чов,
Кхолламо ца делларг
Іаткъамехъ цІевзий,
Сан даг чохъ хаало Іаткъаман ов.

Синтеман паргІатчу соне дІакерчий,
Хьийзабо леІабеш ойланийн муш,
СинІаткъам юха а ган дагах хъаьрчий,
Вуьсу со цхъаналлехъ, синтем ца гуш.

***

Дахаран некъаша кхоллам сан керчош,
Лазаме, Иийжаме латтор ду даІ.
ХІуьттаре, ямартло
когаш кІел хьерчош,
Тобттур ю кхолламан шелъелла неІ.

ХІоранна кхочур ду
кхолламехъ доьгІнарг,
Ца доьгІнарг кьийсамца
даккхалур дац.
Адмашца хъагІ йоцуш
дог цІена ваьхнарг,
Це йоьжна, юьхьІаьржа
хІоьттина вац.

Бераллина генахъ...

КІадвелла некъан ченашлахъ воьгуш,
Сатасарша дагалецамашка хьо.
Бералла ду суна карладуьйллуш,
Цуьннан марзо суна цкъа ца йицло.

Хаьа суна-м, и юхайоьрзур йоций –
Генахъ йисний сан бераллин лар.
Тахна боцурш юха цкъа гур боций,
Амма ширлац даг чохъ йисна лар.

Бакъ дацахъ а, хІетте ас сатуьйсу:
Бераллин чардакх хІинца лаьтташ ду.
Сан гІенашкахъ иза дуьхьал хІуьтту,
Дагалецамайин баьрччехъ ас
и латтош ду.

***

Беттан ез лелина шовданан хоршахъ,
Аьрцнаш тІе серсаш ду
седарчийн нур.
Ойланийн Іеа сан
хьерчаш бу коьртехъ,
Дагалоцуш чекхбаьлла
къоналлийн мур.

Шуьйрачу тогІи чохъ керчаеш тулгІеш,
Яьсси –хи, сихделла, огуш ду берд.
Цо, гуьйре якхьелча, карзахе гІергІаш,
Карчадо сан даг чохъ ІаьІна мел дерг.

Дагалаьцна ваІданаш
кхочуш ца хилча,
Синлаам беттало, кхайкхаш вас.

Ма башха хилла-кха дахаран хИлла,
Ма хетта ца хьовзаш кхолламан тас.

Беттан ез лелина шовданан бIаьргахь,
Юьртара урамаш ма тийна ду.
Синхаам гIаьттина догучу даг чохь,
Ойланаш тIеуьйцург кьоналла ю...

Суна-м хьо езнера...

Суна-м хьо езнера сих, эсах ваьлла,
Ас хьуна йиллира сайн деган беш.
Ойланийн кьайленаш хьобга дIаелла,
Хьо яра кьастийнарг – сан деган теш.

Суна-м хьо езнера цхьа шалхе йоцуш,
Лиьнера, сайн кхоллам дIахIотта хьох.
Ас хьайна хIоттийна гIала а харцош,
Яхара, ца ешаш, кхаьрдина сох.

Суна-м хьо езнера, хьурматан бешахь
Сан деган иллеша хьистира хьо.
Беттаса хьаььначу шовданан хоршахь,
ХIуттучу хьан суьрто дог тохадо.

Суна-м хьо езнера, сих эсах ваьлла
Ас хьуна йиллира сайн деган беш.
Ойланийн кьайленаш хьобга дIаелла,
Хьо яра кьастийнарг – сан деган теш.

Со хIунда веьна-те?

Со хIунда гIерта-те бехказавала,
ХIун гIуда хьаьрчина бехке ван со?
Дахаран некъаша кхолламан кхача
Тазбича чомана, и суна го.

Со хIунда хиьна-те дахаран нуьйра,
Ницкъ боцуш схьалаца
аьрхаллин урх?

Дайн оьзда ламасташ
хилла сан кьилба,
Сан дайша ларбина
шайн дайша битина бух.

Со хIунда веьна-те дуьнен чохь ваха,
Мел бу-те оьмаран бехаллин мур?
Дахаран кхаш лаьтга сан дезаш аха,
Со валлалц туьйсур бу туьнгалго кIур.

Со хIунда веьна-те дуьнен чохь ваха,
Иийжамийн, чолхенийн
синтемаш зуйьш?

Кхолламо наггахь бен
ца тахкош ховхаллин ага,
Дуьненан синхьийзам
даг чохь ца туьйш.

**Ойланаш сан дайначу
ирсехьа кхийда...**

Хорам беш, вен санна,
Карзахе хьовьзина
Ойланийн дукхалло
Йийсаре ви.
Дахаран марзо ас
Цхьа наггахь Iaвшина.
Со миска ву-теша? –
Лахийша кхин.

Кьоналло дIатеси,
Жимма а левзина,
Йорт эцна уьдуш го
Сан Яьсси-хи,
Цуьнан мутт мийлира,
ГIамарлахь дийшина.
Маржа яI, мел хаза
Хан яра и!

Мескита шовданехь
Деларца девзина,
Кьоналло Iехийна
Хьаьстира ший.
Безамо, сирлачу
Малхе а кхевдина,
Масо а суьйренца
Бохьура кхаь.

Дайначо деларехь
Вовшашка хьовьсина,
Хьагамца олура:
«Ирсан дай – шу !»
Хаац-кха, кхолламо
Хьенан чIир кьевсина,
Муьлхачу бехканна
Кьаьстина ду?

Дахаран кьизалло
Кхоллам а Iaвшина,
Ирсах дог диллина
Сецна ву со.
Декьала хилале

Безам а бевзина,
Хаьржина сайн седа
Кхоьлина го.

Ца хезна аз

Мерзачу набарха хеназа йохуш,
Безаман ойлано хьийзиний хьо?
Суьйренца шовданехь
гой техьа бохуш,
Сатийсам гулбина, ларвиний со?

Серлонца стигланан сийналла кхолуш,
Iаламе шен зIаьнарш малхо а ло,
Ирс эца хазаллех дахаран олуш,
Даймехкан сибат а кхелина го.

ГIийлачу ойланийн йийсарехь йоцуш,
Хьаьстина дикано биллинехь го,
Карийнехь миноташ, со дагца воцуш,
Билгало кьастаран бирзина муо.

Безачу баланийн мохь сайга оьцуш
Гулйина шерийн чот ас сайца хьо,
Сох кхета, догъэца, хьаста стаг воцуш,
Кьоналлек дIадели масийтта шо.

Дахаран хьесапаш цецеха лубьсуш,
ГIалаташ замано гулдина схьа.
Харцонан гIулчанна дохко а вуьйлуш,
Яханчу кьоналле сатуьйсуш Ia.

Баркалла, ойланаш ирсехьа кхоьхьуш,
Хаз а деш, дахарехь хиларна хьо.
Кхоьру, сайн лааме кхача йиш йоцуш,
Хьоьгарчу безамах хадарна со.

Хир боцу сатийсам

Вайн зама дIайоьду, шераш а гулдеш,
Дикане сатийсам балано хьулбеш,
«Марша Iе, шолгIа кхин
ша гур яц», – бохуш,
ДIаяха кьоналла, деган куц охуш.

Сан ирсе бералла, ойланаш аьрха
Шух дисна гИйла боу ду со а цхьалха,
Дог а ду даимна кечделла делха,
Ас хьеста хьийзадеш,
ца дуютуш талха.

Сан амал, харцонехь пайда ца лехна,
Ас Деле нийсаниг доІанца дехна,
ХІусамехь гИллакхаш
озданаш хьехна,
Деллачу диканна баркалла баьхна.

Дукхаллин чот йоцу
седарчий стиглахь,
Дагардан сатосий, тийналлехь Іийна.
Тем байна диттаца лечкьина декачу
Хьозанца бала а лиьнера бекьа.

Со вуьтуш даханчу ирсе сатийса
Эрна ду, ма хІитта кхолламца кьийса,
Хено сан кьоналла Іаьвшина, хьаьшна,
Гул а еш, тишйна, когаш кІел тесна.

Сан дог-м балийна Іийжа

Ахь муха олу-те самукьне илли,
Хаац-те, ойла хьайн кхетамах тиллий?
Гуш вац хьо керла дІа
хІиттийна кешнаш,
Мичара лохур ду дог хьаста дешнаш?

Гой хьуна даьгначу латтера чевнаш,
ТІамера Іаламна мел кхаьчна мьонаш,
ДогІанах делхадеш бІаьрхиш а Іенош,
Наной а хазац-те кІенташна боьлхуш?

Малхаца юьстина хазалла елла,
Хийла кІант хьегавеш еларца лелла,
Оьзда йоІ, мерза са латге а делла,
Хеназа дахаран ирсах а яьлла.

Довзалаш чуберза цІа доцуруш шийла
Балина дог Іийжа бисина хийла,
Дов доцуш байначийн кхоэ сатийса
Мел биси дахаре, де доьхна, хьийса?

Дерриг дицдина, уллошха вели,
Самукьа гулдина, ахь илли эли,
Хьайн кьоман балина бІаьрхи ца дели,
ГІийлачийн безамах, доьналлех вели.

Кьаьхьа кхоллам

Вайн безамаш серлонца
багийна аьлла,
Жималло вайн дегнех латийна цІе.
Йовхонца яьгначохь суй леха ваьлла,
Ойлано вузийна кьурдашца Іа.

Мел хаза дара хьо, гИйла сурт, хьалха!
Велавеш догІура массо а де,
Дахаран некьаца вацара цхьалха,
Ахь хІунда хийци вайн бІаьстенца Іа?

Гайтахьа жовхІарийн карийна майда,
Безам ахь бухкуш са яьлла пайда.
БІаьрзечу механа дохко а юьйлуш,
Елха-м ца лиьнера, кхолламна луьйш.

Кхетий хьо, кьастаран
бехк хьенан хилла,
ХІунда ю дегнашца шийланиг чилла?
Харцонаш хьульина, ца дезаш хІилла,
Безаман гІаролехь лаьттира со.

Ма хьийза, йовлакхца
бІаьрхиш а лехьош,
Хьо гаро вагийна лаьтгаче со,
Іийжа дог шек воцу кепе а долуш,
Хала ду хьан елхар, ца вухуш лан.

Керла шо

ДІахила, шорбе хелхаран го!
Боьлачийн ирсе яхьаш го,
Хьажийша, догІу керла шо,
Дахаре лаам ойбу цо.

Даггара дезаш оха хьо
Лерамца тхешан хьаша до,
Марша да, маьрша керла шо,
Вонех хьо лардеш хилла тхо.

Ма гайта нанойн бIаьргех хи,
Иийжаме дегнаш, бала кхин,
Вонех Iабош, харцо ги,
Зезагца гайта жовхарш-тхи.

Дегнашка сирла безам ло,
Собарца даха кхетам ло,
Дицдина дерриш, берзош мо
Добдучу шаре ахь дIа ло.

Даймахка ийман, беркат да,
ХIора а вехъа ирсан да,
Эцахъа гIайгIа дегнашкара дIа,
Деана совIат кховдош схъа!

Кхолламан некъаш

Юха а диканца къега сан денош,
Безамо шегара керла ницкъ луш,
Шелделла дага тIе маьлхан нур Iенош,
Йийшина ойланаш лакхенга хъуш.

Сан миска ойланаш кхоьлина хилла,
Хетало сов башха, самукъне сирла.
Кхолламан ирсечу некъах а тилла,
ДIаели дилхинчу даг тIера чилла.

Толаме дирзина ямарта хIилла,
Къаста вай лиьначийн лаам а гуш.
Баланийн гонехъ со-м иийсар а хилла,
Ма холча хIуьттура вайн безам леш.

Тешамца кхолламе
керла некъ буьллуш,
Сирлачу дахаре даржийна тIемаш,
Шовданах цIанделла дегнаш а доьлуш,
Сох кхета юьйли хьо, амалца Iемаш.

Къахьонца кечбина къастаран кхача
Биьначийн йиш хили безаме кхача,
Юха а латийна цIе марса яха,
Ирсанна хастаме баркалла баха.

Безамо йина чов ерзалуш яц

Безамо марзонца
Латийна цIе
Ййначохъ ирс хеда,
Дегнаш а ле.
Бодано кхоладо
Массо а де,
ГIайгIанца кхачайо
Буьйсанах тIе.

Ша висча, кхолламан
Ойланаш йо,
Сатийсам даханчу
Деношка хьо.
Геналле мел хыйжи
Дайна ирс го,
Сингаттам совбуьйлу,
Дог делхадо.

Iаламан хазаллин
Терго ца йо,
Эшарийн аьзнаша
Шовкъе ца во,
Тишделла дахар а
Къага ца ло,
Массо а диканех
Цо хадаво.

Велаво, велхаво,
Стиганийн Iаьршашка
Цо кхачаво,
СабIарздой дийнаха
Тардо цхъа шо,
Цкъа хьостий, дуьненан
Ирс хьоьга ло.

Маржа яI, безам, хьан
Ницкъ онда бу,
Ахь хьостуш, догIу де
Ма ирсе ду.
Лакхаллехъ хобтуьйтуш
Латтийна гу,
Лахбина, тетти ахь
Бердаха чу.

ЯХЪЯЕВ Салавди

Дилхинчу кьинна

Дџаихи шераш,
Къежьбелџи корта.
Бакъметтан гџенаш,
Гина ду шортта.

Ца хилла темаш...
Къурд бина мелла.
Некъ хьобшу зераш,-
Тхойша тарделла.

Дилхинчу кьинна,
Терза дац олу.
Къийлинчу синна,
Хьесап сов долу.

Къа долчу тойнехъ
Мела ца узу.
ХьагІ йоцчу девнехъ,
Шаблта ца тусу.

Бераллехъ велхар -
Ган гина туьду.
Тџаьхъара велхар -
Барманна дуьту.

Барзаха - "сов цџа"! -
Хьо хьайца виса.
Моьттинарг - "цџен цџа", -
Хьан марчон киса!

2015 шо

Ца доьгІна ирс

Суьйре а тџееа малхбуза кхачош,
Кхоларха йобттина бџаьрмецка ойла.
Анайист ца къеги эвлџаист къагош,
Тџаьхъалца хьийжџира
хьан болар гойла.

Вай-м цхьана хир дарий
Іай-бџаьсте къесташ...

Собарна букъ тоьхна йирзи хьо еза.
КетІар вайн таьллаш ду
тазделла лесташ,
Бахъашкар шабарш а къурдашца хеза.

Хир дарий вай-м цхьаьна,
са довш а, держаш,
Мџаьргонийн болараш а ер яра лайна.
Дегнийн а кхийсдалар
стом бу и, - кхьардаш,
Ца доьгІна цхьан кедара
ирс мала вайна.

Аса-м хьо лийхирий, дерза ца тигча
Гатделла мерза са, лахвала хьобца.
Дийцинарг тишдина, хьуна кхин лиьча,
Къамел хьан дац а лой, генара соьца.

Цџехъана дохк хьаьдда
виси со цхьалха,
Хьомсара мел бинчу некъера тилла.
Вох ца во юкъкарчу зџаьнарша маьлха,
Урамехъ вай лелла, хІобттина чилла.

Суна-м хьо ийшарий, дог дагах тегна,
Уьйраца марзвала, хьобха ца вала.
Бџаьргийн вайн ирс ган а са дара хьегна,
Хьегамах хиллера цалалун бала.

Ойланийн тачашна дестина зџара,
Тешамах тџекџела ас гџала йича,-
ХІоттийна карий-ца ахъ бІогІам гара;
Шовданах мутт хуьлу и кега дича.

Левелла «са йинчо»
хьобгур дац зовкх а,
Лолла-ма бетгар бу тилора тайца.
Тегара идор ду раз-пурха новкъа;
Зарзара байттмал лелор ду шайца.

Къаьсти вай, гур доцуш,
вовшийн кхин мерза.
Соьца-м хьо хир ярий,
суьйренаш мелла...

Муонаша-м хенара туьгуш дац дерза.
МІабргонаш-м хир ярий ирсана елла...
2015 шо

Хийцам хилла

ЙоІ ю йоьдуш,
Схьа ца хьожуш,
Керла «тайниг» хІинца цуьнгахь ю.

Белхи кхайкхош,
ХьабжкІаш тилош,
Безам бийцар тешна, - эрна ду.

Еза аларх,
Йола бахарх,
Айфон яцахь хьобга кьамел дац.

ЙоІ дІайоьду,
Ла ца дугІу,
КІажа туфлин сетта: цІук, цІук - кІац.

Гуьйре, гуьйре,
Хаза йогІу,
Наггахь кхуссуш топ а ю.

Десар, десар,
Сихо елахь,
Хьелахь Іаьн кІел гІур а ду.

КІа дІадаьлла,
ГІа мажделла,
ХитІе кхойкху; киснахь сом а ду.

Кастом хуьйцу,
Машен лоллу;
Берийн тІорз а, чена кІур а бу.

ЙоІ схьайогІу,
Кура сетта.
Суьйре йоьлла, хаза сурт ма ду.

Хьабкам велахь,
Шай-кай елахь,
ЦІера яла йоьІа-м реза ю.

Хийцам хилла!

Лелий яла!
ХІинца даржехь со-ма ву!

Чехка, чехка
Араяла,
Хьо кхин хьелахь, са довр ду.
2014 шо

Кхохкарийн назмаш

Аланза йиси-кха цхьа назма некъан
Нанойн а, - ца кхуьуш
шайн кІентий хьаста.

ГІораза, йишхаьлла,
берийн мохь хьекьа;
Хеназа доьгІна ду масане кьаста?

Марздала доьллучохь дезарш а дубьтуш,
Безараш кхелхаш бу,
сий жамІе екьа.
Хьийзабо мохк-аре, берза ца бубьтуш,
Жима а, воккха а цхьатерра изга.

Кхане хьан, Нохчийчов, узамца ийна,
Генара аз дахьа: доІанаш гІийла.
Дайшкара гІиллакх а, цІий а ду хьийна,
Нуьцкьала "серло" а тІеоьцу шийла.

Урамаш дІатийна, тар тесна хета,
Аганан тахконза мукьама-м хеза.
КІайн мархаь Іаржьелла;
жаьла а лиэта;
Сонера маша а лешташ бу - беза.

Дицдала ца дубьту хилча а кийча-м:
Туьйдарга дахана стигланийн иэтІар,
Тезетийн шорталла,
мехкарийн тийжам;
Кхоамза мохк хьешар, атта вай хетар.

Бешераш дазделла
бІаьрхишца ненан, -
Кхохкарийн назманаш лезна ву хІора!
Ойланийн урчакхо некъ бина гена, -
ТІунделчу бІаьргаша
уьш кхайкхадора...

Кханешка сатийсам азбала боьлла,
Ихина заманаш марзьяла йоьлла.
Дезна мел хиллачул моттазниг тоьлла,
Да вийна дин санна, хыйзаш ю оила.

Дависа, некъза ялхийна - назма!
Мерзачу маттара мохъ тоьхна - ала!
ДегIаста, доIанца дихкина рузба,
Ламазехъ хIоьттина, хьо маьрша яла...

1998 шо

Цу дийнахь...

Цу дийнахь ер а ю бIаьсте,
Комаьрша кьагийна денош.
Орга а дестар ду зевне,
Нуьцкьала хаьннаш а керчош.

Орцанна хьаьдда цу кино,
Даьржина, хьулийир ю аре!
Доггаха гулбинчу ницкьо,
Баьццара даржор ду даре!

Зезаг а, Ийнариг таьIна,
Готтур ду, нисийна яьIна.
Гуьйре а, тешаме еьна,
Сихлур ю маршалла дехка.

Дужур ду цу хенахь асар,
Iаьршашка кхийдина хилларг,
Дицдина Iехано лацар,
Бацалахь гал-морзах - иддарг.

«Локхалло» хьовзийча корта,
Хетара дуьне а марахь...
Миларх а шовда-хи шортта,
Бухъ лекха дитт а ле ирахь.

Беха некъ теллина даьлла,
Теркаца уьйра ду Орга.
Дозаллех нацкьара лелла,
Собарца марзо ю кIорга.

Малхаца кьийсина мархаш,
Малхбузе маьхьарца кхелхи.
Дистина дог эцна яхнарш,
Ешира, хилла шайх мела а хи.

1998 шо

Цхьа де ца лаьтта

Аганан мукьамаш бека,
Гуьйренийн марзонех хьегнарш.
Шераш а тишдалларх кьега,
Мелаца, Iожаллех тегнарш.

Ха хоьрцуш кьежьелла оила а,
Эзар дакьа хилла аьтта.
Нохчийчоь, - «шен нана лойла», -
Цецьяьлла! Цхьа де ца лаьтта.

Маржа-яI, Генара хьаьтте -
Оьмаран баьрччехь го хIинца.
Дог догIу, верзале лаьтте,
Ойланаш маттара йийца.

IадIелахь тапп алий, тийна...
Зулам ду хенаца зийна.

1998 шо

Сан шерийн ахкаргаш

Хьо хилахь цунна!
Суна-м тоьур ю
Хьан лар а...
Ахъ дийцахь цуьнга!
Суна-м кхачо ю...
Хьо хилар а.
Мохъ аьлла
хьошалгIа воьгуш,
Со кхайкхинарг яцахь хьо?!
Хьо бакъ ю,
Хьайн харцонна тIехь...
ГIоза хила хьо...
Кьера хир ву со...
Маццалца хьо лехар
Карий суна деза!?
Хьо цагар хиллера теза.
Хьо карийча...
Хьан лаьттара яьржи кьахь...
Мила ву тIаккха,
Хьан лорах хьаьдда воьгу со?
Юха а бакъ ю хьо,
Хьан харцо Iевшина,
Кьурдбина сан
Деган аре огу...

Южалла хатгаза йогҮ...
 ТПаккха а бакъ ю хьо...
 Хилийтахъ! Яийтахъ!
 Ехачу буьйсанна наб юхий,
 Малх а Гуьйранна гЮтгу.
 Гурахъ а, баьста а раж лоций,
 Дога а дилхина долу...
 Аганан шорта ду некъаш...
 Самаха, набарха,
 КогашГуьйра хьяьдда со вогу,-
 Бералла йисина генахъ...
 Бераллехъ висина ченалахъ...
 Сан шерийн ахаргаш,
 Син пхенаш догу,
 Лелар ву цхьа новкъа, - тешалахъ...
 Некъ бинчунна хуур ду, хенашлахъ,
 Некъ беа буйла...

Маршо...

2015 шо

Къилба хьан лезна (1944)

Уллера, генара - ДайМохк!
 Иэцар – йохкар а йина...
 Са хьяьдда, пха хьяьдда хьо бохка...
 Це деши хьан лаьмнех дина...

Махкара кхалхийна Мохк а...
 Да воцуш, боу дисна лаьмнаш...
 Къежьелла ярташ а Юьхку
 Йис йилла, уьншера регІнаш.

Човхийна, кхалхийна - Генахъ!
 Гатделла ма хьийза уммат.
 ДоІанца хьо хьехор гІенахъ,
 Хьулъелча буьйса, кхин хІуммаь.

Набарха, ченара - берахъ,
 Лахийна Нохчийчохъ кучахъ,
 Ха хорцуш, хан йоцчу хенахъ, -
 Четара Іенира учахъ.

Къилба хьан лезна: цхьа къурд бан,
 Цкъа лахвала, хІаваь чу оззна;
 Дарц даьллачу ойланех зил бан,-
 ТуогІийчохъ, - бацала воьжна.

Йистера барт белла хьанал,
 Шовдане маршалла хатта.
 Ирс мала, цаволуш нахал,
 Хьогалла Іабаеш латта.

Ченаха юьзначу кетІахъ,
 Ца хиллачу бералле верза.
 СагІина ІаІийна кедахъ,
 Хенара чов ехка мерза.

Тегийта аьрцнашкахъ марчо,
 Аккази уппагІна лара.
 БЮзза кхин ойла сайн карчо,
 ТПаьххьара кхарстина ара.

2015 шо

Сирла хенаш

1

Хенан шалха юьхь ю, аьлла,
Ширчу къаьмнаша аьлла даьлла.
Цкъа цу хIумнах со ца кхетта.
Хан дIаяхча кхета атта.

Ши чкъург хилла-кх вайн цу хенан,
Цкъа а йоцуш юьйцу хезна.
Цхьаь ю, даим, хьийзаш юяхаь,
Важа ю, цуьнца керчаш бакъахьа.

ХIуа дичи, вуьйлуш пелхьо,
Къеста ца деш, цара дIахьо.

2

Амма, йиш яц доккха и дов
Чкъургаш бахъанехь, ала, дIадов.
Адмаш, къаьмнаш юккъе нисдеш,
Вай дечуьнца уьш ю болх беш.

Цхьацца пачхьалкхе хилчи хьахош,
Уьш ю, хьаха, шайн некъ дIахьош.
Ахчий-бохчий са хилчаьбана,
Дуьне доьхчи бен дац царна. –

ХIаллакхуьлчу бердан йистеш,
Дуьне догIу шайна са еш.
Адмана даим тIом бу латтош,
Миска адам холчу хIиттош.

Дуьне дуьсу, эккхар долий,
ХIинца хIун хилла доллу-ге, олий,
Рицкъа къуьйсусу, джихIад кхайкхош,
Шена тIера ойла ерзош,
ШайтIа хьийза вайна юккъе,
Шен ю, бохуш, цхьацца бакъе...

Делахь, вай-ма дуьйцург кхи ду:
Чкъургаш, болх беш, дийриг хIун ду.

3

Цхьаммо, гуллакхаш
хьалахьош, узуш,
Техьа кхуьссуш, вовшех дузу:

Ахь динарг ду хьан букъ тIехьа, –
Иза дуьйцуш тоьтту хьалха.

Вукхо, бакъахьа хьийзаш денна,
Шена кIелхьо лелларг кхана.

Массо йогIу сирла кхане,
ЙогIу моьтту вайна сане.
Амма, хьовздой хьобгара дийларг,
Цо а кхуьссу когаш кIела.

Дерриг, хьаьвззий дуьхьалдолу,
Хьо дIакхечи хIинца, олий.
Ю, хьо гуру лаьцна тахне,
Ахь, ша, хьайна лехна кхане.

ХIинца хьйна – хьекъал дацахь,
Хено ловзор велахь, вацахь,
Дикниг, вониг – ша карош дуй,
Царах диннарг кхана хьан дуй.

Долундела дешдерг – бахъана. –
Цунах кхоллало дахар кхана.

Ца хиллехь хьо къастош дийриг,
Дахарх хуьлий карабо уьйриг.
И схьабаста оьшург хIун ду –
Сагатдеш сан цхьацца жамI ду:

4

Вахар, ойла ца яхь кхетгал,
Дуьсу, хилла хIетал-метал;

Ойлаеш хьо вацахь баккъал,
Юха вуьгу ширчу новкъа;

Само яцахь, хьалха хазлой
ХIара дуьне, эххар дазло.

Амма стага шех долчунна,
Цхьанне бехк бац, ша воьчуьна.
Куьзга ма ду цунна хьалха.
Цу чу хьаьжчи хIун го бахахь –

ДегГал корта лакхахь хилар, –
Цуьнан маьІна цо охьадиллар:
Массо хІумнал сийлахь – хьекьал!
Цунах кхеттарг – хуьлу декьал!

Кхане хир ю сане, сирла,
Долчун буха хьекьал диллахь. –
ХІуьа деш хилчи, юха-ГІаккха,
Сирла хьекьал хьалха даккхахь.

Дохьур, ГІаккха, цу шина чкьурго
Диканиг хьуна, боккхуш шайн гуо.

5

Къастош хила хьарам – хьанал,
Дегнаш цІандо нуьре амал.
Цу къесторан бечу балхо
Цьхалха йоккху дегнийн шалхо:

Оьзда воцург къонах ма вац.
Хьанал доцург дахар ма дац. –
Дикка кхеташ хьо схьавоГу:
Хьанал ваха-м Дала боху.

Ткъа вайн ГІулкхех – боьха, цІена,
Вай ваьш кхоьллина йолчу ханна,
Вай кхи бахац – боьха зама,
Шалха юьхь хиллера хьан-м.

ЦІена хила! – ша хан кхойкху.
Ткъа ца хилчи, вайх и окху.

ЮьхьІаьржонах – и, вайх йолу,
Вайна гойла – серло хуьлуш.

6

ГІаккха и хан хьохь ю йоблуш,
Амма, юха, Іилма хьохьхуш:

«Маьлхан дуьне ма нисделахь!
Хьо нисваларх тоам белахь.
Хьуна бакьдерг ду схьаэцахь,
Чкьургийн бакьдерг долуш шеца».

ДІаладоьГІна, дикнах-вонах
Ахь дика хоржу, даржош гуонах.

Эццехь бастло гІайгІан уьйриг,
Некъех кхета некъаш бийриг;
Кхеташ – хуьлчух тахна, кхана
Даим нислуш, – кхуьу-кх къонах!

ХІинца кхохьху цу шина чкьурго
Хьуна дикниг, туьйсусш шайн гуо.
Хьо дикадарца сов мел вуьйлу –
Хенан юьхь а серлаюьйлу.

7

Полло цкъа ГІам тоьхча, олу,
Дю цхьана генахь мехаш довлу...

И хьан дика хьохь дІакъаьстий
Лела, гІайгІан шедаш достуш;
ШайгІан мехаш берзош дикне,
Хьийза дикан кІуркІамане;

Ийло, олу, нуьре алу
Лаьтган ГІехула, берзош бала;
Шалха юьхь ерш ца бовлийта
Дуьнен ГІехула алу ГІуьтту.

Вай дукха Гіуьйшу бала, къаьхьниг,
Кхи ца гайта Гіуьтту дикниг.

8

Хьесап дуй-те ширчу наха,
Хенан шалха юьхь ю, бахар.
Адам ма ду муьлхха хенахь,
Даим, дикне Іаш сатесна.

Вайн долу Іилма ма дац церан,
Адам Іама, айъа, лиера.
Шех и вон дІакъасто, хьанна а
Нуьре Іилма ма ду эшна.

9

Дикниг кхуллуш. Хазьеш зама
Ду вайн Іилма. Вай ду – Іама.

Вайгара долчунна, хаза хенаш
Вайна яхьян Гійр ду Іемаш. –
Къонахашна Іилма и ду.
Цулла оьшург вайна хІун ду,
ЦІеннаш лехахь – Делан некъаш,
Ткъа, цул дезниг, кхидерг – хІун ду?!

Кхидолчунна – Дела юкьар.
Сирла хенаш вайна ялар.
Деле кхойкхуш, доьхуш хир ду,
Кьинхетаме вайца хилар.

Хьомсара зударий! «Орга» журналан редакцино даггара декъалдо шу зударийн дуьненаюкьарчу денца - 8-чу Мартаца!

... Вайн республикин хьалхарчу Президента, Россин Турпалхочо Кадыров Ахьмад-Хьабьжас боккха сий а, ларам а бора нохчийн зударийн. Цо, хьакь а долуш, лаккхара мах хадабора доьзалехь барт а, аьхналла а хилийтарехь, бераш патриотизман ойланехь кхетош-кхиорехь, царна гиллакхааш, Иадаташ марздарехь зударша лелош долчу маьИнин. Ахьмад-Хьабьжас билгалдоккхура тIом чекхбаьллачу муьрехь регионан экономика, социальни дакъа кхиорна зударша Иаламат йоккха хазна юкьаюьллуш хилар.

ТIеман кьизачу шерийн халонех, Иазанех, эшамех сийлаллийца чекхдевлла шу. Тахана а дIахьо аш республика кхиорна, вайн кьоначу тIаьхьенехь жигаралла, стогаллин амал кхиорна шайн кьинхьегаман хазна юкьайшлар.

Хьомсара зударий! Лаьа шу доза доцуш ирсе хуьлийла, шун ондда могашалла хуьлийла, доьзалехь барт, беркат, токхо лаьттийла!

*Зударийн дуьненаюкьарчу денца доьзна НР-н Куьйгалхочун,
Россин Турпалхочун Кадыров Рамзанан декъалдарна тIера*

Нохчийн зударийн - яздархойн керла говзарш

ЗУЦАЕВА Хадишт

Блаьстенан мукъамаш

***

Некъаш уьду генна, генна –
Гучуйолу лар.
Блаьстено шен долийна туьйра
Юкъал дели тӀех.

ХӀора шарахь гоне хьийзарх
Куьце, керла го,
Цу баьццарчу шен духарах
Марзо Ӏенайо.

Дахкарх юьзна, даккъех хьерчаш,
РаьгӀнаш сийна дӀо-о,
Хьан некъаца чӀуг а етташ
Малхбалехьа дӀа-а!

ХӀара туьйра долийна верг
Хилла комаьрша.
Вай сутара, ва ца туьгу-кх
Кхунах ирс эца.

Хьан блаьстено долиь туьйра
ХӀинца кхозлагӀа.
Хьо хилалахь, дуьне дитна,
Ӏаламна тӀера.

Хьайн блаьстенаша туьйра долош,
Декъахь хилалахь.
Гуьйрено шен илли олуш,
Цуьнциь сецалахь.

***

Вайна арахь хаза ю,
ХӀинца блаьсте йолуш ю,
ТӀаккха синтарш денлур ду,
Полларчий а ловзур ду.

Бекъано шен берг а етташ,
Ломах суйнаш туьйсур ду.
ГӀарагӀулеш цӀехьа йоьрзуш,
Вайна илли дохьур ду.

ТӀаккха... тӀаккха ойла къонлуш,
Блаьсте цуьнциь къанлур ю,
Гуьйренан цу дахкарх хьерчаш,
Ӏаьно ага техкор ду.

***

Хьуьннан йисте чухьаьдда хи,
Гуьйренан бецан муьйлуш тхи.
Хьуьннан хехочун дахьна цӀа,
Серех буьйцина такхийна го.

И дерриге дина ца Ӏий и хи,
Кхин тӀе а дагалецамаш лачкъий.
Хьехархо, ирзу а хьуьннан,
Вайн берийн ковра а цхьаьннан.

ХӀай, гечо яц-те цу хинан цхьа а?
Кху диттийн орамех хьекъало карзахе.
Дагалецаман изсах дуьйцинчу
ЗӀаран такхийна го.

***

Дуккха а гина, дуккха а хезна,
Лахахь Ӏуьллу некъ.
Шина а агӀор бердах тера
ТӀеязьелла рагӀ.

ХӀинца иза шир а белла,
Нах ца лела гӀаш.
Вордан чкьургаш хьийзаш коча
Лерса гӀаргӀдийр дац.

Ткъа некъ лахахь –
Хийла гина, хийла лелла да.
Хийла дика, вуон а лайна
Бецан къаж а яьлла Ӏа.

***

Кху уьйтӀарчу диттан пагарш
ДаьтгӀачу хенахь,
Шийлачу дерзо
Бохь чехош,

Орамна латта токхе хиларе сатуьйсусш –
 Хьо-м ша, бос хаза ду аьлла,
 Деана дарий
 Цу хьунан ирзонера!
 И сийна раьгІнаш,
 Дерзанан дахкаро хьульина.
 Ва-а, аренца хьобкху мехаш,
 Шу дІахьовзахьара!
 ХІара хьач, хІара кхор,
 Кху туьрко даьккхина заза!
 Ва-а хьо беш, хьо йиса-кх
 Шел тІаьхьа,
 Ша хьалха юьйлуш.
 Ва-а, тхан дейишас йобгІна
 Беш ю хІара, бохуш.
 Вовдучо, вогІучо стоьмех
 Чам боккхуш,
 Кхин тІаьхьа дита
 ХІума доцучун
 Хьох сагІа хилла.

***

Йочана яхьелла,
 Баьццара аре
 Кхин а баьццара еш.
 Къаьсташ ша-ша девлла
 РегІан даккьин зилаш.
 РегІан басера
 Мархаш айелчахь,
 Йокъана хир ю, олуш
 Денанас хезнера шена:
 Цъха сирла, сийна цІанъелла,
 Баьццара бос эцна,
 Шаьш Іийначу кІотарийн
 Тачанаш, некъаш,
 Марзонийн синпхенаш
 Хир ду хьуна цигахь.
 Ши дукъ галморзахдуйлуш,
 РегІа тІе хьаладуйлуш,
 Ирзешка декъалуш,
 Акъаре яьржаш.
 Меттан мотт
 Га-бецан долуш,
 Стигла тевжийла йолуш.
 Шаьш Іийна-даьхначу кІотарийн
 Херцарш гур ю хьуна цигахь.
 Гуьйренца гуььттуш,

Нур Іенош,
 Малх регІаца базлуш,
 Біаьстенца патараш даьржаш,
 Аб-абаде юьйлу
 Хьайн ойла хьобстуш,
 Хьо гІолахь цига.

***

Алмазийн боьрахь
 Буйсанна йогучу цІерийн
 Инзаре ИндагІаш.
 Аьчкан акъарица яьржина
 Га-бецан цанаш,
 Дукъ цобстуш,
 Лаха-махка юьйлуш,
 Га-бецах етталуш
 И говрийн реманаш.
 Ва-а, Сатис шен
 Кучара латта дуьхкуш,
 Кавказ Къилбаседехьара йолалуш,
 Я Къилбехьара хедаш,
 Кавказан ламанийн терхеш
 Сатин кегийра раьгІнаш.
 Кхуззахь дІатарделла
 ХІай кешнийн охІла!
 Ма зІе-уьйр ю-кх
 Шуна юккъехь ехаш-Іаш,
 Гуььттуш, южуш.
 Ирзошца, кІотаршца, эвлашца,
 Аб-абаде юьйлуш,
 Махкаца яьржаш.

***

Дашо цец ца боху нах.
 Хиларх даггара, хиларх чарх.
 Хьал ду нахах бийриг нах,
 Дешан байна беза мах.
 Цунна ду и: герга гІертар
 Къемат де.
 Дош а, марзо цхьаьнан дар,
 Дош долушшехь Делера.
 ХІунда хуьйцу хьакхлагІех?
 Шу ца кхоьру дарна Дош?!
 Лаьттах доьдург дош ма ду,
 Лаьттахь дуьсург а дош ма ду!

ХАЛИКОВА Асет

**Хаа хир-кха заманна йиш
йоций ян сан...**

Дайоьду со...
 Сан некъ да беа бу –
                                 дайн кхерча боьдуш.
 Кхузахъ вай къабста.
 Со хЮкху заманан турпалхо хиларх,
 Хаа хир-кха заманна
                                 йиш йоций ян сан...
 Хаац-кха мел дайлуур терза со йоцуш,
 Я лаьттахъ хЮн дара ас хийца дисна?
 Амма со дайоьду,
 Латгаян дайн кхерчан корера серло.
 И йогуш мел хили
                                 сан нохчий вовшех ца херло...
 Со шух дакъабста –
 Сайн некъан хатгарш
                                 сайн яхарца даста.
 И оила – воьдуш мел хиллачо йинарг –
 Дуьне, хьо цхамма ца диьна...
 Сан даг тЕхъ ежа и, самалхадаьлла,
 СакIамдар, синлазар синтемедаьлла.
 Йоьду со, цхьажимма
                                 кху дахарх кхета –
 Мерзачу вахарал деза ду
                                 мерза дакъастар...
 Вай вовшех къабста...

***

Хьайн йоцу цЕ тилларх,
 Хьайн синна генарчу
 (лакхара я лахара, хЮн бен ду иза)
 Адамех ветгалуш леларх,
 Сийлаллин таж хьуна тилларх,
 Ма йойур яцара цуо синан хьогалла...
 Са кIамлуш, са бIарзлуш,
                                 са дуткълуш вехаш,
 Сецалур дацара, мел чоьга кьийларх,
 Синмаршо евзина хьан синан тIемаш.

***

Суна бен ца гуш дерг
                                 юьхьдуьхьал даьлча,

ДПалачкъа цунах кхин
                                 меттиг ца бисча,
 Дахаран тIаьххьара тIадам дIаIаьнча,
 ХIай, дуьне, хьо сайха
                                 диснийла хуур ду-кх суна.

Юьхь тIехул хин тача
                                 меллаша хьаьдча,
 ДIаоьху лараш а сайна схьахезча,
 Готгачу лахьги чохь суо самаяьлча,
 ХIай, дуьне, хьо бакъ ца хиллийла
                                 хуур ду-кх суна.

Цкъа дайна гIан санна,
                                 хьо карладаьлча,
 Къаьхьачу байттаман
                                 мохь кийрахъ баьлча,
 Сайха цхьаь тарьялар
                                 сайн бехк карийча,
 ХIай, дуьне, хIай, маьлхан дуьне,
 Хьо-м диса кхоьллиний
                                 хуур ду-кх суна.

***

БIаьргаш чохь хин метта
                                 кхерам а бегош,
 Со ненан куьйга кIел гульелла Iаш,
 Цу буса, тхо цхьанхьа
                                 дIаоьхуш машенахъ, гIаш –
 Нохчийчохь хийла нана йилхира, бах.

***

Марзахойн бежнаш а ца лохку
 хьаьвдана тIера дIа.

***

Зудчун ирсах уггар чоьга тешаш
 берш марзахой хуьлу.

***

Шех кхеттарг дерригенах кхетта ву.

***

Даима лаьмнашка юхаяха лаар –

Сан ден дас кхойтга шарахь царна
сагатдар ду.

***

Чекх са гуш ду-кха вайн
                                массеран дахар,
Ша хи чохь тIулгех вайн
                                кхолламаш гуш!
Амма сел дезна уьш вайн кара дагIахь,
ТIулгаш – вайн карахь, ткъа къайле
                                хи чохь хир гуш!

Ишттий бен хуьлуш дац
                                цхъаннан а дахар!
Вайн карахь мел доцург диеза а луш,
Ткъа нагахь, ца хууш,
                                вайн долчух дахахь,
И дагадухуш ду, хьалхачул
                                марз а луш!

ГайгIане илии

ДогIано олу шен гIайгIане илии,
Дуьненна къарлучу дегнашна тIера...
Коша тIехь барз санна,
                                цхьалха а Iуьллий,
Бераллин аз кxочу суна тхайн цIера.

БIаьргашна хазадерг долучохь хаза,
Дагна ца бевзачохь я цхьа а лазам,
ДогIано олуш ма хиллера илии,
Сан ненан кортали
                                шен коьрта туьллий.

ДогIанан хIора а тIадамна тIера
Ловш ю ас аз доцу, дог доцу гIайгIа...
ХIай, догIа! Цхъанхьара ду
                                вайша цIера,
Цхьаь ю вай ловш йолу
                                дуьненан гIайгIа.

Лавтга тIе мел Iена догIанан илии,
Кхачор яц дуьнено шен меца гIайгIа.
ГIайгIане гIайгIа шен охIла а хилла,
Хийланиг къаьстар ву
                                дуьненахь вайха...

***

Кхоьру со хьол тIаьхьа йисарна яха,
Къаьхьачу бехкаша дохийна де.
Тай кxачош, сацийча кхолламан маха,
Ахь – маьлхан, ас – ирсан Iодика еш.
Кхоьру со тIаьххьара
                                хъан бIаьра хъаьжча,
Царна чохь дарна хъан гIайгIане са,
Хьох дагахьбалламаш
                                сайх леташ йисна,
Ма чIогIа кхоьру со йисарна цхьа.

***

ХIокху дуьнен чохь вайша бен
                                хIума доцуш санна,
ХIара дуьне вайн дуьхьа
                                кхоьллича санна,
БIаьргара хин тIадам а ца боккхуш,
Ма еха хьоьжу хьо соьга,
Хьо еха ма яхарг,
Дуьненал еза,
Сан гIайгIа!
Цкъа бIаьргнегIар тоххал,
                                йитахьа со цхьалха,
Сайн сица цхьалха...

***

Ша хила доьгIна дерг
                                цкъа хилла дер ду,
«Со-м Iехаелира» – со дохко ер ю.
Сох цергаш хьекхийна Iожалла ер ю,
Со сайна доьгIначохь
                                яларх самьер ю,
Дуьненах ца Iаьбнехь а
                                лаьттах ма Iебар ю.
Даг тIера гезгмаша меллаша хедар бу,
Мел динарг ца динчух
                                уьш хьега дуьсур ду...
Ткъа дуьне-м гуттар а санна
                                дIакъуьйсур ду!

***

Сан нана, гой хьуна
                                сан гIайгIа хьаьана?
Дахаран халоно гIелйина со.
Хоьцанна цхьажимма сайн са а даьIна,

Юха а некъ эшо дагIур ю со.

Бераллин туьйра ахь дийцахьа суна,
Сирлачу кханенах тешаеш со.
Кхин дог ца лаззал, синтем луш суна,
ДПайижаехьа, нана ахь со.

Хьан къоьжа гIайгIа ю
сан дагах лиэтарг,
Хьан цIена доIанаш – тIемаш ду сан.
Хьо цхьаь ю-кх лаьтга тIехь
сан дагах кхетарг,
Со даг чохь йисна-кха жима йоI хьан.

Дахаран гIайгIа а евзина суна,
Хьо санна гIиртина къар ца яла.
Берриге синтем сан юххехь бу хьуна,
Дарбане ю суна хьан дикалла.

***

Цкъа йоккхахилий со, бохуш!
Цкъа кхиьна ялий со, бохуш!
Цкъа хIара, цкъа важа, бохуш,
ДПаттетарх ца хилла-кх йолуш!

Даим хьоь кийча яц баьхна,
Кечамна мел генахь яьхна!
Вайшинга хобттуш а дац и,
Лаамех дозуш а дац и...

Ду иза боккъал а бакъдерг,
Массара вай Iовша дезарг...
Iожалла, хьан а ду-кх дахар,
Лаьтгара адам чекхдаллалц!

ДЖАБРАИЛОВА Руми

Ненан мотт

Хьо бийца хуучо ма хаза буьйцу хьо,
Хьан сий дан хуучо ма чIогIа лору хьо,
Хьан мах ца хуучо
ма сийсаз боккху хьо,
Хьо бицбан луучо
чот йоцуш бицбо хьо.

Хьо бийца хуучо
пондаран мерз бо хьох,
Хьан сий дан хуучо
гIиллакхийн хIонс йо хьох,
Хьан мах ца хуучо
шайтIанна мох бу хьох,
Хьо бицбан луучо
ширьелла чалх йо хьох.

***

Хийлазза Iовжий хьо,
сан нана Даймохк,
ЦIе туьйсуш хьаннех хьан,
цобьстуш хьан лаьмнаш,

Хьан хIора ярташка
йиллина харц дохк,
Букъ саттош, хьуна тIе
хIитгадеш чарташ.

Бацара, сан Даймохк, хьо харцо езаш,
Ненан мотт, нохчийн къам
хьайца мел ду,
Iазап деш хьуна тIе язъелла Iаьршаш,
Хетара, хьо цкъа а паргIат бер буй-те?

МостагIчух юха а хьайн доттагI вина,
Машаре юха а ахь буьйзи маша.
Хьайна тIехь мел хилла
чевнаш ерзийна,
Юха а, сан Даймохк, беха хьо маьрша.

Юха а хьуна чохь декаш ду иллеш,
Хьан дуьхьа кхелхина
къонахий буьйцуш.
Хазийна, тоеш ю гIаланаш, ярташ,
Декаш ду вайн берийн
самукъне аьзнаш.

Кхин цкьа а, сан Даймохк,
хьан ирс ма дойла,
Хьан буйнахь лаьгтийла
хколламан урх,
Кьонаха воцуриг нанас ма войла,
Хьуна чохь кхин эрна
ма долиyllа кьух...

***

Бекалахь ненан мотт,
хьайн зевне аз декош,
Бекалахь, хоуьйтуш
хьо кьоман са дуйла.
Довзуйтуш вайн нехан
и хаза гиллакхаш,
Хоуьйтуш вай дайша
бийцинарг хьо буйла.

Азаллера дуьйна абаде кхаччалца,
Баьхнариг, бехаш берг,
бехар а бериг
Пачхьалкхан мотт бу и,
схьабьнарг кхетамца,
Мел оьшу кхин а бу, яьстича бертиг.

Лаьар-кха баттаца лечкьаргех ловза

Диллинчу корехь со, цецьяьлла, лаьтта,
Мел хаза, мел тийна ю буйса тховса!
Къедачу мархашлахь
юьхь лечкьош, батто
Кхойкху даь соьга, лечкьаргех ловза.

Тийна ду. Пом а бац. Я глан а хилла?
Дац углуш кеманаш, латта ца лелха.
Хазац кхин орцанан маьхьарий шийла
Я тламо кхерийна бераш ца доьлху.

Баркалла, буйса, со синтем луш дагна,
Хьяьсти хьан эсалчу тийналло тховса.
Къизалла йицыйна, безамах хьяьгна,
Лаьар-кха баттаца лечкьаргех ловза!..

Дуьнен чохь Даймехкан сий даржий

Кхин тламо елхош яц цхьанне а нана,
Хьоранна бакьо ю хетарг длаала,
Оьздачу эшарша айдина дегнаш

Ма кура лаьтта шу,
Нохчийчоь, лаьмнаш.
Ницкь кхечи, Рамзан,
хьан нехан дог хьяста
Хьора а нохчо шен кхерча верзо.
Вай кьоман йоьжна це лакхене кховдо,
Вай махкахь яьржина харцо д^ачовхо.

Селхана хилларг вай дагальоцу,
Тахана долчунна вай даккхийде,
Таханчул хазлур ду вайн дахар кхана –
Иштта д^айоьду-кха зама.

Ма г^ерта...

Еза хьайна, дош ло бохуш,
Ахьа ойна тилира.
Эсала баьрг соьга бетташ,
Кьайлах веза тамийра.

Сица, цийца яхь хиларна,
Хьох сайн безам лачкьийра.
Седарчий хьан дешнех хилла
Коьртехь серладевлира.

Ахь сийна ц^е латийна,
Кийрара дог чакчира.
Баьргаш мархийн хьесап хилла,
Дога санна тенира.

Ваха хинца хьайн нускалца,
Со кхечунна кхоьллина.
Доьхуш безамо шен орца
Ас и Инах кхоьссина.

Ма г^ерта со хьяста дашца
Оьгазла яц соьца ерг.
Сан дог эца ц^ен дешийца
Тоьар бац ницкь, хьоьгахь берг.

Кьонахий

Ма диса шу, к^ентий,
Собар кхачийна.
Ма даха шу, к^ентий,
Гиллакхах доьхна.
Ма лолда шу, к^ентий,
Малонна к^елдисна, –
Хьара дуьне диса йиш яц
Кьонахий боцуш...

Техья-Марта

ТѢахь-тѢахья хазлуш ю
Сан ТѢехья-Марта, хьо,
Йист йоцу аренаш
Цхья хаза сенъелла.

Ирсе го адамаш,
Схьаеш ю гѢишлош а,
Шу дагна хьоме ду,
Со кхиъна урамаш.

Сан хьоме юъртахой,
Суна шу деза ду,
Шуьца бен сан цкъа а
Марзо ца хилла.

Мел генахь со хиларх,
Дог шуна лезна,
Ямартло, цабезам –
Уьш соьца ца хилла.

Хьоб болу сан безам
Бераллехь кхиъна бу,
Жималлехь дуьйна схьа
Сан дайша марзбина.

Суьйрана берашца
Мартан тѢе идда,
Іаламан хазалло
Со хийла хьистина.

Комаьрша адамаш
Вайн юъртахь кхиъна,
Яздархой, поэташ
Кхузахь ма баьхна.

Говзачу шайн дашца
Хьо цара йийцина,
Цундела хьоме ю
Хьо мартанхошна.

Безаман гуьйре

Можа гѢаш гуьйрено эгадо,
ХѢаваэхь ловзош.
Дуьне а макхдина Іаламо,
Дацделла денеш.

Сан дагна хала ду сатийса,
Кхоллам ца хилча.
Со-м хѢинца кѢадъелла хьоб хьежа,
Сайн дагца кьийса.

Хьан цѢарца гѢала ас йобттина,
Дехкина некъаш.
БѢаьргашца бен хьо ца хьистина,
Язйина байташ.

Сайн дагна ас мел хьо вазвина,
Дуьненнал хеташ.
Гуьйрено сан бала базбина,
Къайлаха везаш.

Делахь а, ас хьуна гечдина
Деринчу дагна.
Со хьуна кьинтѢера яьлла,
Веза-кх хьо, веза-кх.

Къоман яздархой

Даймехкан яздархой, шу декъалдойла,
Дуккха а дехийла вайн
халкъана дуьхья.

Йоккхучу заманчоьх
могашалла лойла,
ТѢейогу заманаш беркате хуьлда.

Схьалуьсту юх-юха историн агѢонаш,
Уьш вайн йовзуьйту дѢабаханчара.
Довзуьйту схьадевлла
вайн шира орамаш,
Дуьйцу вайн дайх дисна
и хаза гѢиллакхаш.

Вайн махкахь дукха бу
                                яхъйолу поэташ,
Къомана, халкъана са дала кийча,
Даггара кхайкхабеш Даймахке безам,
Шайн лоруш муьлхха а
                                шайн мехкан лазам.

Уьш хилар массарна дозалла ма ду,
Цундела уьш ларбар – вайн декхар ду!
Шу Далла дезна – тхуна а деза.
Шун ира хьекъал ду тхуна совгIат.

Вайн къоман яздархой,
                                шун Дала сий дойла!
Хьекъале шун кортош
                                цу Дала лардойла!

НОХЧИЙН МОТТ

Нохчийн мотт, ненан мотт,
Мел цIена хилла хьо,
Хьо безар совдаьлла,
Сан ойла кхийда хьобь.
Хьомечу Нохчийчоьхь
Ларамца бека хьо,
Даймехкан хазалла
Хьо буйцуш совьюьйлу.
Сан дайша бийцина,
Сан цIийца бека хьо.
Мел дийцарх ца кIордош,
Хьан некъаш шорлуш ду.
Харцонна тIе ца товш,
Нийсонца керча хьо,
Сирлачу хьайн новкъахь
Маршоне кхийда хьо,
Хьобца уьйр йоцуш верг
Сий дайна вехар ву,
Кхечунах хуьйцуш верг
Кийрахь дог доцуш ву.
Аьшнаш беш волчунна
Кхераме гIирс бу хьо,
Массо а заманахь
Ницкъболуш хилла хьо.
Дуьхьала цхьаь дуьйцуш,
ТIаьхьашха хьо ца лобь,
Хьо безаш мел воцург
Галморзахваьлла ву.
Хьо лоруш мел воцург

Шен мехкан воI ма вац,
Пусар деш цавехарг
Ийманехь хир ма вац...
Цкъа нохчий хила вай,
Хьекъале дуьйла вай!

Хьомсара Нохчийчоь

Хьомсара Нохчийчоь,
Латтанаш этIаш,
Хьо хийла йилхина
Хьайн белшаш эгош.

Хьан шийла шовданащ,
Стигланащ, хьаннащ
Хьан къина дилхина,
Къурдаш а сецош.

ХIун бала хилла-ге
Боьссинарг хьуна?
Хьан лаьттан букъа тIе
Ца доьжна хIун дукъ ду?

Хьо эзна йоцчара
Дукха чехийна,
Хьан кийра ша буьллуш,
Iазап латтийна.

ХIетте а ца къарлуш,
Денло хьо юха,
Сан Нана-Нохчийчоь,
Ца ели Iеха.

БIаьстенан зIаьнарша
Яьстина гIура,
Яхь йолу хьан кIентий
Бу оьзда, майра.

Массо а халкъашна юккъехь
Дозалла до ас вайн къомах!
Мел бала лайнехь а, собар,
Доьналла гайтина цара.

Вайн цIийца и дерриг дисна,
Дисина дегнаш тIехь моьнаш.
Делахь а и даг чохь къуьйлуш,
КхидIа а вай даха деза-кх.

Серлаяла, Нохчийчов!

***

Сийна стигал, сирла стигал,
Юха а кхечи бӀаьсте тӀе.
Мича хьаннаш юккъехь дисна
Машар кхойкхуш догӀу де?
И лардинарш, цуьнга хьежнарш,
Стиглара чухьобжу тховь.
Диснарш тхо ду хьобца цхьаьна,
Хьуна доьлхуш, Нохчийчов.

ХӀунда хьобжу лаьмнаш гӀийла,
Ойла йожош соьга схьа?
Суна-м хаьа чевнаш хиллий
Шун дакхийчу дегнашна.
Гаьржа бала айа гӀерташ,
Малх бу зӀаьнарш
  схьакхийдош шуьга.
Хьайн лекхачу лаьмнийн дувьха
Серлаяла, Нохчийчов!

ХӀунда хьобжу йобхна гӀала,
Йоблхуш санна, соьга схьа?
БӀаьсте яларх денлуш Ӏалам,
Хьобца диси шийла Ӏа.
Хьенан дог ду хьобха дахнарг?
Мила хьаьжи дера хьобга?
И деригге дицдеш тахна
Еладохьа, Нохчийчов.

***

ЛадогӀа, ладогӀа доьлху догӀа.
Хьалхачул гӀийла ю цуьнан гӀовгӀа.
Ойлане мукъам беш и дӀа ца тоь.
Еригге яшийна сан Нохчийчов.

Ма хила кхоьлина, хӀай стигал хьо,
Бала совбаьккхина хьан догӀано.

Кхин тӀе ма кхийдае ойланаш тховьга.
Ма дукха йилхина тхан Нохчийчов!

Ирс, юхадогӀийла сан махка хьо,
ГӀайгӀанах цӀанбойла и догӀано.
Елалой, екхалой хьажахьа тховьга,
Дувьненан механиг, тхан Нохчийчов!

***

Полларчий хьийза зезагашна тӀе.
Ишта, йогӀий, дӀайобду хаза бӀаьсте.
Маьлхан йовхо ца кхочу дагна тӀе,
Я бералло шен ирсаца ца хьаьсти.

ТӀаьхьаалар:

Бералла, ахьа суна дина хӀилла,
Бералла, со ма хьалхе йоккха хилий.
Ган ца деза вонаш гайтина берана,
Со хьалхе къастий хьох, бералла.

Сирла де, сийна бӀаьсте, сийна гӀаш,
Шух хьерча сан гена йолу зама.
Лепарх малх, соьца диси ИндагӀаш,
Я гӀенахь йиси со, ца йолуш сама.

***

Сийначу стиглане ойланаш кхийдаеш,
Мархашца эвхьаза дийлира дог.
Со хийла хьийжира уьш мохо идаеш,
Ткъа царна ца хии соьх хьерчаш дохк.

Уьш охьа ца хьаьвси,
  шашь Ӏенош догӀанаш,
Я бала ца хили, лачкъош сан малх.
Сийначу стиглане ас ойла кхийдаеш,
Малхана ца хези шега хӀун боху.

Со-м дукха Іехийний дахаран
некъаша.

Ас дечух я дешнех кхеттий-те цхьа а?

Цкъа малхе, цкъа батте
ойланаш кхийдаеш,

Мойтура, цара соьга дугІуш ду ла.

Іодикайойла хьан, сан хилла сатийсам
Мел лиьнарг, мел дехнарг,
дІахьоцу хьо!

Уьдучу мархашка ойланаш кхийдаеш,
Кхин цаьрца эвхьаза ма йийла со.

***

Суйре гІийла йоГу, хьо ца гуш,
Суна Іаьнал шийла хеталуш.
ХІинца хІун до маьлхан йовхонах?
Безам - лайлахь йисна гІарГули,
Хьобга еьна, ас йохац гІабали,
БІаьсте ели заза дуьйхина.

Лай тІехь лар ца йиси безаман,
Хьо-м соьх кхаьрди везаваларна.
Йовха бІаьсте Іаьнал шелии ахьа.
Безам - лайлахь йисна гІарГули,
Хьобга еьна, ас йохац гІабали,
Со-м сайн цІергахь яга йити ахь.

Еза бохуш, дуйнаш диира,
Уьш деригге кьера хилира.
Ца гечдича дог ца Іадели.
Безам - лайлахь йисна гІарГули,
Хьобга еьна, ас йохац гІабали,
БІаьсте хьийза, заза дуьйхина.

***

Йоьдучу заманна тІаьхьа
ахь ма бетта мохь.

Ша къиза хиларе терра,
и хьобх йоьлур ю.

Цо неІ тІетухийца дІаьоьдуш,
хьо витна чохь.

ХІинца-м цо кхечаьрга
къоналлин ирс кхийдош ду.

Гой хьуна деллалуш
кхечарна зезагаш схьа,

Цкъа цхьана хенахь-м
хьуна а кхиира уьш,

Ткъа хІинца жим-жима къоначех
хьо къеста дІа.

Жималлин гІаш маждеш,
замано ма дина тиш.

Хьуна цхьа ца оьшуш,
цхьанне а ца оьшуш хьо,
Массарах дІалачкъа, ахь чІаьГІна
хьайн цІийнан неІ.

Ойлано юха а дуьненан йисте дІахьо.
Цигахь ахь, ца кхоьруш, мохь бетта:
«Ва, маржа яІ!»

Маржа яІ, йоцу йиш,
къеналла човхаеш дІа,
Схьалаха уггаре ирсечех ас бина некъ!
Ког лаьттах ца кхеташ,
цу новкъа бералле ян,
Могтийта, кхин цкъа а
вайн дахар дера дац чехк.

ШИШХАНОВА Зулла

Сан гIала

Малхаца къегина, хазъелла,
Хьо лаьтта, сан хьоме гIала.
Ма чевнаш хъан дагна хиллера,
Ма чIогIа лайра ахь бала.

Хьо йогуш, чим хилла ма гира,
Бацара некъ орцахъяла,
Хьо йогуш, сан дог а дегира,
Хьомсара сан Соьлжа-гIала.

Ткъа хIинца-м лайнарг дIадели,
Хилларг гIан хетта тахана.
Хиллачул хьо кхин а хазъели,
Кхаь бу хьо догIенчу нахана.

Зама

Ма чIогIа сихъелла йобду хьо,
ХIай зама, сан ирсан зама.
Цхьа жимма сих ца луш хилла хьо,
Ца кхиъна со дахарх Iама.

Ца кхиъна Даймехкан хазалле,
Блаьрг тухуш, доггаха хъажа.
Ца кхиъна, дай кхерчан дикалла
Евзина, яха а хаза.

Ца кхиъна дагчуъра лаам,
Кхочушбеш, цкъа яьлла ара.
Сан дагна сий дарца лара.
...Цхьа Даймохк, хьоме къам карий.

***

Буйсана, набарха йолий,
Седарчий тергалдеш Iара.
Сайн седа къастабан, олий,
Йолура, сатедан ара.

Ткъа къаста-м ца лора соьга
Сайга ирс кховдо берг – седа.
Седарчий-м дуьсура сега,
Ца туьгуш сан дагах кхета.

ТIаккха сан кхиира оила:
Лаьтта тIехь бу-кха сан седа.
Сатуьйсуш и седа гойла,
Ойланаш тир яхъаш лела.

***

Керла шо! Керла шо!
Хьо догIийла
Машарца, ирсаца, беркатца,
Дай баьхна мохк хазбеш.

Керла шо! Керла шо!
Хъан мукъамашца
Лаьтташ ду сан лерехъ зов.
Дуьненан халкъашлахь
Барт кхуллаш дарна, хьох
Йоккхае тIехчIогIа со.

Керла шо! Керла шо!
Лаьтта тIехь гуттар а
Маршонца лелийла хьо.
Нийсархой, доттагIий
Доггаха декъалбеш,
Диканца догIийла хьо!

Дахар, дахар хьо...

***

Буйса...
 Массо а набарна тийна...
 Массо а шайн генийн
   марахь д'аййна...
 Ткъа со-м Ia... кху буса
   ойланаш хыйна...
 Шераша, йорт оьцуш,
   сан оьмар зийна...

Дахаро ядийна шен беша йигча,
 Цъа гийла боьлхуш Iаш
   баккхийнаш го...
 Ойлане кхевдина, со улле хиъча,
 Довзална сагатдеш, мур цара хьо...

Кхин башха сов гена
   доцчу цу суьрто,
 Муо буьтуш, дагехь сан
   лар шеца хьо...
 МостагIчо шен мажар дера тIеуьтуш,
 Лаг лаьцна, дай-наной ма хыйзабо...

**Бералла, бералла, декъаза бералла,
 Йовссарша эькхийна
   лелийна бералла...**

Жималло ха хорцуш, еъна цъа хан –
 Дахарехь къегина хьалхара седа...
 Йийсаре дог лоцуш, кхетта и лан,
 Дитийша... ца оьшу и
   цъхаммо хьедан...

**ЭхI! Безам, безам хьо...
 Маржа-яI , сан безам хьо!..**

Дахаран керла некъ, керла доьзал...
 Хъан бах-те, дац иза сурта-тIай...
 Массо а къона йоI сайх чоIа хьеггал,
 Хилла-кха лардар а безаман тай...

**Дахар, дахар хьо...
 Массеран а хила гIоза хьо!..**

Угаре деза дош НАНА вай лору,
 И цIе сайх мел йоккху, ирсо со кхолу...
 Доанца гIаьттина, боккхуш ас мела,

Ийманца ларбелахь доьзал сан, Дела!..

**Шен йоI а, воI а ийманца кхиар-
 И бу-кха уггар а вайн боккха кхиам!..**

Чолхечу дахаран агIонаш луьштуш,
 ДоттагIа, ма мотта хьо тесна Ia...
 ХIора элп ша-ша ас лерина хьоьштуш,
 Хъан цIе сан даг чохь ю ,
   дойтуш ас ха...

**ДоттагIа, доттагIа, сан аьтто куьг,
 Хъан цIе ас йоккхушехь,
   даг кIела юьгу...**

Къам ирсе дахийта
   маьрша мохк оьшу...
 ГIалат ца довла ткъа
   дешар вай доьшу...
 Яхь, ийман, барт болуш
   яккха хIара хан,
 Дала вайна ницкъ лойла,
   сан хьоме къам!..

**Къам-къам ду, делахь вай,
   барт болуш цъаьна,
 И чIагIлуш, дехийла хIора а денна!..**

***

Iаьржа бIаьргаш дуьхьалтуьйсусш,
 Ас цъа башха туьйра кхулу...
 ХIора мIаьрго вовшахуьштуш,
 Йина чIаба даг чохь Iуьлу...

Къежар цъханне гойтур доцуш,
 Доьху даима лачкъош хила...
 Хъанна хаьа, бIаьрг а лоцуш,
 Цамгаро хьо лаьцна Илла...

Даго хьехнарг, даго лехнарг,
 Соьгахь-м дац-кха цъа а хIилла...
 Лаьа суна , дагна везнарг,
 Даима хъан даг чохь хила!..

***

Сема ойланаш...
 Сихачу боларца суьйре тIегIерта,
 Малхбузе цъабосса цIийелла йогу.

Массо а белхало шен цѣхъа гѣрта,
Ехачу хѣусаме со а цѣа йогѣу.
Ков доьлуш, дѣахъаьжча,

сан хѣусам лаьтта,
Сарралца, сагатдеш, и Гийна моьтту.
Дѣо дийна зезагаш цѣхъа тийна хетта,
Ладобгѣча, хетало маршалла хоьтту.

Цѣхъа гѣийла узамаш бечух тера хетта,
Дѣахъаьжча, гѣийла Іаш

хъаьрса-хъач го,
Тѣяхна, леррина ас куьг тѣхъаькхча,
Шех дезар ца дарна, вас хилла го...

Го доьхуш, тарделла,
со агѣор хъаьжча,
Синтарш а, хи доьхуш, гѣлделла го,
Ведар а карахъ со шайна тѣхъаьдча,
Эхъ хетта, бехк лотьцуш, уьш хетало.

Меллаша ког боккхуш, со беша яьлча,
Тѣо-берам боьхуш Іаш жимахверг ву.
«Ма велха, оьцур бу», -юх-юха аьлча,
Ца соцуш, велха и даьлла-те хѣун?

Берашна пхьор кечдеш,
со хьийза йоьлча,
Даго сан билггала цѣхъа сацам бо:
Латта а , даьхни а леладеш хилча,
Ма товш а хир яр-кха дахарехъ со!..

***

Массо а деза дош цѣхъаьна а эчна,
Гульина ларча сайн тѣома кѣл лаьцна,
Йогѣу со, нохчийн йоІ, сан жима йиша,
Ца лууш юьсийла хьо цѣхъа а тиша.

Ехийла гѣоза хьо массо а дийна,
Дахар а хуьлийла ирсо хъан хьийна.
Да-нана доккхадеш, йоккхуш ахъ хан,
Ца луш хьо ехийла цѣхъа а къан!..

Гѣиллакхе, оьзда , эсала, тийна а,
Хилар хьо, шеко яц, хѣора а дийна .
Аллахѣа яхйойла хъан оьмар гѣоза,
Дикано хьоьстийла,
доцуш цѣхъа доза!..

***

Шен ирсан гѣовланга безам дѣатарбеш,
Вахар кху дуьнен чохъ
ма башха хилла...

Цѣхъа са а делахъ ткѣа хьуна сагатдеш,
Цѣхъалха ву ала хьо оьшуш ца хилла...

Замано елар-кха урх цѣхъа шен малъеш,
Дезначу адмашна юххе тѣехила...

Хѣора де дайта, дахар вайн хаздеш,
Юьстахататта вай ямартло, хѣилла?!

***

Ас стенна сагатдо, хѣунда сахьийза?
Садууш, сакьийзош,

дог хьийза къиза...
Гинаршший, лайнаршший,
йоьлча со листа,
Шеконо сийсайо гѣайгѣа сан миска...

Ас стенна сагатдо? Ойланаш цѣийза...
Диначу некъашка

хьоьжуш, со хьийза...
Тѣаьхьенна гѣуллакхаш
муьлхарш ас дитна?
Махкана, халкъана хѣун пайда битна?..

Ас стенна сагатдо, сан корта хьийза...
Даго дѣайизайо гѣайгѣанехъ тийжа...
Тѣаьхьенна йита цѣе цо суна хьоьху,
Сирлачух сирланиг хилийтар доьху!..

***

Тамаше дахар хьо, тамаше зама...
Хьо дезаш ваьхнарг ахъ
ма ваккхъа чѣана...
Селхана, тахана я хир и кхана,
Цѣхъа мацца дигахъа сан са ахъ пана...

Тамаше дуьне хьо, тамаше латта...
Ма мотта, хетта хьо массарна атта...
Сийдеш хъан, баьхнарш а
бу хьуна шортта...
Цѣхъатерра хилац-кха
хѣораннан йорт а...

Тамаше лаьмнаш шу,
тамаше бѣаьвнаш...
Мосазза кхийти шух
мостагѣчун хѣоььнаш...
Сов къиза Гийжийна декъаза дегнаш...
Декъала хуьлийла

догѣмаш шайн эгнарш!..

АЙДАМИРОВА Машар

Безаман къайленаш

Тоххарехъ маъркАжан-хан а хилла, дАа-схъа воьдург, воГу-воьдучура ваьлла.

Гуьйренан цЕмзалло сахът-доза туху адаман лаамашна – мел лиьча а, арахъ латта, хьошалГIа ваха догдоуьйту хан-зама яц тЕхIоьттинарг. Мичара боГу а ца хууш, схъехацабеллачу махо Гуьйрана дуьйна тIуналлах дистина, Iаржъеллачу мархийн гай датIош, доГIа охъахийцира. Кийра уьйзучу шийлачу хIавао цхъа тамашийна ша буьллур пехашна – дегIехъ халла сийсачу йовхонах хъаьрчий, кхарзаеллачу йовхаршца юха араатталора.

БIаьста, аьхка ховхачу махо, малхо хьистина, дехха самукъане той дIакхехьна дитташ хIинца можа-мокхачу базе дирзина. Шаьш горахIитто гIертачу дерачу мехашна ма-хуьллу дуьхьало ян гIерташ, наггахъ гIийла узарш а хеза церан. Амма мел кадеттарх а, тIаьххъара шайх къаьста гIа а ца сацало. ХIокхеран, луьстачу гIашлахъ зевне декначу олхазарийн, долу ирс а ца хили – шелонна тIам ластийна, кхидIа а шайн той дIакхехъа йовхачу махка, тIома дIадаха.

ТIегIертачу буьрсачу Iаьнна йилхина яьлла гуьйре тIаьххъара сауьйзуш ю.

Асхъабан дагара хууш санна, Iийжа иза.

Машенан кор схъа а диллина, цигаьрка а латийна, дIаьвше кIур сутара чууьйзира цо.

Таханлерчу дийнах догдилла дезар ду – мел ладеГIарх а цхъа сом пайда ца беа. «Дахар – кепек», – бохург хIун ду хии.

ХIан-хIа, хIуьтгаренна Iийр ву-кх иза, Iан дезахъ, буьйса юккъе яххалц.

Болх-м яцара хIара, делахъ а хене ца ваьлча волий? Дийнна де дIадолу, раГI ца кхочуш а: машен мел ерг, таксист хилла дIахIоьттина.

ХIун до дIавахана а?

Чуьраниг яц чомахъ йистхуьлуш а, бераш а ду иштта дех уьдуш. Къаьсттина йоккхайлолу йоI.

Дала хъеха шена!

Кхуьур ю маре яха а, дIаяхча, юхаян а... Беран тIорза!

– Ваши! – ойлане ваьлла, вицвелла Асхъаб меттавалийра корехъ гучуваьллачу къоначу стага.

– Ваши, хьо мукъа вуй?

– Дера ву-кх, Гуьйрана дуьйна дIа-м. Хьо стенга ваха веза?

– ГIалара аравала а ца деза. Тхо кхоь ву. Машен галъяьлла тхан, кхиниг лобхуш Iен хан яцара...

КIант, воьхна, дIасахъаьвзира.

– Сингаттаме хIумма-м дац? – шекваьлла, хаттар дира Асхъаба.

– Ваши, хан йиллина йоI ю-кх тхоьга хьобжуш лаьтташ... ТIаьхъа дисча, товш ма дац ишттачохъ!

Асхъаба, резавоцуш, корта хьовзийра.

– ЙоI ядо дохку-кх шу!?

– ХІан-хІа, ваши, йоІ реза ю, цуьнан шен гергарчу зудчо арайоккхуш а ю...

Машен, шен чиркхийн серлонца Іаьржа бода цоьстуш, буйсане, кхин а цхьа кьайле кховдо новкьаелира.

Кегийрхой юкьа-кара вовшашка лохха бистхуьлуш хезара. Гуш дара: уьш ханна воккха волчу Асхьабах, гІиллакх лотьцуш, ийзалуш хилар. Кьоначу нахехь долчу изхь-ийманах бІаьрг буьзира хІокхунан.

– Кхин некь ца карийра шуна?

– Бехк ма биллалахь, ваши, ахь аьллучух ца кхийтира со? – хьалха хиьна вогІург хаттарца схьавирзира.

– Ас-м, йоІ иштта, обаргаш санна, тебар доцуш, массарна а хууш, еза-йоккха йига ца мегара? – хоьттура.

– ВаллахІи, мегар-кх, дукха мага а мегаш-м. Вайн дайн овздачу гІиллакхца, шарІо ма-бохху и чекхдаккха а ма хьаьвсира тхо. Баккхий нах а бахийтира йоІ еха, молла хьалха а ваьккхина... Да дукха буьрса стаг ву-кх цуьнан...

– Реза ца хили?

– ХІан-хІа!

– Нуц муьлханиг ву шух? Хьо-м вац?

– Вац дера-кх, – куьг ластийра жимхас. – Тхо доттагий ду.

– Ша хІунда вац куьг бехкениг?

– Шен куьйгаш цІена дитархьама, – велавелира кІант. – ЙоьІан сий лардархьама! Захалонна хьалхара некь бихкича, шолгІа некь харжа дийзи тхан, амма иза а ма бу цІена дІакхехьа безаш... Там-мах барца долу хІума дІадирзича, гучувер ву нуц а...

Асхьабана тайра и кьамел.

– Цѐрачарна хууш дуй аша юьхьарлаьцнарг? – хІоьттина тийналла йохорхьама хатгар дира цо.

– Ду дера-кх, – юха а кьамеле велира хьалха хиьнарг. – Тховсалерниг-м, Дала мукълахь, зен-зулам доцуш дІадоьрзур дара, ваши! Стокка тхуна хилларг ца хилчхьана...

– ХІун дара иза?

– ЙоІа тешамна елла чІуг а йолуш, цо аьллучу дийнахь ехийта баккхий нах бахийтинера оха. Да вацара цуьнан, вежарий бара. Амма тІаьхьарчу минотехь чІогІа дуьхьалбевлира уьш захалонна. Бахьана хІун дара аьлча, дІо мацах цкьа, микли заманахь, шина а агІорчеран тайп-тукхамашна юкьахь хилла цхьа дов-питана айбина хиллера цара. ХІун дийр ду ткьа? Тур-тапча а яьккхина, чугІоьртигла а ма дацара нехан нахана! ХІинце-хІинце нускал цІа кхочу бохуш, доккха той хІоттийна Іаш кІентан цІеранаш а бу нускал а дац... Эццахь дІатохавеллачу тхан тобанан хьалхарчу стага, Якьуба, оцу юьртахь марехь йолчу шен шичица барт бина хиллера цуьнан йоІ яло... Шен дагахь оха айбина гІуллакх юьхьІаьржонца ца дерзийта... И тусаделлачу тхан захало духатоьхначу вежарша тхоьга хабар туху, шашь реза ду, шайн йиша дІайига олий...

– ХІунда? – дуьйцучо цецваьккхина Асхьаб, кхеташ вац вежарша лелочух.

– ВаллахІи, ваши, хьуна догІу аьлла ца боху ас, ахь бехк а ма билла иштта аларна, наггахь баккхийчара лелочунна, мел тІекхиа гІиртича а, тхо, кегийрхой, кхета ма ца кхета хьуна... Тхоьгахь сакхташ лотьху, шайн сакхташ гуш а ца хуьлу. Тхо-м, дуьне-дахар довзанза кхиазхой хилийтахьа, ткьа шортта зиьделларг а

долуш, хан-замано кӀорггера хьекъал а, кхетам а белла хила ма беза тӀекхуьучу тхуна хьехарш дан декхарийлахь болу къаной... КъинтӀеравалалахь, ваши, шашь берриш ледара бу бохург дац хьуна иза...

– Хьо харц вац-кх, жима къонаха, бакълуйш ву, – дахарехь шех йийлина ледарлонаш дагаяхкинчу Асхьабана ша-шех изъх хийтира. Цхьадика, бодашкахь гойла а дацара хьаьжа тӀехь буьрттигал даьлла хьацар а, цийелла юьхь а. – ТӀаккха, дӀадигин аша нускал?

– Ткъа тхуна хууш ма дац Якъуба бина сацам... – соцунгӀа а хилла, дийца волавелира кӀант. – Тхо нускалца дукха хазахетарна, хьерадевлча санна, дӀакхочу, тхуна тӀаьххье Якъуб а вогу-кх кхин цхьа нускал а далош!

– И бохург хӀун ду?! – Асхьаба, ша хӀун леладо а ца хууш, машен а лахийнера.

– И ду-кх. Тхан доттагӀчунна шиь нускал хили-кх! – велавелира дуьйцуш верг. – Шинненна а хууш дац хӀобттина хьал, тхан цхьаь нускал долуш ду, хьо дӀагӀо олийла а ма дац тӀедалийначуьнга...

– ТӀаккха хӀун ди аша?

– ДоттагӀий стенна оьшу ишттачохь, орцах а ца бевлча? Царах цхьамма шена дерзийра шолгӀа нускал. Цхьана дийнахь ши той дир-кха оха. Долалуш удар кегийнехь а, чаккхе, Делан къинхетамца, дика хилира!

– Далла бу хастам! – доггаха вистхилира Асхьаб. – Хинца муха ду оцу шина доттагӀчун Ӏер-дахар?

– Оцу тӀехьа хиьна Ӏаш ву-кх и шиь. Цаьршинга хаттахь! – гӀадвахана, велавелира жима къонах.

– ЭхӀ, Дала дукхадахадойла шу! – самукъаделира Асхьабан а.

– И чолхенаш хӀуьттур ма яцара, баккхийчара шашь лелочун ойла еш хиллехьара! – ша хӀинцца дийцинчун дегаӀийжамца жамӀ дира кӀанта.

– Хуммаь дац, тхуна бехк билла сихлой шу-м. Олуш ма ду: къоначарна – хьехамаш, къаношна – бехказбийлар!

– Цунах а кхета тарло, амма тхох дийлина гӀалаташ нисдан йиш хиларх, баккхийчарех девлларш доккхачу зуламе доьрзу-кх.

Буйсана дӀаиккхинчу машенах, вота етташ, охьаӀеначу догӀано долчун тӀе а сагатдора.

Хьажахьа, хӀара кегийрхой-м, хьанора бу, жимчохь хӀокхуьнгахь ца хилла кхетам болуш а, лела хууш а!

Ткъе пхи шо хьалха, хӀара санначу гуьйренан цӀемзачу буса дара иза а. Хинца хӀорш боллу хьал дара – йобӀан да резавацара захалонна. ТӀаккха езаро ша араер ю элира. Йиллина хан тӀекхечира. Дагна езарг хьеялайоблча, сагатделла, шен доттагӀий машенахь а битина, кертал дехьа а ваьлла, бешахула, тебаш, йоӀ ехачу цийнан коре дӀаохьавелира хӀара. Чуьра чиркх латийна бацара. Оцу минотехь кор деллалуш а хезна, ша волччохь бӀаран стоммачу гӀодах дӀаийна, са оззийнчохь дӀатийра безамо хьалхатоьтту къонах.

Беш хадош дӀахьаьдира ший а, амма гена ца делира – когаш кӀелара латта дедира.

Миска, ден бертаза ша хӀинцца яьккхинчу гӀулчо Ӏадийначу йоӀанна дицделлера шен дас бешахь гӀу яккхар.

Хинца таллархочо ижуна биллинчу гурахь санна, ший а гӀорасиз доьхна хьийзара готтачу гӀу чохь. Орца дохийла а я гӀар-тата йокхийла а дац. Цу чуьра хьалавалалур ву бохург аьттехьа а дацара.

– Вайшимма хІун де-те? – дукхахдерг Ёаьргашца хаттар дира кхераяларна яхьийначу йоІа.

– Цкъа хьо хъалаяла, новкъахъ лаьтгаш кІайн «Волга» ю, ахъ сан накъосташка хилларг дийца, цара суна гІо дийр ду...

– Со хъала муха йолу? – шабаршца дуьйцург а хазарна кхоьруш ду нускал.

– Сан коьшкала яла... Хьалхе-м дара хІара, делахъ а мацца цкъа коьшкала хаориг хилча, тховса дуьйна хуьлубьтур вай иза! – иштта, шабаре а ваьлла, забар ян гІертара хІокху йоьхначу буса нуц хила араваьлларг а.

Нускал, дош ала а кхиале, доттагІаша кхин хаттар доцуш, мох санна, дадийна марзойн кетІа охьадиллира. Кхераяларо, йохаро дагар а хьадийтина, хоршано егайора йоІ. Йоьлхучура ца соцуш, мела хиш Іенош нускал дайца, шекбевлира хІара шайга йоссийна нах.

КІентан доттагІашна тІебирзира:

– ЙоІ хІунда йоьлху? Цуьнан бертаза ялийна аша иза?

– Ца ялийна, – боьхна хьийзара нускал схьадалийнарш.

– Асхьаб стенгахъ ву?

– Ца хаьа, – кхин а буьйхира уьш.

– Нускале хаттийша, цунна дуьхьалвахара-кх иза... бешахула...

– Хьуна гирий иза? – «ахІи» декъа даханчу нускална гуобиллира массара а.

Накхармозийн вой даьлча санна, чохъ йоккха гІовгІа елира.

– ХІей, Іовдалш, цо муха дуьйцу шуьга хилларг? – мохъ белира цхьаьннан.

Чохъ хаттаре тийналла хІоьгтира.

– Цкъа мотт бастийта цуьнга! Тентакаш!

Дадийна деана хи чохъ зока нускале дІакховдийра. Эхъ хета моттуйтуш, сетгаш Іойла а дацара.

– Мала... – цІийн тІадам байна, кІайделлачу балдашца халла пурба а делла, – гІу чу воьжна... – елхарца юха а Іанадахара нускал.

ДоттагІий сиха иза волчу дІалилхира...

Нуц-м вара, орцаных дог а диллина, хаттах а вуьзна, оцу юккъехула дерзо ваша а вина, мила вала, церг тІе церг ца кхеташ, гуьйриг санна, воьжна Іаш.

Асхьаб и йоьхна буьйса дага массузза йогІу хІинца велахъ а, цкъа а йицлур яц йиьна и шело а, ша ишттачу хьолехъ волуш Іуьйре тІекхачаран хилла бала а, и Іуьйре ца ган оцу буса ша Деле шена ехна Іожалла а.

– Ваши, схьакхечи вай, кхузахъ сацаехъа! Тхо, хье ца луш, юхадобьрзу хьуна!

– Со сиха вац, шайн гІуллакх де аша! Дала аьтто бойла!

ХІорш схьакхаьчна меттиг хІара вежа куп яра. Эцца, дехъа урамехъ ду цуьнан цІенош а. ЦІаван хьевелча, саготта хир болуш бу. ХІуммаь дац, сагатделча а...

Амма хІинца Іуьйранлерчу оьгІазлонца яцара-кха и ойланаш а, япарш а. Шеквийла воьллера шен амалех, леларех. ОьгІазлоно моха етгаш, юм эцна, хахкаелла ойланаш а чаболе евллера.

Латийна сирник бете хьушшехъ, корехула гинчо дукха цецваьккхина, бага йоьллина цигаьрка логе эккхазе висира Асхьаб. Нускалан кеп хІиттош, кІайчу йовлакхца юьхъ лечкъош машенна тІеялориг... хІокхуьнан йоІ яра. Совбаьллачу таІамо корта хьовзийра и сурт гинчу ден.

«Хьий, шайтІа-я! Иммансиз! Ас... ас легаш Іуьйдур... настарш кегийир... корта цоьстур...», – кхерамаш тийсар юкьахдехира кхидІа гинчо.

Нускал ара а даьккхина, хаза куьг а лестош, хьеший новкъабохург хІокхуьнан

гергара зуда яра.

«Ас шинненна дан деззарг дийр ду!» – моха еанера кхунна.

Кхидла дерриге а, гленах санна, хилира...

Асхьаб машен чуъра ара а ца иккхира, гергарчу зудчунна я йоанна дов а ца дира...

Иза ша волччохь, коьртара куй таПош хьаьжа те а оьзна, тапъаьлла Гийра.

Кегийрхоша аьлладу метте нускал дла а дигира...

– Ваши, Дела реза хуьлда хьуна! КъинтIеравалалахь, тхоьгара, ларамаза а, хьайна цатовриг даьлলেখь! ХIахI, дIалацал, ваши, диканна доккхийла! – олуш, шега кховдийна ахча а схьайицира.

ХIара-м къинтIера дера велира!

Муха ца волу?

Нийса некъ шега кховдийча, цуьнан кхоччуш мах хадо ца хиьна волу хIара къинтIераваккха хIун дара?

ХIинцца оцу кIанта вийцинчу оцу цхьана йоьан сонтачу вежарех воьлийла а ма дара хIокхуьнан?!

Кхаьрдинарг шена тедеогIу бохург хIара ду-кх.

«ВаллахIи, ваши... наггахь баккхийчара лелочунна, мел тIекхиа гIоьртича а, тхо, кегийрхой, те-м ца кхуьу хьуна...».

Уьш муха кхуьу, шен сонталлех хIара ша кхеташ а ца хилча?

«Тхоьгахь сакхташ лобху, шайн сакхташ гучохь а ца хуьлу...».

ЭхI, ма бакълуйьш вара-кха и жимха!

И тIекхуьу цIена чкъор талхориш-м хIорш, къанбеллачарех цхьаберш ма буй.

Уьш шайн хьекъалца дIалела буйтий, алахьа?

«И чолхе хьелаш хIуьттур ма дацара, цхьаболу баккхийнаш шаьш лелочун ойла еш белажьара!»

Дацара дера-кх! ХIара, вир санна, дуьхьалаваьлла ца хиллехьара, хила ма-деззара захало теэцна хиллехьара, тховса хилларг хир ма дацара.

Цкъа а дуьйцу хезна хIума дуй, ткъа, хIара?! Да ша шен машенахь йоI маре дIаиэцна вахана!

Дера ма да хьо те! Тедеана даьлча а, дуьйцу ма хаза хьо!

Машен дла а хIоттийна, чохьхавелира Асхьаб. ХIусамдена дуьхьала хьаьдира Човка. Йилхина бIаьргаш бу цIийбелла. «Ткъарш-ткъирш» деш, куьйгийн пIелгаш сеттош, маттанна тийсалуж, хьацаран кIур хилла аьшпашца дийца гIерга иза хилларг. – ХIинцца хии-кх суна... и вайн йоI боху хIума... хьаьдда маре яхана... еха ма яхарг... – Юха «ахIи-ахIи» деш, мара ийза йолаелира.

Гинчо, хезначо а гIелвина Асхьаб везза маьнги тIехь вахвелира.

– Дитал хIинца, ма ел гIовгIа, – куьг ластийра цо. – Гергарчу зудчо йоI хаза новкъа а яьккхи, дас неI-сагIина те кхаччалц дла а кхетий... «Шабашка» а хили. Вайшимма-м, хьанора, листа ма-деззара дIалистира дайн шира Iадат!..

Буьйсанан бере а, беттасин илланча а...

Юькбачу хьуьнхахула воглучу цо дуйхьал нисделла генаш куьйга дласатоттура... паргIат дласахьожура... Массо а хIуманан тидам боккхура... Долахочун бIаьрг кхарстабора массо а метте... Сакхваьлла ладугIу... Цхьаь хаало... ХIаь... дехьа агIорхьа схьа ду и шах-шах... я мукьам бу-те и? ТIаьххьара дуйхьало – луьстачу диттийн гаьннаш – дIаса а теттина, гIулч тесча, хIара буьйсанан бере жимчу майдана волу... ХIаь, хIинца схьакарий кхунна и... Беттасин илланча... Кхунна дукха хезнера и юьйцу... даго дукха ийзийнера и йолчу... ХIинца карий-кха... Говрара лаха а воьссина, тIевало... БIаьргашна гучух ца теша... ХIокху буьйсанан паналлехь, кху хьуьннан кIоргехь и йоцург кхин хIумма а дац... Илланча а, цуьнан мукьам а... СадаIар а дицдина, ладобгIу беречо цуьнга... Дешнаш а кьаьста...

– ХIинца сан ю-кх хIара буьйса... кху буьйсанан тийналла а, ло а... геннара сега серлонаш а, кхола а кхоьлина, кхин а ло гулдеш йолу стигал а... Iуьйре хиллалц сан ю... ТIаккха, Iуьйренца дуьне самадолуш, цуьнца цхьаьна гIовттур ду дезарш а, декхарш а... тIаккха юха а рогIера го... Амма хIара масех сахьт сан...

... Тамаше а ю хIара буьйса... инзара а... цуьнца цхьаьна тешаме а... ЧIогIа собаре а ю буьйса... цуьнца цхьаьна гергара а... Хьайна ма-тов дагарадийца эвхьаза а ю... Мел дукха ахь шега гIайгIа ялхаярх, дIаяда, чекхьяла сих а ца ло... Цундела еккьа цхьана буьйсане далхадо ма-дарра... цкьа а цхьаьнгга а далхор доцург... Цуьнан боданечу бIаьргаш чохь ахь дуйщучух дог кхардар а, хьан гIайгIанах лазам а, байттамал а ца го... цундела дуйцу цуьнга дагара... Ткьа буьйса-м шен паргалчу боларца текхаш ю... Цуьнга, чекхьяла бохуш, дехарш ас а ца до... Мелхо а, Iуьйрено и кьахкорна кхоьру-кх... Дукха аьрха хуьлу и Iуьйре... шен кьоналlex бIобобьлла хуьлу...

Суна-м хIинца де Iехо ма Iемина... со цунна йоблу... мел цо кецIаш яхь а йоблу... Суьйренца а барт тайна сан... цунна моьтту-кх, сан шеца и тайна... Вуьшта-м, цхьа тудар ма дай динарг... цуьнга буьйсанца эмгаралла ца лацийта... Амма буьйсане маршалла даггара хотту... Меллаша дIадоккху юьхь тIера еларан пардо а... БIаьргийн йоза хьулда оьккина кирхьанаш а дIасатотту... БIаьрзечу буьйсано йоьшур ма яц цу бIаьргийн йозанехь Iорайолу сингIайгIа... цуьнан гIуллакх дац и еша а, ган а... Уллера гича буьйсанна а кхочур ду цунах дакьа... ТIаккха и цунна яз ца ян дукха кIорге хуьля езар ю... дийнан кхардамах ма-хуьльярра... Амма хIара буьйса а ма яц иштта суна ма-хеттара а... хIара а ма ю бабас ша ялале йина... Азаллин хеннара йолчу кхуо цхьадерг шена ца хезаш, ца кхеташ санна, тIех а ма тосу... кхана шех эхь хеташ, сан юьхь ца ягийта... Суна-м айса бен ца до моьтту и хIилла?! Цхьамма шена чу а ца тарделла охьаIанийнарг, юха карладаьккхича, цунна эхь хетар дуй а хууш, «дегалацам а ма ца хили сан-м, юха паргIат дуйщур вай», – олуш, и дерриг а дIадаьа хьайна бен ца хаьа моьтту хьуна? Буьйсанан а ду-кх и гIиллакх... Цундела еза и суна дукха а...

Цхьа биэн йоцуш а хеталуш, амма чIогIа тидаме и йолу дела...

Язьяла а ма ца гIерта... ша леррина сан дуйхьа еана бохуш, со несала а ца йохуйту... Иштта, дуйхьалдIа ярхьама ша еьча санна, схьахIутту-кх... саготталлина аряялча санна...

ТIаккха меллаша схьаоьцу соьгара мохь а...

Цу ларчин йозалло буйсанан куьг дегийча а, сайн белш мелла а яйъелча а хаало суна, мел деза ду айса текхо дукъ... цуьнца цхъаьна гѣххъа дог а къовзадо... аьрхачу Гуйьрено кьинхетамза, ша суна Гуллакхна тухуш санна, шен саьхъара бѣаьргашца сан хъежар а лобцуш, селхана хиллачу йозалло со охъа ца тагийна а хеталой, кхин а совбоккхуш и мохъ сайна ги тухуш сурт дуьхъал а хлуттий... Гуйьрено со роГерчу гоне лоллу сурт... «Хлора стага шега дѣабахъалур болу мохъ лоцу гѣе», – олуш, некъан дош а кхайкхош...

Амма буйса маслаѣат дан юлу... «ишта вон а яц хъуна и Гуйьре... жимма аьрха ю-кх... кханалерниг таханлерчул а кьинхетаме хир ю...»...

Амма со Геххол хИлла дуй-те сел хъекъалечу буйсанехъ а? Суна ма хаъа, цо и хИунда боху... тховса цо ца ийицича а, кхана цу Гуйьрено ша гойтур ма ю шен юьхъ... Паккха, стенна оьшу цо питана тийса?

Корта а ластабой, сайн бохчи чу кхевда со... буйсанна дан тамехъ совГат лохуш... дѣасакегадо бохча... муьлхарг къастор ца хууш... забарш, довха дош, хилларг я хила тарло диканиг... я дегайовхо... муьлха къастор дара-те?

Амма сан хьомсарчу доттаГчо, буйсано, юхадоккху сан куьг... «Ца оьшу... суна хИумма а ца оьшу... кхана-лама вайшиннал Гаддайнарг дуьхъалкхетар... цунна лур ахъ... хъайна дита ца олу ас... хаъа, и эрна дуй...

Ма-дарра аьлча, вайша Гаддайна а дац...

Кхин хИумма а дацахъ а, вайшиъ-х дай вовшийн...

Цул а, и бохча Гад а дитий, соьга ладоГѣхъа... Ас цхъа туьйра дуьйцу хъуна... хъан сатийсамех дуьйцина ас и... чИоГѣ сирла а хиллера хъан уьш... сайн буйкъачу боданехъ кхин къегам ца латош, цара лучу серлонехъ вовшаштеси-кх ас и... дукха экама уьш хиларна вуно лерина а яьлли... цхъаццайолчу меттехъ-м деккъа тилораш тѣхъ кхозура уьш... царех хъесий дехира ас...

Дицдале ала ас, хьо туьйрано Гехоле... суна уггар а доккха совГат ду-кх хъан сох болу тешам а, буберо ненан куьйге санна, мухѣажаро Даймахке санна, хИу хаьдда висинчо Горторе санна, ахъ соьга сатийсар»...

Хѣара хъаза хиллехъара...

Кхуо дукха ойланаш йора шен дахар цанисдаларх... Даим а коьрте хьийзарг цхъа хаттар дара: «ХИунда?!»

Кхуо и хаттар дан а дира, цхъа бегИийла хан а лехна, цИийнадеца даггара къамел а дина, кхидѣа хирдолчун сурт мукъане а хИотто дагахъ...

– Баккъал а, ма дош дац-кх хѣара вайн хене дийлар... Ма кѣадъелла-кх со! ХИун дийр дара-те, хѣара вайн доьзалера сурт хийца?! Хьо сайх воккхавейта ас дийр доцуш хИума дацар-кха... Хьо стенна реза вац хаахъара... Нехан зударий марера боьхча, Гуллакх ца дора я Гиллакх дацара олий, дийца доккхург и Гуллакх-Гиллакх хуьлур-кха... Ас сайгара муьлхарг нисдича барт хир бара-те вайн? Хьо резава хийцалур яр-кха со... Алахъа, баккъал а – Гуллакхаш де ас кхин а совьюьйлуш, я Гиллакхца нисло?

Цецваьлла, шена хѣара дуьххъара гуш санна, хъаьжира важа (гуш хила а там бара дуьххъара, адам ду-кх хѣара аьлла, кхуьнан бѣаьра хъажа и ларош а вацара)... Вехха Гийра ойлаеш а... Тпаккха хезначо хѣара а яьккхира цец...

– Цкъа а, цхъана хИуманна тѣхъ хъуна билла бехк хилла бац-кха сан а, сан нехан а... Хъуна дан дезарг хьобхуш а ца хезна суна сан нанас, я хьобх бехкаш дохуш а ца хезна... Цкъацкъа со-суо а цецвуйлу, ас хъайгахъ латгочу Гѣазапца, сан нахана а, суна а ела дог хъан дарах а, хъайн дагара ца хайита ахъ хъайна бечу ницкъах а... Хъуна ала цхъа а хИума дац-кха сан... Амма хѣетте а хьо ца еза-кх суна...

– Хунда?!

Тпаккха цо деллачу жобпан ойла кхуо цул тпаккха даьккинчу шерашкахь дуккха а йира...

– Хаза яц хьо... Суна хаза ца хета... Цундела ца еза...

– Тпаккха-м ца хаба суна...

– Со кхин стенах цевуьйлу хаьий хьуна?

– Стенах?

– Массо а хуманна яхь йолчу хьан, суна хьо ца оьший хуьушехь, соьца ца Иен яхь яц-кха...

– Яц... И хунда яц хинца а ца кхетта-кх хьо...

– Сайх ца ялалуш ца йай-м хаба суна...

Кхуо хинца а йо цуьнан дукха ойла... Хеттахь а, хинца а... Амма башха-башха...

Цкба юьхьанца хетара, баккбал а, со хаза хиллехьара, кхечу кепара хир ма дара хара...

Тпаккха цхьа ойла кьегира: «Ванах, куц хаза цахиларх, кхин со адам хета бахьана дацара-те?! Цхьана нехан, цхьана ден-ненан йоI ма яра со... кхин хумма а ца хилча а, цаьрца гергарло таса а захало дийр ма дара аьлла, нехан ойла а лаьтташ... Сайн ма-хуьллу тасаелла, кхаьрца мага а ма гертара со, даггара хорш беа а ма безара...

Ткба хинца ша-шех йоьлу... ша «Хунда?!» аьлла динчу хаттарх а... ша йинчу ойланех а...

Хун биэн дара иза, хундда а езаш а, оьшуш а ца хиллехь а... муьлхха жоп а цхьаь хилча – ца еза дела... ца оьшу дела...

Хара хаза хиллехьара... тпаккха ша дара....

Цкба ларамза синкьераме нисьелча...

Верхитта шо хьалха ду хара... Веданахь вовшахтучу литературни кьовсадаларе даха машен а ца хилла, луларчу юьрта шен шичас нускал далинчу йоьдучу нанна тпаккхатасаеллера иза, зуда йоссийначе кхаьчнера со... Куьгбехкечо шен шича волчу доссийнера нускал... Дика дпдерзо дезачу кертахь цхьацца дезарш деш, кечамаш беш де дпделира тхан. Сарахь нускале хьажа юьгур яц аьлла, кхерам а тесна, соьга а дайтира и дезарш, киншка йоьшучуьра гпгта дийзира сан, кьовсадаларе ца яхана дог доьхна елахь а...

Апрель беттан денош а кхин башха деха хиларца билгалдевлла дацарна, суьйре кчачаре а деха хьежа ца дийзира... Сан накьостий-мехкарий дукха лерина кечбала буьйлира нускалдолчу баха... ишколан хормица ю ала мегар долу со а тпаккхатпгтира, цара куьзга кьуьйсучу юкьяна Дадашев Абдуллин «Кхайкхаза хьаша» ешна яла гпгташ са а хаьдда... Амма тхаш арадовла тохаделча, сайна улле бевларш мелла а хаза а хетта, жимма царна тпекхиа дагахь чпба охьахийцира, «коьрта йовлакх тилла» бохуш, ненан нанас тпаккха бетта мохь ца хеза кеп а хпгтош...

Дпакхьача нускале бпберг тоьхний, хьал-де хаьгтиний довлале пондар-вота юкьадаьккхи... Баьрчерчу мпгларехь мехкарий дпанисбели, церан мпгла берзош, со юххе а тасалуш... неларехьа болу мпгла кпенташа а леци дп... дуьйладели хелхарш... Киншкеш дпавелча, шозлагпга хазахетар хелхар долчу суна гуш хума дац, и хаза хелхарш доцург...

Амма суна хелхарш бен гуш ца хиллехь а, со гуш берш а хилла-кх...

Хелаяла юкьяьккхи вайн хьаша а... юха кхин цкба а... тпаккха кхин а

цкъа... Яла мел олу а, хІан-хІа ала а ца деза моьттуш, хелхар вайн хьешо а до...

ТІаккха, жимма дист а хуьлуш, вовшашка бІаьрг а тухуш хелхарш дечара, севци... Юкьалеларг (тхо долчу агІор човс ца олу) а схьакарий... ДІаса а хьаьвзина, вайн хьешана тІе а хІоьтти... «Оцу Хьенеха, схьахьожуш, хІума де боху хьобга»...

Жима хІума дац сан эхь хетта хьовзар а, йоьхна хьовзар а... Дахарехь дуьххьара тІедеьна хабар ма ду хІара... Тхайн юьртахь йоккххайолчу йишина тІаьхьа а тасаелла масехазза белхи ячча я синкьераме нисьелча, соьга аьлла хІума ма дацара иза...

Буса йижа халла чуйоьрзуш йолу со ца кхочуш меттиг бацара юьртахь... ишкол а, музыкин ишкол а, клуб а, хьуьжар а, бедарш тега Іамо курсаш а, хьуьжарехь тхочца доьшуш йолу йоккха стаг йолчу дагарадийца а, тІаккха зударийн туркх йолчу цьацца хІума хьехийта а, ишколехь дан дезаш долу пенан газет дан а, дешарна тІаьхьа ца кхуьу бераш Іамо а... кхин масане дара уьш... Цундела, кхин бехк а бацара сан, юьртарчу кегийрхойн зудабер ду аьлла соьга схьа ца хьаьвсича а, царна массарна а со шайн гергара хетара... берийн амалшкара ялаза а ...

Ткъа хІинца соьга кхийдориг жима хІума ма дац... (суна хийтир-кха иштта)... «Схьахьожуш хІума де»... Дуьхьал хІун ала деза ас? Ца хьожу ала а ма ца лаьа... хьожу ала а эхь а хета... Сайн метта жоп далар юкьалелачуьнгахь дитар гІоли хийти суна... «Дика ду», аьлла, соьгара жоп хьуш яха важа-м... ТІаккха суна уллехь, охьа а ца хууш, синкьераме хьоьжуш лаьтгачу сан ненан шичин йоІ хуьлуш йолчу сан нийсархочунна тІедайти иштта хабар кхечу кІанта... Цо деллачу жоьпо со ойлане а йоккхуш... «Ден вешин баьрче а хиьна, хьобга догдаха бакъахьа ца хета»... ТІаккха ас хІаь ма аьлла, и нийса дуй аьллачу сан хаттарна жоп иштта делира: «Хьо хьаша ю... хьуна мегаш ду...»... ТІаккха-м сапаргІатдели сан... Маьрша доцу хІума а ма ца дезара цкъа а...

ШенрогІехь синкьерам дІабоьдуш, дІахьожур ю аьлла тІелаьцнехь а, цу агІор хьажча, дуьне а сайна тІекхетар долуш санна, лаьттан бІаьра йогІаеллачуьра хьала ца таьІачу суна дагатеси: «Деллахь, хІара догдахар тІе а лаьцна, сайна хІара бала бечул, паргІат массаьрга а дІаса а хьожуш Іийнехь гІоли ма дара суна...»

Амма тІелацам бина баьллера... цундела, схьахьажа олий, сих-сиха хабар тІе а доуьйтуш, дика ду олий, ас корта а таІош, дІабоьдура синкьерам...

Цигара дІасадохале кхин а цьха керла хабар дайити: «Ван-кхача мегар дуй?» аьлла... ХІинца-м сихха сан маьхчех дагаели со... «Хьайн лаам бу-кх хьан» – аьлла, жоп вовшахтеси тхан «кхеташоно»...

ТІаккха, веана схьакхачахь, хІун ала деза ас аьлча, ала дезарг а хьийхи... «Дуьххьара веьча – оила а йина, хІума дийр ду ала... Дуьненан синкьерамна дош, шозлагІа веьча, дала мегар ду... ТІаьхьалонах дерг хьайна хуур ду хьуна...»...

Иштта дІадирзира сан синкьераме яхар а... Амма... таханналц дІа а ца дирзина... Цул тІаьхьа хийла хаттар а кхолладели... Нагахь верхІитта шо хьалха... апрель беттан иттолгІачу дийнахь, гоблелец ло а диллина... некъ юяхьа а баьлла, кьовсадаларан метта синкьераме со ца нисьеллехь, муха нислур дара-те хІара дерриг а... Амма цу хеттарийн-хетарийн чаккхе ца хилар а... уьш дерриш эрна хилар а гуш ду-кх...

ЭЛДИЕВА Марет

Цхъа дола

-Воккха Дада, хьо цхъанхъа ваха глерта?

-Х!аъ.

-Воккха Дада, мича гIур ву хьо?

-Дала пурба лахъ, Макка а, Мединате а, хъаж кхочушда...

Жимачу кIанта леррина тергалво воккха стаг...

-Воккха Дада, хьо цига дола дан воьдуш ву?...Ахъ цигахъ хIун доьхур ду Деле, Воккха Дада?...Воккха Дада. ..ХIан, Воккха Дада? Цигахъ Деле хIун деха воьдуш ву хьо?... ХIан, Воккха Дада?

-ХIунда хойтту ахъ, Дуду?

-Цигахъ дехнарг Дала ло бохура бабас... сан а ма дара хъуна цигахъ чIогIа-чIогIа деха дезаш хIума... ХIан, Воккха Дада?

Жимма соцунгIа а йина, кIанта юха а хаьттира: «Воккха Дада, дуй хъан цигахъ деха дезаш хIумма а?» Воккхачу стага кIант маравоьллира: «ХIун дара, Дуду, хъан цигахъ деха дезаш?» Шен Iаьржа боккха ши бIаьрг воккхачу стагана тIе бугIуш, кIанта элира: «Цкъа ахъ алахъа, хъайн цигахъ деха дезаш хIума ду-дац? Хъуна луург а, сайна луург а деха йиш ма ю сан, Дала мукъ лахъ». Леррина воккхачу стаге хьобжуш волу кIант, цхъа чIогIа самукъадаьлла, кIажваххана велавелира. ТIаккха, воккхачу стеган вортанах а хъаьрчина, цунна обанаш ехира, цул тIаьхъа дийцира луург. «Воккха Дада, хьо дIа ма-кхаьччинехъ, цхъа а гIовгIа йоцчу а валий, хъайна Дудус а, Тамаша а тIедиллинера алий, Деле дIа а хоуйтуш... вайн Деле... тхойшиннен дай, наний цхъана дахийта алий, дехахъа...». КIентан хъажар – сатийсаман хIорд хилла, воккхачу стеган кхетапе кхечира... Кхохкийна, ладугIуш Iара иза кIанте... Нийсса бIаьргаш чу ца хъаьжча, ша дуйцуьрг ца хазарна кхоьруш санна, хIокхунна тIера бIаьрг ца боккхуш, кхидIа а дуйцура Дудус: «Цхъа жимма бен дов ца даьлла цу шиннан... дадас цIа яло мегар ма дара нана... ца ялайо-кх... нана а хуьлу езаеш, цIа ян ца лаьа бохуш... суний, Тамашний ма лаьа... Тамаш жима ма ю... цуьннан къа ма ду... ХъастагIа тхойша нана йолчуьра цIа догIуш, иза йилхира хъуна... Воккха Дада... хъасталуш, делахъ... и цхъа дола... виц ма лолахъ, Воккха Дада», - шадерг дийца сихвеллера кIант. Шершшина воккхачу стеган карара охъа а воьссина, ведда дехъачу вахара, «Тамаш! Тамаш!» - бохуш йишига а кхойкхуш... Воккха стаг ойлане ваьллера. Цунна дагаеара шен нана. Цера дIадохор а, доьзал, да кхелхина, бисча, нанас биттина лол а, нана кхелхича, цуьннан гIевланга хиьна, ша воьлхуш яьккхина буьйса а... Дехъаохъ Дудуй, Тамашший а дара къамелаш деш. «Тамаш! Воккха Дадас ша дийр ду боху дола... охI- вай, ма дика а ду... хIинца-м нана схъайогIур яра. Тамаш! Вайшимма нанас делла ахча Воккха Дадина лой?». ЙоьIаца барт-м хала бан безаш бацара. ХIара шиь кест-кеста Iара вовшахъаьрчий, шабарш деш, нана схъаяло цхъанна дагадаре сатуьйсус, гIенахъ делхаран къурдаш а деш... Тамаша жимма ойла йира. «Кампеташ?»- аьлла хаьттира. ТIаккха сихха ша-шена жоп делира: «ХIумма а дац. Кампеташ-м ца оьшура, нана схъаеьчхъана. Дуду! Ва, Дела, ма дика ду... Сихха дIалохъа цунна ахча». Тамаш неIарехъа сецира, кIант ведда тIевахара ойлане ваьллачу воккхачу стагана. Цуьннан ойла юкъахъаьккхира кIентан озо. «Воккха Дада!» - коча хаьрчира Дуду. Жимма Ийна, лохха, элира: «Воккха Дада, нанас кампеташ эца делла ахча

ду... и хуна ло...охашимма... хъажал...»- кІанта схъакховдийра хъерчийна, беркъадоьлла пхеа туьманан кехат. Жима Дуду ца кхетара Воккха Дадас сихха ахча схъа стенна ца оьцу. Иза ша мел долчух воккха стаг кхето гІерташ воллура: «Ас Тамаше а хьагтина... тхойшинна делла ма дара иза... иза а реза ю... кампеташ-м ца йиъча а хІумма а дацара... хІинца кхин башха еза а ца еза... вайн Устазора, Воккха Дада, цкъа а кампеташ ца яа реза ма ву со... дІаэцахъа хІара...», - бохуш, ахча цуьнан кара дилла гІертара и...Воккхачу стага кІентан куьг дІатоьттура, ахча схъа ца оьцуш... Дуду эххар а цхъана хІуманах кхетча санна, сецира... ТІаккха, цхъа гІийла-гІийла элира: «Цхъа доІа... бен ма дац и... цхъа доІа...». КІентан бІаьргех хиш дуьйладелира... даккхий кърдаш деш, велхар сацо гІерташ, кегий буйнаш хьоькхура цо бІаьргех. Пхеа туьманан кехат а жимма дешнера.

«Э, велла вала со! Ма Јовдал корта а бу,- бохуш, воьхна хъаьвзира воккха стаг. ДІанехъа лаьгташ Тамаш а яра, хІокхаьрга хьоьжуш, юьхь тІехула охъауьдуш хаддаза бІаьрхиш а долуш. «Вай велла вала со... ма делхалаш... ВаллахІ дийр ду... схъало ахча... кхин цхъа а доІа а дийр дац Дадас, и хъан цхъаь доцург... сагІа хуьйла ахча а... чІогІа оьшуш ма дара Дадина... ма велха... кхин ма велхалахъ... хьо кІант ма ву... велха мегар дац...кхин шу делхажь, дада а воьлхур ву...доІа дийр ду... дера ду... ахча Дадина луш дарий ахъ... схъало... ». КІант кьежира, юха шен ахчане а хъаьжна, вуьйхира: «Даш... даший-на...». «ХІумма а дац, Дадас хІинца итуца дакър ду...». Шина берана ца гойтуш, шен бІаьргех даьлла хи дІадаьккхира воккхачу стага. Дуду ведда йишина тІевахана и хьоьстуш воллура: «Ма елха, Тамаш, Воккха Дадас доІа дича, нана схъайогІур ю... ма елха... ахча а дІаэцна...».

Воккхачу стагана юххе хьийзира ши бер сарралц. ЙоІа-м, шен кучан пхьош а хьокхуш, Воккха Дадин мачаш а цІанйира. КІант а хьийзара, ша муха там бийр бара, ца хууш. ЭхІ, ма самукъадаьллера цушиннан! Ма даггара доккхадера и шиь! Иштта хІорш дасахьийзаш, буйса тІееара. Пхьор диьна девлча а, кІант хиьна Јара набарна бІаьргаш тІеуьххушехь, наб ца кхетийта гІерташ, ойлане ваьлла воккха стаг ларвеш. – Хьо дІа хІунда ца вуьжу, Дуду? – аьлла, шега воккхачу стага хьагттича, – хьоьца вуьжур ву, хьо ойла йина ваьлча аьлла, жоп делира кІанта. Иштта вогІавелла Іийра, шена набкетталц. Набкхетта кІант шен метта охъа а виллина, воккха стаг лохха кхайкхира: «ХІей! Хезий хуна?». Сехъаьллучу йоккхачу стаге вистхилира: «Тахана цу шина бери лелийнарг гирий хуна?» БІаьргех йовлакхан тІам а хьокхуш, «хІаь» бахаран кепехь корта таІийра вукхо. «Нагахь санна со могуш-маьрша Хъажийн ЦІера вухаверзахь, ас шина беран нана цІаялор ю... Амма... Хъанна хаьа, Јожалло мичахь лоцу... Делан кхиэл хІоьттина, сан цигахь кхалхар нислахь, и сан лаам кхочушбар - сан весет хиллийла хайиталахь сан верасе... Кхана новкъавала ца везахъара... и цІа ца ерзош гІур а вацара со...».

Вехха Іийра воккха стаг ойла еш. Ша-шена резавацара и шен синкхетам ца хиларна берийн дагахь долчунна тІекхиа, церан сингаттам ган. Јох-јоха а хезара цо, доккха са доккхий: «Э-хІе-хІай, велла вала со делаІ, Дудуйчулла хьекьал цакхачар...» олуш...

...Ша вижале, тІевахана, Дудуйга хъаьжира... набарха, Тамашна тІехула куьг даьккхина, иза маракъевлина, воьлуш, цхъа хабарш дуйцуш, воккхавеш, вара кІант...

Кхокха

2000-гIа шо...Нохчийчохь Iа... Iаьржа Iаржделла ... нуьцкъаха латтош санна. Iа кIайн хила дезаш дара, иштта хила а хуьлура иза... хIокху шарахь дар-кха цхьа тамашийна Iаржделла, тIамо гIелдинчу адамийн дегнашка, цара лайначуьнга хьаьжжина делахь а, я дуьне атаделла дIа муха ца долу-те, аьлла хеташ, тIедетгачу герзашна делахь а. Сингаттамна кортош охкийча санна, макхделла лаьтгара лаьмнаш а, вьодуш-вогIуш гуш стаг а вацара. Юьртана тIебогIу цхьаь бен боцу готта некъ а сингаттамна Iаржбелла, цхьалла совьяьлла, Iуьллура. ГIеххьа йоккхачу юьртахь гуш наггахь бен дохонза цIа а дацара, мацах цхьабосса хаза, вежарша дича санна, цIенош хиллачохь. Адамаш а кIезиг дара. Уггар гIийланаш биснера; дIаваха таро йоцург а, таро ца хилча, эхь ду моьттург а, цIера ваьллачохь валарна кхоьбург а, иштта дIа кхиберш а. ХIора сарахь вовшашка кхойкхий, чубоьрзура биснарш я вовшашна тIебоьлхий, цхьаьна буйса йоккхура. Iуьйрана, юха а буса хилларг дуьйций, лазийнарг а, вийнарг а хьахавой, божарша, кеманаш лелаш дацахь, дIавуллура. Наггахь масийтта де-буйса а долура велларг дIаволла йиш йоцуш. Мелла а герзаш кхеттехь а, латта дисинчех дара эвлайистера Кхокхин жима ков-керт. Кибарчиг юттуш дина-м дацара и, делахь а Кхокхин дагна хьоме дара. Уггаре а ирсе а, бохамен а заманаш кхузахь текхнера цо. TIаьхьарчу ткъаесна шарахь йисина ехира, цхьайтта бер а кхобуш. Массарел а жиманиг Адам вара. Да дIакхелхаш цуьнан цхьа шо бен дацара. Хеняяла гIерташ, томка леладой а, етт леладой а, котам леладой а, каетгара зудчо. Бераш хаза кхира. Кхоь а йоI нехан цIентIе яхара. КIентий а дика кхийнера. Кхаамма зударий балийна, доьзалш болийнера. Яллол волу виь хьалхарчу тIамехь виьра. ХIара тIом тIебогIуш, доьзалш болу кхоь ГIалгIайчу вахара, тIамах ларлуш, шайн доьзалш а эцна. Адам, Кхокхий цIахь Iийнера. Кхокха, ша цIераьллачохь яларна кхоьруш, ткъа, Адам – ненах къаста ца лаарна. КIентан ткъа шо дара. Жима волуш дуьйна лергана чIогIа вара иза. Дарба лобхуш, цхьацанхьа дIасхьа а кхийлинера и, делахь а, кхин гIоли ца хуьлуш, висира. Лергахь лелош аппарат яра цуьнан, мелла а хозуьйтуш. ХIинца-м и аппарат а ца оьшучу кхавьнера, цу чуйра батарейкаш гIельеллера, керланаш эца меттиг а яцара. Адам а цIенна дIа кьарвеллера. Оццул чIогIа юьртана герзаш тIедетташ а ца хезара цунна.

Тахана Кхокхас дукха Iуьйрана гIаьттина, пеш латийнера. Сахиллалц герзаш детташ садукьдинера кеманаша. Уьш юха а дуьйладалале Адаме хIума кхаллийта гIерташ, хьийзара хIара, сих-сиха паднара тIехь вижина Iуьллучу Адаме а хьожуш. Юьртахь мохь бетташ санна хетта, кетIа яьлча, шега кхуйкхуш лулахо гира кхунна. «Сахуьллуш десант кхоьссина, хьайн кIант а валош сехьяяллахь, ма-хуьллу сиха. Хуьлург цхьаьна а долуш хир вайна!». Кхокха, сихьелла, чухьаьдира. Адам, набарх велакъежна, паргIат садобIуш Iуьллура. Кхокхас, и кьора хилар дагара а даьлла, «Адам!» – аьлла, мохь туйхира. TIаккха, сихха меттаеана Кхокха, кIантана тIехьаьдча, цхьамма, ког а тесна, йожийра. Ша хьалагIоттуш, кIоршаме беларш хезира. ДIасахьаьжча, чохь пхи-ялх салти гира, карахь автоматаш а йолуш. «ХIорш... мичара... сел сиха» аьлла, ойла хьаьдира коьрте. Адамна тоха айина автоматан хен гина, дуьхьал хIоьттира: «Не нада... синок... уха балит... не нада... прошу...». Салти чIогIа маьтгаза велавелира, тIаккха мохь хаькхира: «Выводи своего ублюдка на расстрел!». Вукхара а, махьарий детташ, цхьаь дуьйцура, Кхокхина-м кхидIа ца хезара. Чов йина эхка санна, дIасахьийзара чохь. «Муха? Адамна ца хеза шуна... и кьора ву шуна... байлахь лелла цхьа миска

ву шуна... ас... хинца гIаттор ву ... нана яларг... растрэл ма велаш... цунна ца хеза вай дуьйцург», бохуш, тIекхетта, кIант самаваьккхина, цунах тасаелла, куьйгашца аравалавезар гойтуш, неIарехья йолаелира... Хуьлчух дика кхеташ воцу Адам араваяккхира. УьйгIахь кхин а бара салтий.

Сихонца гонаха хьяьвзина, автоматан хен тухуш, Кхокха юьстах кхоьссина, кхуьнгара схьаваьккхина, Адам цийнан пенаца хьалахIоттийра. «Руки! Руки вверх, ублюдок!» – маьхьарий хьобкхура. Адам Iадда лаьтгара. «Синок! Не нада...не слишно... он... гулхая...». – бахарх гуллакх хир доций а хиьна, кIантана тIехьяьдира. Лере лулахочуьнан аз кхечира: «Кхокха! Ва-а Кхокха!» «Ва, Дела! Орцахавалахья! Со тIекхача кхийтахья... цуьнан куьйгаш хьалаайа...»- дагахь доьхуш, са ма-дду тIееддера миска шен кIантана. Ца кхира... салташа, автоматийн баххаш тоьхна, йожийра...

ЧIогIа лазорна гIатта ца лора Кхокха... иза текхира, текхна йоьдуш, гира Адам церан карахь ветталуш, цуьнан кьяьрзина бIаьргаш... Цунна ницкъ ца байта дагахь, кхин а сиха текхира... кIант-м, куьйгаш а дихкина, дIахIоттийра. Адамна герзаш тIелаьцначу салтийн когех хьерча юьйлира Кхокха: «Не нада... мама ест?... не нада... короф дам... сережк залатой... не нада...». Кхокхин хIора дашах буьйлуш, роьгIана цхьяццамма мийра тухуш, и дIатоттуш, шайн самукьадоьккхуш бара салтий. ХIокхьяьрга массаьрга а хьобжуш, лелориг гуш, дуьйцург ца хезаш лаьтгачу Адаман юьхь тIехь гуш бара цунна хуьлу ницкъ. Цхьана мIаьргонна цо бIаьргаш дIахьяьдира. «Что? Не нравится, ублюдок? Смотри!» – бохуш, етта йолийра кIантана. Шайна кIордийча, севцира. Адаманна гира, шена салташа етIашехь, хьесталуш, церан когех хьерча Кхокха.

КIант кхайкхира: «Нана!». КIентан аз хезча, Кхокха схьахьяьжира. Адама кхидIа а дуьйцура: «Нана, хьо ма чIогIа йоьхна. Хьо хIунда хIобттина гуора? ХьалагIатта. Малела, нана, осала. Уьш хьайх кхьяьрдаш ца го хьуна? ХьалагIатта, нана. Суна хьайн юьхь-сибат гайта. Делан карахь ду вайша.» Кхокха меллаша, шен лазар а дицдина, букь нисбеш, хьалагIаьттира... тIаккха кхин а меллаша, когадоьду бер санна, тIейолаелира, вехна стаг санна, леста а лешаш... «Молчи, скотина!» – олуш, сих-сиха шена туху автоматан хен кхечунна кхеташ санна, кIентан кьяьмел ца хедара: «Нана, хьо ма яра сан дегайовхо. Суна аша дуьйцург цахазарх, мелориг ма го... Йоха ма йохалахь, нана... ма йохалахь...».

«Адам... сан миска бую... сан жиманиг... хьомениг... сан серло... сан сатийсам... нанин уггар а цатерриг... нана ю хьуна бехке... вала ма лелахь... нанел хьалха... нанина хьалхяхь... нана яла хьан... ва-а, хьайн нана яла хьан...». Хаддаза луйьш, юкь-кара кьежаш, йоьдура Кхокха кIантана тIе...

Адамна гора шен нана, елакьежаш, цхьяь дуьйцуш, шена тIейогIуш...

«Со хьобстуш ю-кх»- аьлла, дагатесира... И дуьхьал кьежира... жима волуш, велха дог деача а хуьлура кIентан иштта гIийла кьяжар... Герз делира... Кьежна лаьтгачу Адаман некхау цийх дуьзира... Кхокхас кхунна тIекховдийначу куьйгаш тIе а, цуьнан юьхь тIе а цийш кхийтира.

Адам!- аьлла шийла мохь болуш, нана кIантана тIекхийтира... автоматийн баххашца юяхкхьоссира... юха а тIекхийтира... юяхкхьоссира... тIаккха Кхокха уьйтахь дIа-схья едира... шада кара деара... Дуьхьалйирзира... шада а карахь чухьяьдда йогIу зуда а гина, цхьана салтичуьнан бага гIаьттира... цуьнан дегIах шада Iуттуш, Кхокхас мохь хьяькхира юха а «Адам!» аьлла... кхин цхьанна а шада Iубттира Кхокхас... кIантана тIекхечира... «Схьаваста веза», аьлла, дагатесира... схьаваста кхира...кIант пенаца охьавахара... Кхокхин коьртах хIума етта йолийра... цкъа хьалха дуьхьал куьйгаш лецира... тIаккха гIора дIадаьлла... Адамна... «шен жимачунна»... «шен серлонна» шен синна тIеюьйжира. ТIаьхьара кхетаман эгIаза серло дIайолуш, юха а хезира лулахочуьнан аз: «Кхокха! Ва-а Кхокха!»

КъинтIераяьлла-кх со...

Кешнаш. Вай, дийнадерш, кхуза наггахь, цхьа декхар дIадала догIуш санна, бен ца дагIахь а, дахаран а, валаран а дикка ойла яло меттиг ю хIара.

Со-м, хIетте а, дукха зама яра сайн ненан барза тIе хIоттаза. Кхин ца яхнера со сайн ден барза тIе а. Суна уьш бицбалар а, я дагарабовлар а дацара иза. Иштта-м, Дала мукъалахь, хIора Iуьйра ламаз тIехь цхьацца гIуллакх дой, мела ло ас царна: «Сайн нанна Жовжанна, сайн дена Ахьмадна...», иштта, дукхе-дукха цхьа доккха тептар хуьлу оцу цIерийн. Сан шеко а яц, айса дешдерг сан беллачарна дIакхочур долуш а, суна ял хир йолуш а гIуллакх хиларх. Бакъду, кху тIаьххьарчу хенахь: «Са дIадаьллачул тIаьхьа стеган тептар дIакъовлу», – бохучунна тIаьхьадазочу хIумнаша дагна Iаткъам бахь а: «Дела ву-кх дерриг гуш а, хууш а», – олий, сайна Iеминарг до аса... . ...Схьахетарехь, шуьшиь дийна долчу заманахь, со тIаьхьа а юьсуш, шу делча, со шун баьрзнашна уллора цкъа а дIа а ер яцара аьлла, хетта суна. Иштта дика йоI яра со шуьшиннан а. Ден доьзалехь йоккхяхьерг а, хьомениг а, ненан цхьаь бен йоцург а...

Вай кху дуьнен тIехь дехаш долчу хенахь санна, шайн-шайн яртийн кешнашкахь ду-кх шуьшиь тахана. ХIун дер ткъа, иштта тамашийна дIахIоттам бу-кх хIокху дуьненан. Цуьнан дахарехь массеран а шен-шен зама а, зил а, шена доьгIна латта а ду-кх...

Шуьшиь даьлла даларан къахьаллех, ткъа со цунах чекхьяла езаш ю. Со тешна ю, шаьшшиннан таро хилча, аша ларор яра со цунах. Сайн кIезиг ярна я баккъал аьлча, цаярна, шуьшиь дийна хилча, айса аьндерриг а олий, дагна хьаам бо ас сайна. Ткъа иза-м эр дара. Шуьшинна а хаьа. Сан баккха бехк бара шуьшиннах а. Шаьш бахьана долуш дуьнен тIе яьлла со, шайн къуоналлин сонталлина, цабезарийн мотт-эладитне толам баккхийтина, ден-ненан марзонца, церан безамца, йижарийн, вежарийн гулахь кхуьур йолчу диканах яьккхина аша. Шуна моьтту хир ду, шаьшшиь дIадахарх, тахана со шайн хене яхарх, сан бераллин лазам дIабаьлла. Мелхо а, цкъацкъа дог Iовжадой, лаг лоций, хьовзайо-кх...

Сайн бераллин массо а дегабаам а, цул тIаьхьа дахарехь галморзах мел даьлларг а, аша вовшашна карраш тоьххначохь галдаьлча санна, хета-кх суна. Делахь а, вай ханна даьккинчу кху кIайчу дуьненахь ма моьтту ца нисло дерриг а, цундела, ма-торру чекхдовлу вай...

Со даиманна а даггара къинтIерайолу шуьшинна. Со бахьана долуш, шуьшинггехь а лазам хиллийла хаьа суна. Со а ма ю нана. Сайн берийн дукхахдолчу дахарехь нана а, да а хила езна. Со дика кхета шух. Делахь а, цициго шен кIорни марахьарчийча а, котамо шен кIорни тIома кIел доьллича а, цIахь эса дитна беже бахана Йитша, боккхачу маьхьарца, цунна тIекхача гIерташ йортгэцна беьча а, дог дужура сан, царах хьогий. Адамашна юккъера гIиллакхаш-м аса ца дуьйцу. Оцу дийнаташна кхочучул шуьшиь цхьаьна долчу марзоне сатесна со хиларх хIун бехк бара сан, беран? И хьогам бахьана долуш, хийла дог ца доьлхучарна дог даьстина ас, хийла къинхетам боцучеран къинхетаме сатесна ас...

Шуьшиь цхьана а долуш со кхиьнехь а, сайна дахарехь боьгIначу эшамех ер яра бохург дац сан иза. Делахь а, сайн хIума долчул а дакъазадаларна кхобруш, карийна кIеза санна хьесталуш, оьшучохь а, ца оьшучохь а айса дукха баьхна

«хИи-хИи» бохур дацара ас, даиманна а бетак дурста йиттинчу говран санна, голаш эгийна а хир яцара сан. И бахъана долуш, со дог доцуш ю моьттурш а хилла хир бацара. Муьлххарг дича а, мераберана хуьлу а, дестечуьнца кхиьначу несана хуьлу а «баркалла» хилла хир дацара суна.

Цул тIаьхъа суна кIезиг бен ца хетта хIумнаш а, гIалаташ а, дагахьбалламаш а хир бацара сан. Да-нана цхъаьна долу ондда тIетовжам, оьшучохь гIорторна мокхазан пен хилла хир бара сан. Хинца, дахаран йисте кхъачначу муьрехь, суо ма-хиллара, стеннах а дала жоп долуш, сайна ца лаахь, и ца делча а йолуш, хир яра со . . . .

Хезий шуна, ас юха а бехкаш доху-кх шуьшиннах... .

КьинтIерадалалаш суна... . Дала декьалдойла шуьшиь. Со юха а дагара кьинтIераьялла-кх шуьшинна, сайн нанна Жовжанна, сайн дена Ахьмадна... .

Нускал

Хинццалц санна, дийнахь-буса а ца соццуш, йоккхачу куьрка чурра арайохуш, зIена тIехула схъаьттуш йолу кибарчигаш еттина евла, ца евла хъажа а карах ца долуш, сабIарзеллера Дукин. Казахстанера цIа ца вогIуш, тIаьхъа а сецна, шен доьзалца цIа йогIучу йишица шина бераца зуда цIа а хъажийна, белхан гIуллакх тIаьхъа-хьалха даккха сецна Дуки, цIа кхъачна дукха хан ялале, гIалитIе кибарчигаш ечу заводе биргадир веанера. ВорхI бутг кхъачна кIант новкъахь вала а велла, йоIаца цхъа йисинчу шен зудчун доьхна дог хъастарна метте, чуваха цхъа цIийнан лаппагIа йина ма-еллинехь, керла нускал далийра цо. И бахъана долуш, кхоалгIа шо долу йоI охъа а йиллина, дIаяхнера кхуьнан зуда. Цхъана а хIумнах ца Iехалуш, нанна йоьлхучу йоIа, кьоначу нускалх Iехавала ца вуьтура Дуки. Цу тIе, еанчу йишас а бехк баьккхинера: «Вайша жима долуш ненах хьегар дицделлера хьуна? И шиь чIогIа хъаькхна ма яра вовшех, йоI ца елхийта, айса тас ара а доккхуш, беттина сискал-межарг чу а кховдош, ма кхъабнера ас уьш хьо цIа валлалц...». Тахана нускалца цхъаьна йоI йитина, балха веаначу кхуьнан са ца туьйра. Эххар а делкъе ян белхалой юьстахбевлича, цхъаьнгга а ша хIун леладо ца хоуьйтуш, ког ма-боллу автостанце а веана, цIа веара Дуки. Шайн кевне кхъачча, цхъанна а ша го ца го а хъаьжна, кевнах чу ца вьодуш, тIехьарчу кертах а ваьлла, кенех язьеллачу хъаьжкIашна юккъе, уьйтIе а, дIанехьара керт а Iалашо лаьцна, охъахира хIара.

Дуткьийчу серех кхуо юьйцина йинчу горгачу буьнна поппар хьокхуш доллур нускал. ДIанехьо, ИндагIехь, Iаш яра йоI а. Дукин са метта деара. Гуш дара, нускало йоьIан тергам бар. ХъаьжкIаш юккъера схъавала товш а ца хетта, юха кетIа вала дагахь хIара волуш, ИндагIера хьалагIаьттина йоI нускална тIеяхара. Жимма дIаса а йолаелла, лаьттара цхъа чIешалг схъа а эцна, керла хъаькхначу поппарна тIехь сиз дира цо.

«Хьо хIу деш ю цигахь?», – Дукина цкъа а ца хезначу кепара, вон цIогIа хъаькхира нускало. Кхераеллачу йоьIан буйнара чIеш охьадуйжира. Оцу минотана, поппарх дузначу куьйган пхи пелг бижира йоьIан бесни тIе. Парх-аьлла, хъаьжкIашна юккъера схъаиккхинчу Дукис, цхъа пхьарс лаьцна, дикка дIасатуьйхира нускал, амма лергаоххе хъажийна тIара тIе ца туьйхира. Дукха кхераеллачу кьоначу зудчун йохар, дохкоялар тарделира цунна.

«Хьуо дийна а йолуш, со велча а, йоIанна тIе пелг ма хьойла ахь, – кьорра дийкира Дукин аз, – иза хъайна дагадеьча, Заза Хуршовн йоI юйла хаалахь!» Чам боцуш нускал дIа а ластийна: «Дела неIалт хуьлда, хьо дика зуда ю бохуш, со Iехийначунна. Бе шарахь вайша цхъаьна дахарх, ас хьуна и тIара

дицдахь, со Дуокин Дуки вац-кх хьуна! Тпу!»), – тIе туйнаш туйхира Дукис юьхьIаьржахIоттарна, ала хIума доцуш лаьтгачу зудчунна.

Къеяьлла йоблхучу йобIан поппарх юьзна юьхь хица дIацIанийина, йоI карайицира дас. Шен логгах хьаьрчинчу йоIа, легашка шад боуьйтуш, дог дуткъадолуьйтуш, холчухIоттийра хIара... .

Оцу дохковаларх, нийсачу новкъа Дуки ваьллехьара, дуккха а весаш хир яцара Зазина а, цул тIаьхьа кху «нускало» бинчарна а, амма Дукис нускална тIе зуда ялийра... .

Локъамаш

– ЙоI кетIахь товш яц. Хадишт хьуо йолччу схьаяийта, амма айхьа кех ког ма баккха, – хIоразза а араволуш олура дас. ХIумма а ца деш, Iадда кертахь Iен атта доцийла шена хааре терра, цийнан сонехь стаммий генаш даржийна лаьтгачу комарийн дитгах баьIна муш тесна, йоIанна бинжолог бинера дас. Аганара ваша вижинчу хенахь ка йолура йобIан цу тIехь хахкайла, вуьшта, ага тахко дезара. Вижна воцучу хенахь, техка ца вахь, мохь хьобкхучуьра ца соцура и, дена а дайна, аганара «цIормаIа». КетIа яла хьовха, Хадишт схьаеьча а ловза хан кIезиг хуьлура йобIан.

ХIара араяларе сатуьйсус, бинжолга гонаха хьийзаш Хадишт а йолуш, серлабаьлла ши бIаьрг ца бижочу вешина тIе шаршу а тесна, аганан оганна тIехьа ша дIа а лечкъина, ма-хуьллу и вижо гIерташ хIара йоллуш, карахь бога а долуш, чоьхаелира ден зуда. Арарчу пеша тIехь еттинчу локъамийн башхачу хьожано юьзира чобь. Зудчо стоьла тIе охьахIоттийна бога, барз боккхуш дуьзнера, цийеш еттинчу локъамех. Цергех хи тосуьйтуш, Iа гIуьттура царна тIера.

ХIинца нана шен кIанте хьожучу юкъянна, жимма ловза хан хир ю йобIан. Гуьйрана хIума яза елахь а, локъамаш дукха башха «хьежахь» а, уьш юуш Iен а са ца туйьш, шина локъамах катоьхна йоI араьккхашехь, дестечо схьалаьцна, цхьа локъам дIаяккхина, боги чу кхобссира. Бога барзах хиларна, тIехь саца ца елла локъам, стоьла тIе охьяюжуш а гуш, мозий чу ца эхийта тесначу хикисех ког тасабелла, охьакхетаза а йолуш, неI тIекъевлира йоIа. «Ахках йобьду хьо, малха ма яларг!» – хезира кхунна.

РегIанах паргIатдаьлла хьоза санна, йоккхаеш еьна, бинжолга тIе ца хаалуш йоллучу Хадиштана ахлокъам а яьккхина, бухайиснарг шен цергашца схьа а лаьцна, бинжолга тIехь дикка тоелла, локъам а Iуьйшуш, хахкаелира йоI. Жимма хан яьлча, ког тоьхна бинжолг сацийна, Хадишт цунна тIе а хайина, цкъа-шозза иза дIа а теттина, едда чухара.

Минот ялале схьакхечира цхьа локъам а буйнахь. Юха а иза кагйна, шашшинна екъа а екъна, иза чекхьялалц Хадишт хаьхкина, чу едидра. Тохара санна, стоьла тIехь лаьтта, цхьа жимма хьалха локъамех дуьззина хилла бога, даьсса дара. Ца тешаш санна, буха куьг хьаькхира йоIа, юха кIант вузош Iачу дестечуьнга хьаьжира. Цецьяларал сов, хилларг хIун ду хаарна а, иза дуьхьара цахиларна а дегабаамбинчу йобIан бIаьргаш хих буьзира. «Дела хила хьуна царах мулка дIовш, араидийна дIадасси-кх цо и бога!»), – мохь хьаькхира зудчо. Кхеравелла, карара кIант велха озийра. «ХIаь-хIаь, хьобга хIумма а ца боху мамас. ХIара йистина яларг, юучух Iебарйолуш яц-кх»), – кIант Iехийра нанас... .

Кешнийн дахар

Наггахь бен суо ца йогучу метте, кешнашка, сайн вешица, олуш ма-хиллара, «нанас винчуьнца» еъна со. Мел хьеелла еънехь а, сан ненан барз цена бу. Сан даге цхьа мела йовхо хьоду: «Далла бу хастам, хьо Iалашъян хьан кIант а, сан ваша а волуш».

«Хьо-м дуьненахь хиллачул а яхьелла Iуьллуш ма ю кху барза кIел», – сайн нана хьовзочха, дагадогIу суна. Сан оила хиъча санна, вашас боху:

–XIоразза а барз цIанбеш, хьалагулдо ас хIара латта, юха а бахлой хуьлу-кх мамин барз...

Дахарехь а чIурам санна, лекха а йолуш, совнаха дилх доцуш яра тхойшиннан нана, цундела «яхло» хир ю-кх хIинца а. Дела цIе йоккхий, мел дIалой, чурт тIера йоза доьший, дагахь дерш тхаьш-тхаьшшинна дуьтий, долу тхойшиь.

Вашас боху:

– Хьо мамица Iе, со дадин барза тIе а, цуьнан ден барза тIе а хIотта воллу.

Со цуьнга хьожу. Тхойшиь дика кхета вовшех...

«Дадин» барза тIе а цхьаьна хIутту тхойшиь. ДоIанна лаьцначу куьйгашна юккьехула, къаьстгаш хеза суна ненан хаттар: «Стаг, хIара йоI йига йиш хир юй вайн Ялсамане?»

Вашас дечу доIанна «амин» боху со, дикка генахь йисинчу бералле кхочу. Дера хир ю-кх, Дала мукь лахь, – тIечIагIдо «стага», сан ненан хIусамдас, шех доьзна гIуллакх иза долуш санна. – XIокхуьнан санна, еза цIерш йолу йоIарий арахь буйсур бац Делан Ялсаманина. Дера буйсур бац, Дала мукьалахь. Цига даха пурба лойла-кх вайна оцу АллахIа Дала.

Дика дагадогIу цул тIаьхьа хезнарг а:

– ХьажIа ваханчун шен доьзалех, гергарчех 60 стаг Ялсамане вига йиш хир ю, боху.

Къематдийнахь Ялсамане дIадоьдучу оцу стеган цIийнах, гIабакхан хуталх терра, тIетасаделла адам хир ду, боху «Дика-м хир дара суна а, оцу хуталан цхьа муьлхха а, бIаьргана хааялла, гIабакхан жима бурдиг хилла а, иштта Ялсамане йоьду «ворда» кхетча», – оила йо ас. Вешина тIаьхьа «амин, амин» бохучу сан, кхин болх бечуьра ца соцу корта: «Ва Везан Дела, оцул цIена ойланаш йолу, кийтарлонах мисхал а йоцу и адамаш а Ялсамане ца долхахь, мила гIур ву цига? Церан мекха йоцуш, массарна а диканна диллинчу дегнашна а Ялсаманехь меттиг ца хилахь, кху тIаьхьарчу заманан – ямартлонан, китарлойн, къизаллин хIурца хьакхийна долчу тхан-м даха дог а дац Цуьнга. Дела, хьайн кIинхетам бе Ахьа».

Юьхьах куьйгаш хьаькхначул тIаьхьа, вешига:

– Iабдурешид, со Ялсамане йига тIелаьцна Iусис. Хьо а хир ма вуй кхьарца. Шаьш новкъадовлуш, со ма йицьелахь, – елааьшна боху ас. – Дала мукьалахь, цхьаьна хир ду-кх вай цигахь, – шеко йоцуш дека вешин аз.

«Я АллахI Дела, и малха валлалц вехийла хьо, дог цIена хиларна мел тера а ву хьайн дех», – дагадогIу суна.

Тхойшиь дIанехью, кешнашна юккье доьду.

... 1913-чу шарахь гIаш ХьажIа вахна Хьалха-МартантIера Нуцулхан Iабдулмежед. Иза ву «дадин да». Исс бутт баьккхина цо а, цуьнан накьосташа а некьаца а, ХьажичIахь а. Цига вахале, шина шарахь тIе-кIел, шен доьзале а, йиша-вешига а куьг ца тохуьйтуш, шен куьйга дуьйш-дерзийначу хьаьжкIийн ирзошна тIера гулдина рицкъа даьккхина цо шеца новкъа. Цу хенахь 40

шарераваьлла, гIеметгахIоьгтина стаг хилла иза. Хъаждина, цIа бахка хIорш новкъа бовлуш, кхаьрца волу цхъа накъост цIа ца вогIуш, висина ХъажцIахъ.

– Юха шарахъ догIур ду вай, цIа вола, – шега аьлча,

– Кхин шу юха а дера догIур дац, я вай вовшийн а дера гур дац, – аьлла хиллера бухавуьсучо.

Кхин кхарна ХъажцIа ган доьгIна а ца хилира. Болабелира Хъалхара Дуьненаюкъара тIом. И дIабирзинчул тIаьхъа тIедеара Советан Iедал. Шен куьйга даьккхинчу рицкъанах ХъажцIа вахна Iабдулмежед а, хIара санна дуккха а кхиберш а, бехке хилира оцу Дела воцчу Iедална хъалха. Бозбуанчаллин бахъанаш а хIиттош, луьйцуш, чубуьхкуш, Сибреха хъежош, нах хIаллакбо хъер хилира «къехойн Iедалх».

Къен вара Iабдулмежед а, «Кулак» ван бахъана дацара цунна. Амма «бехке» вара. ХIара Iедал тIедале 7-8 шо хъалха ХъажцIа вахарна а, велларг дIавуллуш а, дика-вонна дош лелаш а хиларна. Тезет яьлча, кхайкха стаг вале хаара цунна, дийцина иза дагавогIучара. Иза а тоьура Iедална хъалха «бехке» хила. Мосуьйттаза а хIара лаца баьхкинарш, хIара кара ца вогIуш, дIабахнера. Ткъа Iабдулмежед, баьхкинчеран гIар-гIовгIа а хезаш, луларчу шен шичин тхов тIехъ лечкъина хуьлура. Иштта меттигаш сих-сиха нисъяларна, шелонна цомгуш хилла, 1935-чу шарахъ, шен 63 шо долуш кхелхина Iабдулмежед. Ша валале хъалха дуьнентIе ваьллачу шен кIента кIантана «Товхъид» – «Делах кхоьрург», аьлла, цIе тиллинера цо. Ша мел гатте хьовзийна хиллехъ а, Iедалан кхиэл Делан кхиэлах ца юьстина Iабдулмежида. Шен кIентан кIантана тиллинчу цIарца весет дина, Делах кхеравезар дитина цо...

Кхин ца соццуш, шен саьхьарчу зорханах, хийла дика кIант чекхваьккхира «советан хъеро». Делан кхиэл хилира вайнах цIера бахарна а. Мацалло, махкалло, шелоно къоман доккхадолу дакъа дIакхаьллинчул тIаьхъа, юха шайн махка бирзича, дайн кешнийн керташ а ца евзачу евлла карийра нохчашна. Чарташ доцуш, кортош даьхна нарташ санна, лаьттара Хъалха-Марта ТогIичуьра белгIатойн кешнийн баьрзнаш а. Массарна а девзаш хиларна, билгалделира Iабдулмежедан каш. Цунна керла чурт хIоттийра доьзалша. Цунна улло дIайоьल्लीна хиларна билгалделира Iабдулмежедан цхъаь бен ца хиллачу йоьIан Таибатан каш а. Иштта девзира кхин а, кхин а.

Iабдулмежед кхелхина 77 шо даьлча, со а хIоьгтина цуьнан барза тIе. Дала декъалвойла хIара а, вайн мел кхелхинарг а, царна тIедаха деза вай а. ... Тийналла ю кхузахъ. Амма кешнашкахъ доллушехъ, дог Iийжо тийналла яц иза. БIаьрг мел кхарсто а гуш ду адамаша шайн беллачийн терго еш хилар. Цундела хета хир ду-кх, кхеран а шайн цхъа дахар долуш санна.

Хета аьлча а, ду-кх. Беккъа тем, тийналла хила езачу меттехъ, яккхийчу тоьпийн дIаьндаргаша аьгна чарташ хиларал сов, царах дикка каеттаран тешаш а ду-кх кхузахъ. Хаза куьг тоьхначу барзана доьгIначу чуртана масех меттехъ дIаьндарго «катохар» гуш ду. Дависа-кх, дийнанаш хIаллакбарал сов, беллачийн а тем бохийна-кх, царах а цхъаь доллуш хилла-кх... . Махкахдаьхначу хенахъ некъаш, тIеш, ферманаш йинчу чартех, дукха ца къаьста адабийн «цивилизаци» лакхаяьллачу хенахъ, царах бина «къинхетам» а. Дела реза хуьлда, вайна а, тIаьхьарчу тIаьхьенна а диц ца далийта, керла чарташ ца хIиттош, бIаьргашна ган дIаьндаргаша аьгна хIара «чарташ-тешаш» дитинчарна.

Вай-м кестта, Дала мукъалахъ, «тIеман лараш йоцу Нохчийчоь» а хилла дехар ду, бакъду, цунах мел, муьлха мах белла дицлахъ, вайн мах цахилар хаа ду-кх...

2013-чу шеран апрель Хъалха-Марта

Райсин чамда

Маретан хГусамаш сих-сиха хийцалора. Кхуьнан куьцах Гехалой, юьгура хГара маре. Амма дукха хан ялале шен цГла йогГура. Мехаза ца йоккхура кхо и хан. Чанайоккхура нехан хГусам, дуьне ма-дду бовдура цу хГусам чуьра доьзалш. ГГабьхо, хГусамда кхо лелочух кхета воьлча, Марет, оьгГазьяхана кеп а хГоттайой, арайолура.

Иштта шен роГехь кхечира хГара кху доьзале а. Шайн нана елла дукха хан ялале дас зуда ялийча, дегнаш Говжийна, кхин чГогГла ГГайГгане доьжнера Умалтан бераш. Маретан хГиллане амал хиларна, кхетамчуьра ваьлла стаг санна, вара Умалт. Шена гонахарчу дахарх хаьддера иза. Цунна моьттура, ша шен кхелхинчу хГусамненаца дуьне диьна я ирсан кьурд бина вац аьлла. Хинца, шен багара дош далале шена луург кхочушдеш йолчу Маретца болу кхоллам ирсе хир бу, моьттура. Умалт нахаца йолу юкьаметтиг чГогГла ларьеш стаг вара, амма ГГабьхарчу хенахь наха дуьйцуш долу кьамелаш хезча: «Лан ца ло цаьрга, сан иштта куьцехь товш, эсала зуда хилар», – аьлла, хетара цунна. Ца гора кхунна «багахь моз долуш, четахь текхарг болуш» шен нускал хилар. Ткьа важа–м чоьхьяьлчхьана: «И хьан бераш адамиьн мотт хууш дацкх, сох ма эмгар тарьелла царна?!», – бохуш, шен меран берашна резайоцуш, кьамелаш деш хуьлура. Шен хГусамдена хьалха хГоттийна чомехь кхача берех кьайлабоккхура цо. Церан тергам бан а бацара дестечун. «Берийн хьогам болуш еана ма яц со хГокху кьанделлачу кьобьжаме», – ша лелочунна бакьо лобхура кхо, – сан берал хГун ГГоле ду хГорш?». Умалтех лачкьийнера кхо шен бераш хилар. Цкьа кхуьнца ирахьГен веьча, Умалтас аьлларг диц ца лора кхунна: «Бер долуш йолу зуда дуьне дохарх ялор яцара ас». Цундела шен ма–хуьллу хьулдинера Марета шен ши бер хилар. Бакьду, и кхин хала дацара, хГунда аьлча уьш марзхоша Маретана атта гойтуш дацара. Шайн дега арз дан ца даьхьаш, садеттара бераша. Да балхара цГла валлалц, дов дара чохь. Арахь машенан ГовГла ма–хеззинехь, шен юьхь гучуяла тарло оьгГазалла дГла а йоккхий, Марет дубьхьайолура Умалтана. Вукхунна хГумма ца оьшура, и сурт шена гича. Шен берийн ГГийлачу хьежарна хьесап ца дора цо. Майраьллла Марет сих–сиха цГла эха йолаелира. Механа дик–дика хеташ долу хГума, цхьа бахьана а хГоттадой, цГла хьора кхо. Амма шен Галашоне кхачар ца хилира Маретан. Цхьана дийнахь луларчу бераша, шаьш ловза даьхкича, Умалтан берашка кхаь баьккхира: «Тхуна шу десте ма гира селхана МартанГехь, тхан ненан нана Гачу урамехь. Цуьнца ши бер а дара. Уьш цуьнан бераш ду бохура бабас». И хаам чГогГла тайнера Маретан «мостаГашна». Цара барт бира и хаам бохьуш еанчу шина йоГлаца. Важа шиь дубьхьал яцара ГГо дан. Суьйрана Умалт цГла веьча, и шиь цхьаьна чохь долчу хенахь, лулара ши йоГ еара кхаьрга. Царех цхьамма элира, ша чоьхьяьлча: «Марет, тхуна хьо селхана МартанГехь ма яйра, баба йолчу дахча. Рахьманний, Рузанний хьан бераш хилла–кх». Шена и дешнаш хезча, ца санна ГГекхоссаелира десте луларчу шина йоГанна. Хьалха лаьтташ йолчу йоГан месак катуьйхира цо, ткьа важа пекьар, кхераелла, дГлаедира. И ирча сурт шена гича, Умалта, цецваьлла, Марет юхаозийра. Хинца бен ца гира цунна Маретан боккьал а йолу юьхь. Воьхнера хГара, ша хГун дан деза ца хууш. ХГан–хГла, Маретан бераш ду аьлла дацара и. ОьгГазалло эрчаяьккхинчу шен зудчун юьхь гича, цунна дагаеара шен елла хГусамнана. Лазаро ГГелийна Губллучу цунна гобина бераш, цхьана хенахь кхунна дукхабезначу ГГабьргаш чуьра оьху хин ГГадамаш, ГГаккха юха а Маретан юьхь. «Хьайн лар ма гайталахь

суна кху чохь!»,- элира кхо, набархаваьлча санна. Сени чохь, радиочухула меллаша хезаш яра, Маретах йоблуш йолуш санна, ека зурма:

Шек ма яла хьо ,Райса, кьан ма лойла хьо, Райса,
Оьцур ма ю вай хьуна керла чамда...

ТӀаьхьадисна баркалла

Юх-юха сайн дешаран шерашка ойланашкахь юхайоьду со. Самукъане яра и бераллин хан, кхин цкъа юхайогӀур йоцуш. ХӀинца сайн шерийн лакхенера хьаьжча, дукха хӀума кхечу агӀор дийр дара ас. Амма бераллин хан шен низамца еха. Ца буьту цо шен кьайлене баккхийчийн хьежам. Мухха делахь а, оцу хенан цхьа де дика дагадогӀу суна. Тхо уьссалгӀалгӀачу классе девллера. Уггар чӀогӀа цаезарг нохчийн урок ю аьлла, хетара тхуна. «Бийца хууш хилча, хӀун дан Iамабо вайн и мотт?»,- хетара дукхахдолчу берашна. Ала деза, и мотт тхуна хьобхуш кьа кӀезиг хьобгура сих-сиха хийцалучу хьехархоша а. Наггахь церан меттана тхан школан хехо а вогӀура тхуна нохчийн мотт хьеха. Меттан Илманча вацахь а тхуна хазаетара цо дуьйцу шира дийцарш а, туьйранаш а. Иштта дӀаобхура тхан дешаран денош, беттанаш, шераш. Дерриг хийцаделира цхьана дийнахь. Нохчийн мотт хьеха керла хьехархо еара тхуна. ХӀораммо а аьлча санна, олуш хезара:

- Хьажахьа Асет Бисултановас кхоь хӀоттийна-кх суна, - аьлла, бӀаьргаш чу хи хӀобьтина кхечу классера доттагӀа гира суна.

- Тебе повезло. Три хӀоттадича-м ловзарг хетара дара суна и. ДевятыӀ классех шера еша ца хаь аьлла, двойка диллина цо суна,- бен ца хетачу озаца элира аса а.

- Честное слово, оцу элпаша запутать ма йина со.

- У меня тоже проблема с этими шалха буквами кх, кь, кӀ.

Тхо дийладелира, тхайна цхьа аз бен ца хезча.

- Твоими стараниями можно всю чеченскую азбуку свести к нескольким буквам, бохуш, цунах дийлира тхо.

Массарна хилларг ловзар ду ма-аллара, тхайна хилла цатам бицбелира тхуна. Амма масех де даьлча, дерриг а карладелира.

Масех дешархойх тоба хилира, нохчийн маттах мостагӀа тарвелла.

- Давайте пойдём к директору и откажемся от этого урока,- элира тхоьх цхьамма.

- Ахь дика придумать ма дина иза,- аьлла, резахилира тоба.

Йоккхачу переменехь директоран кабинет йолчохь вовшаххийтира тхо.

Ша-ша хьалха вала ца лууш, доьхнера тхо. Даима а ша авангардехь ю боху Жанна хӀинца тхуна хьалха елира.

- Райса, Гушмирза Омарович оьшура тхуна,- элира цо, кӀорнешна хьалха яьлла котам санна, майраьяьлла

- Его нет,- доцца хадийра вукхо, шен бӀаьргаш печатни машинки тӀера хьала ца ойуш.

Тхо арадевлира. Нохчийн литературан урок яра тхан, ца лаахь а даха дезара тхо цига. Амма оцу урокехь хилира нохчийн маттаца тхан гергарло тасадаларан юьхь.

Асет Бисултановна шен предмет еза а езаш, дика хьеха хууш хьехархо яра, тхайга еша ца аьлчхьана, цуьнга ладогӀа кӀордор доцуш. Делахь а, тхайна мотт дика хууш ца хиларна, бӀо ца булура тхан оцу урокехь жигаралла гайта.

-Бераш, зорбнехь араьяьлла Абузар Айдамировн «Ненан дог» цӀе йолу

повесть. Дехар ду сан шуьга: и книга эца а эцахъара, еша а ешахъара аша. Вукху урокехь йийцаре йийр ю вай и произведени,— элира цо.

Тлаккха, гийла шега хьобжучу тхобга бӀаьрг а тоьхна, тӀетуьйхира: «И повесть ешначунна дий дуьллур ду аса».

Схяхетарехь, тхан синкьераман доза дацара. Шена—шена ца кхачарна кхобруш санна, ийцира оха и книга. «Видимо, книга интересная, раз вы её покупаете, как прочитаете, расскажите и мне, о чем она»,— элира йохкархоцо тетя Клавас.

Ца ешча ца йолу хӀара, аьлла, айса йобшуш йолу «Джейн Эйр» дӀа а теттина, «Ненан дог» цӀе йолу книга карайцира аса. Сайх цецьюьйлуш, еша йолаелира со и повесть. «Джейн Эйр» йицӀеллера суна – берийн доьхначу дегнийн Ийжамо а, ненан исбаьхъа хӀоттийначу васто цхьа шатайпа маьӀне долчу дуьнене йигира со. Хьагвеллачу стага молу хи санна, йийшира аса и произведени. ТӀаьхьо, сайна ца дезачу элпийн кӀайленех кхира со. Царех кхета кхоллабеллачу лаамо ницкъ лора суна. Асет Бисултановнас шен хазачу, кӀедачу озаца дӀадуьгура тхо исбаьхъчу геналле, историн хиламашка, иллийн замане. Тхан дегнашкахь хӀинца даккхийдер дара, тхашш нохчий хилар, тхайн мотт хаар на.

Сих-сиха дагадогӀу суна тхашш директорна тӀедахана де. «Ма дика ду, тхо цунна тӀе ца кхачна! Ма доккха эхь дара и!» – олий, сайн бераллин хенан йийсарера йолу со.

Тлаккха сайн хьехархоцуюнга, тӀаьхъа делахь, ала лаьа. Дела реза хуьлийла хьуна, Асет, ахь тхан дегнашкахь нохчийн матте безаман суй латабарна а, тхайн къоман баьрчче духадалорна а!

Адамалла

Шуьйрачу урамехь гина сурт ирча дара. Орамашца схьадаьхна дитташ, дохийна тхевнаш, цӀенойн пенаш. ХӀара санна къемаг—де шен дахарехь цкъа а гина вацара иза. Ша жима волуш, шена хезначу туьйранашкахь буйьцучу саьрмико дина аьлла хетара хӀара. Ӏадийча санна, кхин гена дӀаваха ницкъ ца тоьна, цхьана хенахь хиллачу гӀантан кадалаза дисинчу аннаш тӀе охьалахвелира воккха стаг. «ЭхӀ, цӀе хала кху белхан!» – ша—шаха делира цуьнгара. Шен гӀорасизаллахь эхь хийтира. Дагадеара ша цхьа бутт хьалха дийцинар: «ХӀан—хӀа дахлур долуш дац дов. Сайн цӀа дӀатесна цхьанхьа а гӀур волуш вац со»,— бохуш. Ша динчу дозаллин къамелана дохковаьллера хӀара.

«Дера ца хилла хӀорш ловзуш. Цициго дехкаца деш ловзар хилла—кх»,— оила йора. ЦӀехьана, стелахьштиг тоьхча санна, декьаделира дуьне. Амма воккха стаг дӀалачкъа дагахь вацара. Кегьеллачу кибарчигийн обьаллахь, ченалахь Ӏуьллур адаман чарх яра гуш. Иза салти хиллера. ХӀинца а берийн бос болуш, жима вара салти. Цуьнан юьхь лазаро озийначохь сецнера. «Цхьа нана хир ю—кх хьобга хьобжуш, хьуна йоблхуш»,— аьлла, жӀаьлеш тӀе ца кхачийта, аннийн коржамаш цунна тӀе якха волавелира Хьусейн. Царна бухара цхьа гийла узам болуш санна хийтира воккхачу стагана. Сихха паргӀатваьккхира иза Хьусайна. Кхуо меттахьхьевина салти кхетамчу веанера. «Кхузахь витахь, лийр ву—кх хӀара»,— дагадеара Хьусайна.

Салти дӀатакхо гӀора дацара я гӀо дан ван стаг вацара. Цхьа а ца виснера цӀахь. Генавоццуш, кхечу урамехь, Ӏаш Султан вара. Цуьнга шена гӀо деха вахара Хьусайн. ХӀоьттина тийналла юха а юьйхира. Гоначь лелхаш дара йоккхачу тоьпан хӀоььнаш. Далла Ӏалашвеш, дӀакхечира хӀара Султан волчу.

Хьусайна деанарг шена хезча Султанан ши бӀаьрг къаьрзира.

– Хьо хьера-м ца ваьлла? – элира Султана

– Муха вуьтур ву иза цигахь? Кхин хIумма ца хилча а, адам дац иза?! – бохура Хьусайна.

– Хьо-м, боккъала а телхина. Шен каялахь, хьо а, со а вен веана ма ву иза.

– ХIан-хIа, Султан, шен лаамехь ца веана иза кхуза. Хьо ца вагIахь, сайна кхин накъост лохур ву ас,– аьлла, неIарехьа волавелира Хьусейн.

Ша бохучучунна тIера вала дагахь вац хIара,– аьлла, Хьусейнна тIаьхьа арavelира Султан.

Кхин вовшега вист ца хуьлуш, дархочунна тIекхечира и шиь.

Хьусейн дIавоьдуш ма– Иллара Гуьллуш вара салти.

–Хьусейн, со лор вацахь, уьш машенахь дIасакхуьлуш, дукха лазархой гина суна. ХIара, суна схьахетарехь, метгахваккха мегар долуш вац.

– ХIара–м иштта вита йиш ма яц. Хьо кхунна юххехь саца, со цхьанхьахь лор вуй хьожур ву.

–ДIавала! Хьо–м галваьлла. Хьуна лор мичахь карвийр ву! Кхузахь дерг ца го хьуна ?

Амма воккха стаг, кхин вист ца хуьлуш, цхьана цIийнан сонехула къайлавелира.

Дукха гена ваха ца дийзира цуьнан. Оьрсийн салташна тосавелира хIара.

– Смотрите, кто к нам пожаловал!– бохуш, сийсазаллица велавелира цхьа салти.

– Решил свою молодость вспомнить – элира кхечо.

– А, может, мы его того, в расход?! – аьлла, шен топ тIехьажийра хьаьрсо волчо.

«Къацахетарийн караваха – кх со», – аьлла, ткъес хилира ойланах. Шен дуьнен тIехь яккха елла хан чекхъялаза елахь я Дала хIара Iалашвеш велахь, стомма аз хезира кхунна.

– Отставить! Не видите, что перед вами старик стоит.

– Не сердись, Старик ! Ты случайно не камикадзе? Чего не сиделось в подвале?

– Валлахи, не знаю как сказать, там солдат лежит, совсем плохой, врача искать вышел.

– Эх ты, война слепая ! Спасибо, отец! Жалко в войну встретились, но ничего, будет праздник и на нашей улице, – аьлла, сихха кхуьнца салтий бахкийтира эпсаро.

– Только быстрее, а то скоро артобстрел начнется! – аьлла, мохь туьйхира тIаьхьа.

Шена тIебогIучу салтех бIаьрг кхетча, Султан кхийтира уьш шена кхераме цахиларх.

СапаргIатдаьллера воккхачу стеган: «ХIинца вайшиь чуваха мегар ду»,– элира Султане.

«Вайшиь мидал схьаэца маца гIур ву?» – бегаш бан вуьйлира Султан. Амма доттагIучуьн хьажаро сацийра цуьнан забаре къамел. Воккхачу стеган ойланах кхета дешнаш оьшуш дацара.

«Пом бийраш къаьмнаш дац, хьолана дукъаделла кIеззиг адамаш ду. Оцу салтичунна вайшимма гIо ца динехьара, со оцу кIеззигчу адамиьн лай хетара вара суна»,– элира цо.

Сиха чубузучу маьлхан зIаьнарша серладехира дIабоьлхучеран догIамаш. Геннахь схьахезара яккхийчу тоьпийн, пулеметийн гIовгIа. Адамиьн синош Iалашо а лаьцна, кхуьссуш яра уьш.

Кадам

Тховса ирча кхаь кхечи соьга. Шу марша, бакъ дуьненчу дIаваха боху Итаев ВахIид. Иза вуьззина нохчо а, бакъволу къонах а вара. Суна и вевзинера 1975 шарахь. XIетахь литинститут чекхъяьккхина Москвара цIавевьнера ВахIид. Охашимма цхьабний белхаиш бира Нохч-гIалгIайн книжни издательствехь. ВахIида язйина дуккха а байтаиш а, «Майдан предков» цIе йолу роман а. Оьрсийн маттахь язъеш вара иза. Амма шен хотIаца а, амалца а нохчийн яздархо вара иза. Цуьнан дахаран а, кхолларалин а нийса мах хадош хан йогIург хиларх теша со. Дала гечдойла ВахIидна! Дала шен хIусамах воккхавевойла иза! Дала къинхетам бойла цунах а, тIегIондолчу вайх а!

Исмаилов Абу

Поэт

... хьох болу сан кадам

Таханчул тIабхьа бIешо даьлча, ши бIешо – Итаев ВахIид а, хьо а – дешархо – я кхиверг а иштта вевзаиш хирг хир вац Нохчийчоьхь, тахана санна, вуьйцуш а, зама адамаша еш йоцуш санна, шун цIераиш а йицйина: дагалецамийн зIе хаьдча, турналхо тубйране воьрзу.

Поэт – Итаев ВахIид – сийсара, 2016-чу шеран апрелан шоллагIчу оршот буса дIакхелхина, оршот дийнахь лаьтте а воьрзуш.

Иза ша цхьаь ца кхелхина цу буса дIа, иза шеца ваьхна зама цхьабна йоцуш, цуьнгахула хьуна евзина хилла шен цIарах цо йина зама...

Ша-шен коша тIехь санна, цо яздина бакъдерг тишлур дац аб-абадехь, дуьненца йоцу тIабхьало гайта тIевогIучуьнга дина весет:

Со а хилира кхузахь цкъа,

Суна а гира малх....

Бексултанов Муса

11.04.2016 шо

«ВахИид вац» – и шийла дешнаш сан лерехъ дийки, II-чу апрелан Гуьйрана сатесначу хенахъ, дуьнен чохъ ша-тайна кьоралла хЮьтти.

Суна хьо, ВахИид, вевзинера 35 шо хьалха.

Ас хIеттехъ тидам бинера: хьо суна хIинциалц бевзачу нахах тера воцуш, «тамашийна» стаг хилар. Хьобгахъ беран-цIеналла а, нохчийн кьонахчун оьшучунна а орцахвала кийча хилар а, генарчу рыцарийн романтизм а, философийн кIорга хьекъал а хаалора.

Хьобца кьамеле ваьлча, хетара: ванах муьлххачу а халачу хаттаршина ма атта жобнаш карадо хьуна, хьобга далур доцуш хIумма а дуй- те? Иштта хьайн кхетамах, доьналлах бIобудуьйтуш кьонах вара хьо, ВахИид. Цундела вайн халкъ харцбаьччанаши Iина йисте дуьгуш, и сацо, юхахъовзо мила хир вара- техьа, аьлла, ойла йича, дуьххьара суна а сан накьосташна а, дагавеьнарг хьо вара.

Иштта кхин масийттазза тIехIиттира суна, хьо дагавозIуш, хьобгара Iо оьшуш, киртигаи. Хьо хIоразза а кара а вора.

Тахана, ВахИид, хьо дIавахана бакьдуьненчу, хьо леллачу, ваьхначу гIаланашкахъ есалла хЮьтти. Амма есалла яц даг чохъ. Цу чохъ гуттаренна а даха диси, ВахИид, хьан кьинхетамах, серлонах дуьзна амат. Иза иштта хир а ду лаьтта тIехьа сан оьмар мел яхло.

Ахмадов Муса

Суна дуьххьара цуьнан дешнаш девзира, иза мила ву а хаале: «Со а хилира кхузахъ цкъа, суна а гира малх». И дешнаш Бексултанов Мусас олуш дара сих-сиха, ша хилла-хиллачохъ яздина дуьтуш а. Керла ша язъечу дийцаран турпалхочун вастана чувулуш Iедал ду Мусан. ВозIуш, вобдуш, Iаш, ша-шеца шен турпалхочун кьамелаш деш, хазарехъ, уш муха дека, ладуьIуш санна. Иштта оцу ВахИидан дешнех цуьнан воккхавер кIаддан санна, элира ас: «Кхин доккха хIума дац-кх цигахъ, царах терра ахъ а аьлла: «ТевозIург, хьо дуьххьара ма ларалахъ, тхох йисина кху лаьттахъ лараш». «Не говори так, – элира цо, здесь другое».

«Другое» хила а хиллера цу дешнашца, ВахИид ша вевзича бен цуьнан маьIна девзар а доцуш. Кху дуьнен чохъ ваха мегар ду, цхьанхьа ВахИид а волу дела вехаш, бохучу ойланца язйина яра Мусас цунах йолу эссе. Шина Мусас дуьйцура цуьнан хIумнаш, кара-кара а оьцуш, цо лелийнариш халкъан тIе бохам беьча, иза лардан, цуьнан хьалхавалар, цхьанна а хьалха озавалар доцуш, бакьонехьа кьийсар. Церан дийцаршкара суна иза Мамакаев Мохьмадан, Ошаев Халидан могIарера стаг хетара, уш санна кьоман лазамех дог дуьззина, кьоман интеллигент.

«Вуйла хууш, са тедан» – и эссе ешча, чIогIа лиира и кьонах вовза, муха ву я иштта, Мусас ма-вийцара, хила йиш юй хаа.

Масех шо тIаьхьа и лаам кхочушхилира: сьбахIюьттира лам санна, Ахмадов Мусас ма-аллара ламан тарх, меллаша, хезаш, ца хезаш неI тоьхна, чуван мегар дуй, аьлла, чохьхавелира, цкъа иза вевзинчуьн кхин даг чуьра ца вала, ВахИид.

ВахИид ван а вара, Мусас ма-вийцара, поэт, художник, тIаьххьарчу романтикх романтик шен леларца а, вахарца а, ойланашица а. Цуьнца цхьа а IовгIа яцара, тийналлица йолу веза-воккхалла хаалора цуьнан леларехъ,

дика тIаьхье кхиначу ден санна. Шина Мусас дикачу кIентийн дега болчу лерамца лелавора ВахIид. Царна ВахIид вевзара. Иза мила ву хаьара.

Кхузткья шарал тIехваьлла ши стаг бераш санна хьовьзара цунна гондIа, куй схьаобций, плацъ охьайоккхий, гIант схьахиладой, охьахоуьйтий, сан белхан хIусамехь воллушехь, соьга ца кхочуьитиш, цаьришимма цуьнца лелош долу гIиллакхаш, чай а шаьшимма дотта хьовьзуш: «ВахIид, хьажал, хIара ю хьуна дика, хьуна езаши йолу печени... овсяни..». Мусас и волчуьра, Москвара цIавецъа, долийна дара и гIиллакх гуттар чайца овсяни печени хилийтар, ВахIида шена цигахь кхобхьуш хилла йолу. TIаккха цо шен кьамелаши дора, цхьа лаккхара, кху дуьненах а, кIеззигчу нахах ца веша кьамелаши.

Цо дуьйцуург туьйранех тера делахь а, тешош дара. Теша а тешара цуьннан маьршачу ойланех: «Iуьйрана, малхе кад лоций, маьлхан зIаьнарех буззий, и кад дIамолу ас, цо ницкъ ло ваха. XIора адамо шен са маьлхан цинцех дуза ма деза...».

Цуьннан дуьне, цуьннан хIусам, кхузахь, лаьтта тIехь йоцуш санна хетара. Цхьа а уьйр-гергарло а ца хаалора кху дуьненца. Цундела дара цуьннан кхузара дахар а тем боцуш, ша ларамза нисвеллий хууш санна, кху дуьнен чохь хан яккха – хан йоцчу цига, шен бакъдуьнене дIаваха са а туьйсуш, ойланашица, сица даима лакхене, малхе кхийдаши.

Кху дуьнен чохь малх гархьама ваха дезийла, бохуш йолу сирла ойла а юьтуш, дIаваха ВахIид. Дала гечдойла, хьуна, Дала декъалвойла хьо, ВахIид!

Алиева Зарина

Нохчийн Республикин кьоман политикин, араьхарчу зIенийн, зорбанан а, хаамийн а Министерствон пачхьалкхан бюджетан учреждени «Литературно-исбаьхьаллин журнал «Орга».

Арадолу нохчийн маттахь.

Журналана регистраци йина 2014 шеран 29-чу январехь Нохчийн Республикехула йолчу зIенан а, хаамийн технологийн а, шуьйрачу коммуникацийн а декъехь тергояран Федеральни службин Урхаллехь.

Регистрацин хьокъехь тоьшалла ПИ № ТУ 20-00088.

Журнал зорбатоьхна «Грозненский рабочий» цIе йолчу пачхьалкхан унитарни предприятиехь.
364021 НР, Соьлжа-гIала, Интернациональни урам, 12/35

Тираж - 1000 экземпляря. Заказ № 0380 Бинна Мах